

08(497.11)
(1091)

СВЕТИСЛАВ ШУМАРЕВИЋ

ШТАМПА

У СРБА

40 1839

ЦЕНА 15 ДИНАРА

07(497.11)(091)

СВЕТИСЛАВ ШУМАРЕВИЋ

ШТАМПА У СРБА

до 1839

4.07.536

~~БИБЛИОТЕКА
НР СРБИЈЕ
БЕОГРАД~~

Београд

Луча, библиотека Задруге професорског друштва

1936

Сви факсимили, сем „Турског Календара“, израђени су по фотографским снимцима специјално спремљеним за ову књигу.

МЕСТО УВОДА

У првом српском илустрованом часопису, у пештанском *Сербском Народном Листу*, од 7 децембра 1835 године, издавач и уредник листа, Теодор Павловић, показује својим читаоцима цртеж ондашње штампарске машине и објашњава:

„Наши читатељи Лист и друге печатане књиге у руке примају и читају, а највећа их част не зна какво је то чудо — како се књиге печатају.

„Художество печатања књига, о божественног ума, који га је измислио и изнашао! Не да се описати, шта је печатање у свету досад већ починило; *но види се, да после Бога художество ово род човечески управља*“.

*

*Сви народи који шћогод значе,
Тер имају језик и Буквицу,
Међу собом Новинам се друже...*

Сима Милутиновић-Сарајлија

(„Србска Новина или Магазин за художество, књижество и моду“, бр. 2, јауара 1838, у Пешти).

Чим се у човеку појавила мисао, одмах се приметио напор ове мисли да створи собом и за себе оруђа којима ће завладати светом. Еволуција је вековима обезбеђивала своје путове. Завршни рачун еволуције човечанства извео је недовно *Анри Бер* у овој духовитој реченици⁽¹⁾:

„Језик, књига и новине јесу три књиге еволуције човечанства. Оне су у логичној вези међу собом и претстављају одлучне етапе интелектуалног напора за ментално развијање“.

Прва књига еволуције човечанства била је готова у прастара времена, док су друге две новијег датума. Овим двома претходили су *йисмо* и *рукойис* и они су као „полусвеска“ постојали све до половине петнаестог века, до великог проналаска Јохана Гутенберга.

Било је суђено баш оном делу Европе, који се још пре две хиљаде године јављао као прави Ереб (од најгушћег мрака), да допуни еволуцију са двома завршним књигама. Оне су значиле праву светлост, свезнање и свемоћ. „Чудо“ се догодило оних година кад су се Турци дефинитивно утврђивали на Балкану и заузели Цариград. Они су били, углавном, овладали и оним путем, којим је Зевс, претворен у бика, пренео на Крит уграбљену Европу, кћер феничанског краља Агенора... Циљеви и једног и другог насиља били су потпуно различити: први је пренео светлост, а други су дошли да пале, руше и пустоше... Европа је родила на Криту Миноса, мудрог законодавца, а ови други пренели су законе, који су лежали једино у буздованима, нацацима и јатаганима... Против овог другог насиља

⁽¹⁾ Предговор *Анри Бера*, директора „Bibliothèque de Synthèse historique“ у књизи *Жоржа Вега*: „Le Journal, origines, évolution et rôle de la presse périodique“, Paris, 1934.

устаће и књига и штампа, да би се сачувала *посишнуша* целина еволуције човечанства.

Јохан Генсфлајш, названи Гутенберг, рођен је у Мајнцу око 1400 године. Дан његове смрти такође је непознат и верује се само да је умро 1468 године. Претпоставља се да је Гутенберг већ између 1434 и 1444 године у Штрасбургу чинио успешне опите у своме проналаску са покретним штампарским словима. Његова је заслуга за проналазак штампарске машине и штампарске црне боје. То су су све елементи који су обезбедили штампарство за сва времена и отворили путове за каснија усавршавања.

За сигурно развијање штампарства било је такође неколико добрих предуслова: хартија је постојала и њена прерада за штампарске сврхе није изазивала никакве озбиљне тешкоће; а дрворези и бакрорези почели су да се јављају и да налазе примену пред сам Гутенбергов проналазак. Први је дрворез из 1423, а први бакрорез из 1446 године.

Од 1444 Гутенберг се поново налази у свом родном месту, у Мајнцу, и ту успева са првим штампаним стварима. Из овог је доба и „Песма о Страшном суду“ (Das Gedicht vom Weltgericht) као први Гутенбергов штампани рад из 1445 или, како многи тврде, из 1446 године. То је један самостални фрагмент немачке песме из четрнаестог века о Соломоновој Сибили — Краљица од Сабе⁽¹⁾.

После мањих радова (три издања школске граматике Донатове и једног астрономског календара за 1448 годину) Гутенберг се уортачио 1450. године са Јоханом Фустом, да би могао да штампа Библију. Ова латинска Библија, која је имала стране са два ступца по четрдесет и два реда — „*Четрдесетодворедна латинска Библија*“ — била је за-

⁽¹⁾ Један део овог првог штампаног рада сачуван је у Гутенберговом музеју у Мајнцу.

вршена 1455. Али док још није била готова прва књига посвећена слави и величини Хришћанства, Гутенберг штампа за 1455 годину свој *Турски календар* или:

Eyn manung der cristenheit widder durken — Mahnung der Christenheit wider die Türken.

Једини познати примерак овога календара пронађен је 1806 године у Језуитској библиотеци у Аугзбургу и одмах објављен од Фрајхера фон Крегина у *Новом Литерарном Листу*.

Гутенбергов *Турски Календар* претставља, на првом месту, један од најранијих штампаних календарских типова. Остављајући на страну значај овог штампарског документа као типа календара, ми ћемо се задржати на другој несравњено већој важности документа. Овај календар, пре него што су се навршиле две године од освојења Цариграда, позива, у смислу Папске Буле од 30 септембра 1453 и закључка Рајхстага у Франкфурту, од 15 октобра 1454 године, целокупно Хришћанство за храбру одбрану од Турака⁽¹⁾. У њему је претстављена сва опасност од Турака, а у сваком месецу понавља се потстицање за борбу и апелује се на све хришћанске силе. Календар је издат за 1455 годину, у којој је постао Папа Каликст III (Алфонс Борџија). Каликст III био је Папа непуне четири године, али је за то кратко време енергично проповедао крсташки рат против Турака.

У *јануару*, календар се обраћа на Папу и потстиче на борбу против Турака; у *фебруару*, на Цара; у *марћу*, на словенске хришћане, највише грчке (ортодоксне) вероисповести; у *априлу*, на краљеве: Француске, Кинглеске, Кастилије, Наваре, Чешке, Мађарске, Португалије, Арагоније, Кипра,

⁽¹⁾ Цариград је заузео Мухамед II 29 маја 1453 године, а Булу од 30 септембра исте године издао је Никола V, први Папа после Базелског сабора. Никола V постао је Папа 1447. Умро је у марту 1455.

Дакије, Пољске, Данске, Шведске и Норвешке; у мају, на надбискупе и бискупе; у јуну, на дофене; у јулу, на херцоге: Бургундије, Калабрије, Лотрингије и Савоје; у августу, на италијанске племиће и градове, особито на Венецију и Ђенову; у септембру, на немачки народ; у октобру, на немачке кнежеве; у новембру, на градове Рајха; у децембру се, у ствари, даје једна новинарска вест. Вест је датирана из Рима 24 октобра 1454, а приспела у Франкфурт, као новост, 6 децембра (после шест недеља). У њој се јавља да Караман, који се раније потчинио под власт краља кипарског, сад помаже овога краља у борби против Турака.

Календар се завршава молитвом и жељом за срећну нову годину.

Гутенбергов *Турски Календар* имао је свега девет страна, али сва важност његова у томе је, што се већ првих година штампа употребљава као средство у намери да се покрене један велики крсташки рат. Такво средство мора да је веома моћно...

Млади Чедомиљ Мијатовић, по повратку са својих студија из Немачке и Швајцарске, био је одушевљен Гутенберговим иступањем против Турака. Он је у Новаковићевој *Вили* 1866, оне исте године кад је, у својој двадесет петој години, постао професор Велике школе, писао о Гутенбергу као савезнику наших ускока. Наслов Мијатовићева чланка је и романтичан и достојан одушевљеног омладинца и националисте. Он је гласио:

Ускоци и Гутенберг савезници⁽¹⁾

Интересантно је да Мијатовић у овом свом пису не спомиње ни једном речи Гутенбергов *Турски календар*, дело на коме је лично сарађивао

⁽¹⁾ „Ускоци и Гутенберг савезници“. — Поглед на 16 век од Чед. Мијатовића—„Вила“ бр. 10, од 6 марта 1866, и бр. 11, од 13 марта 1866, Београд.

Heerbefehl

Alle hertzogē vō oisterich vñ beyerlant
Wō lassen brunswig wol erkant Von
gulch geller vñ vō deue Wō dē bge fleier
vñ auch and me Marggūē vō brādēg
vñ badē Bollē alle dē vō myssen laden
Parzu d lantgūē vō hessen vñ roringē
Bollē alle vil folkēs brengē Dem turkē
zu leide vñ zu grūwe So kōmet uns d
x nume Wff samstag vor sant gally
Des morgens dem funfften nahe do by

Blachmann

woluff ir frey rīchstete alle gemēin Dan
wo ir südlich sprechēt nein Wd uwer ein
teil sich k widd satzē Das wē ein ding
d vch scharte An uwer freiheit ere vñ gūe
Dā mā vch an daz gne schadē due Par
om uisorgēt vch selbs vor an Wñ ziehēt
etlich vñ dē rīchs fan bestellēt vch wol
mit gezuge brot vñ wīn So brengt vch

Једна страна Гутенберговог *Турског Календара* за 1455 годину. Календар је имао свега девет страна и ово је седма. Клише је израђен по факсимилу из *Јубиларне књиге поводом педесетогодишњице рођења Јохана Гутенберга*, издање Ота Хартвига, Мајнц, 1900.

проналазач штампе, већ наводи само дела која је побележио у минхенској библиотеци⁽¹⁾. Списак почиње са најранијом ствари: *Sermo contra Turcorum persecutionem* од Steph. Thegliatus-a, штампан тек 1480, кад је Гутенберг већ трунуо у земљи. Мијатовић, такође, каже да се у минхенској библиотеци налази једанаест до дванаест *релација* „које казују шта се кад догађало при опсади Београда 1688 године“, па даље спомиње историје, путописе и друге штампане ствари које говоре о турским недељима и зулумима и о мукама и патњама поробљених народа. Мијатовић на крају спомиње и дело Александра Македонца — *Scrittura di Allesandro Macedonio* — од 1618. У овом делу каже се, између осталог:

„У Србији и Бугарској живи најлепши народ. Људи су висока стаса и вредни оружја, ма да сад смеју носити само тојаге... Побожни су, поуздани... мила им је част... Постојани су и једнако желе да се ослободе непријатеља...“

Да би оправдао наслов свога чланка Мијатовић каже изрично да је *Проналазак Гутенбергов ушао у ред бораца против Турака*. После наставља:

„Штампа се живо подигла против Турака... И доиста нама Србима на посе, а целом човечанству у опште, нико није већма помогао него стари Гутенберг. У 16 и 17 веку било је највише књига и релација против Турака.

„Проповедници штампаше своје беседе против Турака; други људи штампаше извештаје своје, праве „новине“ о варварству неверника (често по три четири листића), о томе шта се чуло о Турцима, па се то звало „релација“... Дипломати и ђенерали штампом казиваше како мисле, шта ваља радити да се Турци одбију и прогнају...“

⁽¹⁾ Минхенска библиотека богата је са релацијама — има око 2000 релација из седамнаестог века.

*

У сукобу између Дитера фон Изенбурга и Адолфа фон Насау („Im Mainzer Bistumsstreite...“) била је нова штампарска вештина први пут употребљена да утиче на масе. Адолф фон Насау заузима Мајнц 1462 и руши штампарију. Гутенбергови помоћници растурају се по Немачкој и целом свету да шире нову вештину, а он умире после неколико година, да буде заборављен скоро пуна три века и да се као проналазач штампарства слави његов ортак Фуст. Тек од друге половине седамнаестог века Гутенберг почиње да се јавља са праведно стеченом славом.

Прва штампарија изван немачких граница била је у италијанском манастиру *Субјаку* код Рима, по свој прилици у 1464 години. Ипак се још и данас понегде тврди да је прва италијанска штампарија била у Болоњи, где се појавила прва италијанска књига: *Христове муке*, из 1462 године.

Поред заборављености у целом свету, Гутенбергу је претила и једна специјална опасност из Италије: тамо се једнако и врло упорно тврдило да Гутенберг није проналазач штампарске вештине, већ Италијан *Памфило Касталди* (Pamphilus Castaldi), учени правник и песник. По овом погрешном веровању Касталди је имао штампарију у Фелтру још 1446 године.

Једва је настала десета година од освојења Мајнца, а ректор париског универзитета хвалио је (1472) проналазак штампарске вештине као велику културну добит и новог проналазача ставио у ред оних неколико људи који су највише задужили човечанство. Нешто касније овом вештином био је одушевљен чувени немачки хуманиста Конрад Пикел (Celts) и поставио ју је изнад свих ранијих тековина.

Париз је имао прву штампарију 1470 године, а пре њега италијански манастир Субјако (1464), Рим (1467), Млеци и Милано (1469).

У Млецима се штампарска вештина нагло развила и они су у ово време постали најјачи штампарски центар у Европи. Немац Јохан фон Шпајер био је овде први штампар.

Штампарске машине прорадиле су, дакле, већ и у нашем суседству и ускоро је Војвода Ђурађ Црнојевић поручио на овом „новом трговишту“ једну штампарију, која је била пренета у Цетињски манастир, уређена и спремна за рад 1493 године. Штампарију је водио као стручњак наш човек, монах Макарије. Из ове штампарије имамо прву књигу — *Окѿоих* — штампану 1493 или 1494 године. Штампарија је радила мало времена. Бурни догађаји приморали су и њеног власника Ђурђа Црнојевића да напусти земљу. Макарије је емигрирао у Влашку.

У штампарији „Богом хранимог војводе Зете господина Ђурђа Црнојевића“ штампана су два *Окѿоиха*, један *Требник* и један *Псалтир*. То је цео рад наше прве штампарије, који је завршио „у Христу раб и свештеноиннок Макарије“. Штампарија је радила од 1493 до 1496. У исто доба завршава своју кратку капетанску и војводску владавину и сам Ђурађ (1492-1496). Оптужен, да је као турски васал одржавао везе са хришћанским владарима уперене против Турака, побегао је у Млетке, где је имао и сродничких веза (био је ожењен девојком из Млетака, ћерком племића Ерице). Ђурђа је наследио брат Стеван, кога су Турци брзо затворили, а Зету обезглавили. Користећи петогодишњи рат између Млетака и Турске (1498 до 1503) Ђурађ се вратио у своју земљу и безуспешно покушао устанак против Турака. Његова драговољна предаја Турцима није му ништа помогла. Ови су га лишили свих војводских права на Зету, давши му као накнаду нека имања у Анатолији. Тамо је умро оснивач прве српске штампарије који је заузео у нашој културној историји једно од изузетних места⁽¹⁾.

⁽¹⁾ Јован Томић: *Глас Краљевске Српске Академије* (58—62, 1900—1901 година), Београд.

Сем ове прве штампарије у *цетињском манастиру*, ми смо у шеснаестом веку, нарочито у првој половини, имали више штампарија: у *Млецима*, две штампарије, *Горажду*, *Милешеву*, *Грачаницу*, *Рујну*, *Београду*, *Мркшиној цркви*. У *Скадру* је 1563 била последња наша стара штампарија⁽¹⁾.

Срби су пренели штампарску вештину и у Румунију. Поред Макарија били су међу првим румунским штампарима и ови наши људи: Димитрије, унук Божицара Вуковића (српског штампара у Млецима од 1519—1538 године, иначе из Полгорице), у 16 веку, и Јован Светогорац, у 17 веку.

Макарије је први штампар у Румунији, као што је био и код нас. Прешао је у Влашку крајем петнаестог или првих година шеснаестог века. Иларион Руварац каже о Макарију:

„После 1495 године (по завршеном раду на штампану *Псалтира*) губи се Макарију траг на Цетињу и у Црној Гори, и тек 1507 појављује се неки *мних и свештеник Макарије* на другој страни у угровлашкој земљи. Људи знаоци као Шафарик и Каратајев мисле и несумњиво држе да тај свештеник *Макарије* није нико други, већ онај наш *Макарије Црногорац* — и он је тамо у влашкој земљи штампао⁽²⁾“.

На подножју Карпата, у *Тарговишту* (*Târgovichte*, „в настолнем градѣ Трговишти“), у главном граду Влашке, Макарије је основао прву румунску штампарију и прва штампана румунска књига, *Литургијар*, на словенском језику, појавила се 1508 године. У румунској цркви (ортодоксној) владао је све до седамнаестог века словенски језик. По манастирима су постали први анали и кронике на овом језику, па и чувени говори кнеза Неагоа Басараба (од 1512 до 1521 године).

⁽¹⁾ Љуб. Стојановић: *Старе српске штампарије*, Београд, 1902.

⁽²⁾ *Глас XI Српске Краљевске Академије*, Београд, 1893, страна 25.

После инвазије Турака са Балкана је византиско-српска култура нашла прибежиште код румунских кнежева. Ова кнежевства више од два века (од 1436 до 1688) боре се са Турцима и бране часни крст и слободу. Она су често побеђена, прегажена и подјармљена, али су на овој страни ипак остала једини *vallum* између хришћана и муслимана,

Никола Јорга пребацио се у предговору *Антологије румунске лиџераџуре*, па Макарија и прве румунске штампарије ставља у *џеџнаесџи век*. У предговору ове антологије (XIV и XV) каже се, да је под утицајем хусиста у *џеџнаесџом веку* један румунски свештеник превео поједине одломке Светога Писма. Али „овај џрви џревод Свеџога Писма није био *џџамџан*, мада су *џосџојале* влашке *џџамџарије*, од којих је џрву основао Макарије, калуђер из Црне Горе, каснији влашки *миџроџолиџ*“⁽¹⁾.

Очевидно је да је код Н. Јорге била случајна омашка, јер на пример у својој *Исџориском румунском воџи* (који је каснијег датума) каже изрично, на 43 страни:

„Штампарија је била почела већ са једним црногорским калуђером од првих година *џеснаесџога века*“⁽²⁾.

Макарија се први пут сећају у Београду типографски радници пре педесет година. Они су му 22 јуна 1885 приредили парастос у Саборној цркви. Ондашњи београдски лист *Нови Београдски Дневник* писао је о овом парастосу:

„Дружина типографских радника у Београду давала је у Саборној цркви први парастос првом српском штампару Макарију. На парастос је био дошао приличан број света, а журналистика је била заступљена само са три уредника листова. На парастосу су чинодејствовали бесплатно ови г. г. свештеници: архиман-

(1) *Anthologie de la Litterature Roumaine des origines au XXe siècle*. Traduction et extrait des principaux poètes et prosateurs. Introduction historique et notices par N. Yorga et Septième Gorceix. Paris, 1920.

(2) N. Yorga: *Guide Historique de la Roumanie*, Paris — Bucarest, 1928.

дрит г. Никанор, ректор Богословије, протосинђел г. Фирмилијан, професор Богословије, свештеник Јован Марковић, члан конзисторије, свештеник београдски г. Алекса Петровић, јеромонах Рафаило, јеромонах Јосиф. Парастосу су присуствовали г. г. Светомир Николајевић и Јован Бошковић, професори Велике школе, Стојан Бошковић, министар на расположењу, Милан Милићевић, помоћник Министарства унутрашњих дела, и архимандрит Дучић. Школе са својим наставницима нису учествовале, изузимајући Богословију. Певало је певачко друштво „Даворије“.

Европа је у шеснаестом веку у знаку социјалних невоља и метежа. У првој четврти овога века почиње Реформација. Лутер иступа 31 октобра 1517 са својих деведесет и пет теза, а одмах затим објављује своје знамените реформационе списе⁽¹⁾. После њих настаје време кад Гутенбергов проналазак показује своју велику моћ и у свима важнијим моментима Реформације јављају се безбројни *Летџи* (Flugschrift) да утичу на масе. Ови летци или „летећи списи“ јавили су се већ при крају петнаестог века, у „најновијим новинама“ и „историским народним песмама“, и имали су често званичне и полуваничне изворе. Ускоро је дошла установа *џривилегија* с којом је штампана већ добила сталан полуваничан карактер. Привилегије су давале штампаријама још у почетку шеснаестог века, дакле, у доба појаве Реформације. У многим историјама штампе и новинарства, па и у скорошњој историји *Оџа Гроџа*, налазе се ова тврђења:

„Још џре џосџанка новина владе су знале и трудиле су се да се послуже јавном речи... Властодршци су били свесни, у свима временима, да јавна реч може да постојеће стање или сачува или да га револуционира. Зато треба мотрити на славину са

(1) *Лутер* је од 1517 до 1520 г. објавио ова три своја најважнија списа: „An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung“, „Von des babylonischen Gefangenschaft der Kirche“ и „Von der Freiheit eines Christenmenschen“.

кладенца јавног мишљења... Она се може или за-
вртети или оставити отворена⁽¹⁾...

Европске владе сад воде такозвану „новинарску“
политику и јавља се прво искоришћавање најста-
ријих листова. Истовремено се спроводило ограни-
чавање и спутавање штампе и даване су поред
већ споменутих привилегија, субвенције. Најзад је
дошло покретање званичних органа.

Међутим, и у позитивној и негативној политици
према штампи владе су знале да је опасно „прези-
рати јавно мњење“ и једнако су тражиле начина
да га искористе за себе.

Привилегијама су постизаване двојачке користи:
спречавало се објављивање нежељених ствари и
шириле су се званичне и полузваничне публикације.
За спутавање штампе брзо су пронађена многа
средства, међу овима: опомене, претње, превенгивна
цензура, присиљавање да се објављују извесна са-
општења, монополисање нарочитих рубрика, за-
брана да се лист чита у појединим слојевима на-
рода, забрана да се, уопште, лист слободно чита
и распростире, забрана уласка у земљу страних
листова, финансијска оптерећења (велики порези и
кауције), и тд.

Шеснаести век био је веома погодан за разви-
јање публицистике. Професор лајпцишког Универ-
зитета Ерих Еверт подвлачи да је то било време
покрета и великих борби у цркви и држави. *Бук-
нуо је рај не само идеја већ и интереса... Ра-
звила се први пут бијка јавних мишљења.* У све
ове метеже сад ступа као главно средство публи-
цистика. Лутеру и његовим пријатељима били су
потребни *лејци*, да би од Реформације створили
народне покрете... Штампана су разна пророчан-
ства и она су много читана. Пророчанства су у
ствари имала политичка залеђа... Требало је на-

⁽¹⁾ *Otto Groth: Die Zeitung; ein System der Zeitungskunde (Journalistik). Zweiter Band, 1929; J. Bensheimer, Mannheim, Ber-
lin, Leipzig.*

род или пробудити или уљуљкивати у блаженом
сну... Избор Карла за цара, 1519 године, изазвао
је велику литературу⁽¹⁾.

Шеснаести век је доба релација (*Relation, Referat, Flugblatt, Brochüre, Pamphlet, Bericht*). Ту су и *Messrelationen* полугодишњих зборника и збирки, које
су се појављивале на франкфуртском сајму књиге
и биле су претече периодичне штампе. *Messrelationen*
у ствари су први реловни полугодишњи часо-
писи и њих је издавао Михаел фон Ецинг (1583—
1597). Први месечни часопис појавио се пред сам
крај шеснаестог века, 1599, у Нирнбергу.

Седамнаести век је још увек златно доба летака
— (*die hohe Zeit der Flugschriften*)⁽²⁾. Да бисмо себи
претставили овај век, препун летака, довољно је
кад кажемо, да се у минхенској библиотеци налазе
сачуваних око две хиљаде летака, док библиотека
у Хагу има само из времена Тридесетогодишњег
рата (од 1618 до 1648 године) око три хиљаде
оваквих списа. Британски Музеј у Лондону чува на
петнаест хиљада летака, који су објављени у току
свега двадесет и једне године, од 1640 до 1661 го-
дине. У ово време пада и крај Тридесетогодишњег
рата са Вестфалским или Минстерским миром, а
историја бележи значајан преокрет: почетак по-
станка великих европских сила.

Штампани извештаји, као кратковремени листови,
о турским ратовима у другој половини седамнае-
стог века били су многобројни. Највише их се ја-
вило за време опсаде Беча, 1683 године.

Сјајна победа пољског краља Јана Собјеског
дала је повода и једном италијанском штампару у

⁽¹⁾ *Erich Everth: Die Öffentlichkeit in der Aussenpolitik von Karl V bis Napoleon. Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1931.*

⁽²⁾ Италијани су почели од првих година седамнаестог века
да штампају на своме језику више релација и ван земље, у Бечу.
Са овим релацијама наставили су кроз цело столеће и тако су
1671 издали релацију о погубљењу Зринског и Франкојана.

Болоњи, Якобу Монтиу, да почне 1684 године са низом ратних извештаја из логора пољске војске, под називом: *Diario dal Campo del Re di Polonia*. После две године дошао је: *Giornale dal Campo Cesareo sotto Buda*, од кога је изашло око 20 бројева. У 1688 години ови ратни извештаји излазе под именом: *Ragguaglio dal Campo Cesareo sotto Belgrado*. Не зна се тачно колико је изашло бројева. Бројеви III, IV и V уведени су у каталог 35 минхенског антиквариата Ј. Хале, под бројем 204, 205 и 206. Ови бројеви имају извештаје о догађајима под Београдом за време опсаде и заузећа, од 26 августа до 19 септембра 1688 године⁽¹⁾.

Упоредо са летцима јављају се ревије („Меркури“), недељни листови, па онда нешто и дневни. Недељних листова и часописа има већ у првој четврти седамнаестог века. Они се јављају у све већем броју и при крају истог века професор филозофије и издавач „*Nouvelles de la République des Lettres*“ Пјер Бел мисли да је дошло време да се пише већ и историја часописа⁽²⁾.

Интересовање првих часописа и недељних листова за спољну политику било је велико. Ерих Еверт наводи за ово два примера међу најстаријим немачким часописима. *Штрасбуршки часопис* од 1609 године ставља у свој програм објављивање „свих важнијих догађаја из Горње и Доње Немачке, Француске, Италије, Шкотске и Енглеске, Шпаније, Угарске, Пољске, Влашке, Молдавске, Турске и т. д. у овој, 1609 години“. И *Берлински Лист* од 1619 објављује да ће доносити једанпут недељно вести из Немачке, Француске, Ческе, Угарске, Низоземске, и т. д.

Први дневни листови (*Лајпцишки дневни лист*

⁽¹⁾ Adolf Dresler: *Geschichte der italienischen Presse*, München und Berlin, 1933, стр. 79 и 80.

⁽²⁾ Pierre Bayle, француски писац, критичар и филозоф у другој половини седамнаестог века. Главно му је дело чувени „*Dictionnaire historique et critique*“.

ОНЕЖЕ ТРОИЦИ ПОКАНИЕМЪ
БГЪ БАГОИЗВОЛИ ИСПАНИТИ СВО
Ю ЦРКВЬ, РАЗЛИЧНЫМИ КНИГАМИ
ВНДТВЪ АЗЪ ВЪ ДАБГЪ БАГО В ТРО
ИИ И КМЪ ХРАНИМИ ГНЫГОРГЦЬ
РНОЕВНИКЪ. ЦРКВЬ ПРАЗДНУЮ
КНИГЪ, ГРЪХЪ РАДН НАШНХ РАЗН
ЩЕНІЕМЪ И РАЗДРАНИЕМЪ АГАРАНСКЫХЪ УЕДЪ. ВЪЗРЪ
ВНОВАХЪ ПОСПЕШЕНІЕМЪ СГОДЪА, И ЛЮБОВІЮ КЪ Ж
ТВНЫМЪ ЦРКВАМЪ. И НАПИСАХЪ СЮДШЕ СПАСЮ КНИГЪ С
МОГЛСНЫКЪ. ВЪ ИСПАНИИ СЛОВО СЛОВОЮТ РІСЛНУНАГ
ОВЕДННСТВЕ ПОКАНИЕМЪ АГО ВЪЖЕСТВА. МЛЮЖЕЮНІЕ
И СЪВЗРАСТНЫЕ ИСТОРІЕ, ЧЕТОЦІЕН НАНВЪ СПЕВАЮЩІЕН
И НАПИСАШЕ РАДНОЕ ВЕХЪ РАДНІ СПРАВАТИ. НАЖЕ ОУСЬ
РДН ПОТЪШАВШНХ СЕНАСІЕ ДЪЛОЕ СЛАНТН. ДАШЕОН
СЛАВТЦІЕЩІАНЗНУЖЕВЪ СЯ СПАНМЖЕВЪ СЯ. СГОДЪА
ШНМЖЕВЪ СЯ ЗДЪТОУАЧУНММЛСТЪТА МОЖЕ СІНСВЪ
ТОМЪ ЗАРЫМСЕ, АМІНЪ. ПОВЕЛТНІЕМЪ ГНАМИ ГЮРГН
ЦРНОЕВНИКЪ АЗЪ ХРАКЪЩІЕНОЮНОКЪ МАКРІКЪ, РОУКО
ДЕЛН СЯ СІЕ. ПРН ВСЕЩІЕННОМЪ МИТРОПОЛИТЕ ЗЕТЕ
КОМКЮР ВАНУАЕ. ВЛАТТО. ЗА КРГ СЛАНЦЪ, А. АУНЕ, А.

Прва страна *Окѣоиха*, штампаног 1493 године у штампарији
Цетињског манастира. Горе је грб војводе Ђурђа Црнојевића.
При дну ове стране приказује се *Макарије* као „рукоделац“
наше прве штампане књиге.

од 1660) почели су са доношењем вести о ратним и светским догађајима.

У историјама о развоју новинарства често наилазимо и на ова тврђења: „И публика је била жељна вести о ратовима, сукобима и метежиима из целог света“. Овако прочитана тврђења схватају се, у први мах, као да је још онда било велике публике — нешто сличне овој данашњој — и да је тираж листова био велики. У ствари је било сасвим друкчије. Још док су постојали само недељни листови, било је „интелектуалаца“ који су сматрали да је политичка лектира једино намењена највишим круговима. Године 1650 штампани су, на немачком језику, ови стихови:

„Новине припадају отменим посланицима,
„Кнежевима, Господи и њиховим рођацима,
„А никако глупом народу и обичном човеку“.

Слично су мислили и тврдили и претече историчара штампе. Данас се побија ово тврђење. Било је, дакле, међу читаоцима и обичних грађана. Међутим, остао је непобитан факат, да је читалаца у почетку било очајно мало. У седамнаестом веку, око 1670 године просечни тираж једног немачког листа кретао се између *деведесет и сто примерака*.

Ото Грот даје много више и тврди да су лајпцишке „*Neu einlaufenden Nachrichten von Kriegs- und Welthändeln*“ (касније „*Leipziger Zeitung*“) имале 1665 године тираж од 204 броја, док је најраспрострањенији лист седамнаестог века, *Frankfurter Journal*, достигао око 1680 године тираж од 1500 примерака⁽¹⁾.

У првој половини осамнаестог века повећава се тираж и већ имамо у Лондону 1712 десет листова са укупним тиражом од 44.000 примерака. Након десет година „*Lippstädtische Zeitung*“ са тиражом од

(1) *Otto Groth: Die Zeitung, ein system der Zeitungskunde (Journalistik), erster Band, 1928. J. Bensheimer. Mannheim. Berlin. Leipzig.*

2 хиљаде примерака. „*Mercur de France* има 1763 године 1600 претплатника, док „*Vossische Zeitung*“ броји 1776 године равно две хиљаде претплатника. Друга половина осамнаестог века има више листова са тиражом од 1000—2000 примерака.

У почетку деветнаестог века велики листови достижу број тиража између десет и двадесет хиљада. „*Journal des Débats*“ има 1820 око десет хиљада претплатника. После седам година (1827) исти лист достиже тираж од 12.600, док „*Constitutionnel*“ броји равно 20.000 примерака⁽¹⁾. Године 1840 „*Vossische Zeitung*“ иде у десет хиљада примерака, а после непуних седам година удвостручава овај број. Чувени лондонски „*Times*“ иде 1829 године само у 10.000 примерака, да се тек после шест година попне на 17.000. Париски „*Siècle*“ има тираж 1840 од 30.000 примерака, а амерички „*New York Herald*“ 1849 год. иде у 33.000 примерака. Париски „*Temps*“ 1866 има тираж од 9.600 примерака.

Метерних је основао свој *Oesterreichischer Beobachter* 1813 године, у исто време кад су у Бечу покренуте и Давидовићеве *Новине Србске*. После неколико година Давидовић у своме листу жали што има недовољан број претплатника и указује на сјајан пример *Беобахтера*, који броји пуних шест хиљада пренумераната.

За Давидовића је овакав пример тиража увек био завидан. Он је, заједно са Фрушићем, у „*Објавленију сврху изданија славено-србских новина*“ (то јест својих новина) 19 априла 1813 подвукао, да се савремена штампа толико развила, да у Лондону излазе шездесет и шест листова, од којих се неки растурају чак и у шест хиљада примерака.

Друга половина деветнаестог века, нарочито њен крај, показује огромно повећање тиража листова у

(1) Претседник француске владе *Villèle* у свом експозеу који је дао у Скупштини 1827 године потврдио је овај тираж опозиционог *Конституционала*. Главни орган деснице, *Котидјен*, ишао је тада само у шест и по хиљада примерака.

свима свеским континентима! Тако, на пример, 1896 енглески *Daily Mail* иде у двеста хиљада примерака. После пет година овај лист достиже прву „невероватну цифру“ тиража једног листа — од једног милиона. Ово је већ двадесети век и у њега су многи листови „ускакали“ са „невероватним“ цифрама свога тиража. „*Petit Parisien*“ ускочио је у нови век са цифром која је била блиска милиону и већ 1905 године потврдио нов број тиража од 1,180.000... Данас имамо у свету већи број *листова — милионера*.

У току два века, седамнаестог и осамнаестог, листови су се растурали искључиво по систему претплате — „*gegen Prenumeration*“. Обично се претплаћивало на целу и половину године, а врло ретко на четврт године. Појединачна продаја (продаја на број) почиње тек од првих година деветнаестог века. Она је била у почетку сасвим незнатна. У ово доба „*Vossische Zeitung*“ продаване су за целу годину за суму која није много премашала *сто шалира*!

Цена листовима била је увек релативно ниска и приступачна свима народним слојевима.

Огласи, као извор прихода, такође су познијег датума. Прво су се препоручивале и оглашавале књиге, за овима средства за лечење и тоалету. Новине су преко целог осамнаестог века биле и у служби лутрије, свакојаке лутрије, која је као каква епидемија била захватила целу Европу и достигла своју кулминацију при крају истог века.

У немачким историјама штампе читамо често о овој лутрији:

„Тек што се отворе новине из овог времена, одмах се поглед заустави на некој лутрији... Све се даје на лутрији: књиге, тапети, слике, злато, скупоцени часовници, имање, куће и окућнице...“

Интересантно је за нас да је и Србију у доба покретања *Новина Србеких* у Крагујевцу била захватила ова епидемија, и поред тога што је у Ев-

ропи већ малаксавала. Први бројеви наших новина из 1834 године пуни су објава о лутрији. Тако је Глигорије Возаровић давао на лутрији свој златни цепни часовник, а један Крагујевчанин свој виноград, и т. д. Лутрија је у Србији била достигла свој врхунац у 1837 години и изазвала у истој години наредбу кнеза Милоша којом је строго забрањена.

Како смо ми са штампом и са новинарском публиком у првој половини деветнаестог века били још у детињству, то су се догађале интересантне случајности које су биле сличне појавама из прошлих векова. И у крагујевачким *Новинама Србским* први оглас био је књижевни оглас Димитрија Тирола.

У овом летимичном прегледу споменућемо новинарски стил и књижевност новинарских публикација. Стил и књижевност на новинарској хартији јавно су нападани од веома моћних новинарских непријатеља, међу којима се налази и Шопенхауер. Не може се тачно рећи, да ли је овај филозоф мрзео више жене или новине. За њега су и стил и новинарство биле само најниже гране литературе. Уосталом, тешко је бранити новинарски стил, ако он оде сувише далеко у реторички патос или постане такозвани *Sensationsstil*. Али треба имати увек на уму да новинарство не постоји новинарства ради, као што постоји *l'art pour l'art*, и да се *права и највећа вредност новинарства изражи на сасвим другој страни*. Новине нису хтеле никад да трпе разлику између људи и да пристану да „мали људи гледају само своја посла и да могу прочитати шекспирову главу из Библије“. Велика француска револуција пошла је у друштву листа да шири своје идеје. Аустријски Дворски декрет од 12 октобра 1792 године брзо је утврдио, са жаљењем, да се *листови читају врло радо, нарочито од публике састављене од најсиритијег грађанина до сељака...*“

На овој „сасвим другој страни“ вредност штампе изједначила се са познатом земаљском моћи — која

се зове *велика сила*. Емил де Жирарден, реорганизатор француске дневне штампе, сматрао је штампу као четврту велику силу. Жирарден је својим дневним париским листом *La Presse* отворио пре сто година, 1836, еру дневне јевтине штампе. У исто време, око 1840 године, и енглеска штампа постаје моћна у својој пуној мери, „моћна као енглески угаљ, енглеска флота и Енглеска Банка“.

Почетак деветнаестог века показао је први пут вредност и моћ новина у њиховом правом значају. Од Наполеона I и данданас праве *великог новинара*. Једно је извесно, ипак, да је он увек веровао у моћ штампе, и да јој је посвећивао сву пажњу. *Moniteur* је писао у јануару 1806⁽¹⁾:

„У Француској не постоји цензура... Слобода штампе је прва тековина овога века. Империјор хоће да она буде сачувана⁽²⁾“.

Ово је написао један лист који је (како је једанпут духовито речено) *давао тон*, док су остали ондашњи француски листови имали да изводе своје партије у концерту. Наполеон I има своје *Bulletins de la Grande Armée*, о којима пише из Берлина (у децембру 1805 године) Метерних министру Кобенцелу у Бечу:

„Треба подражавати *Билтене Велике Армије*... Треба говорити народу“.

Метерних је уверен да Наполеону штампа вреди колико једна армија од три стотине хиљада људи.

Он је, касније, кад је постао аустријски канцелар, нашао у Генцу доброг помоћника за остварење својих новинарских идеја⁽³⁾. Тако се јавио 1813 *Oester-*

(1) *Moniteur universel*, званичан орган француске владе од године VIII до 1869, када је замењен са *Journal officiel*. Оснивач Монитера била је чувена париска књижара *Rapin*.

(2) *Georges Weill*, professeur à l'université de Caen: *Le Journal*, Paris 1934.

(3) Фридрих фон Генц Метернихов помоћник и саветник. Био је и сарадник *Беобахтера*.

reichischer Beobachter. Овом листу постао је ускоро уредник Пилат, секретар Метернихов.

У Немачкој, у ово доба, канцелар Харденберг тражи спас своје земље и у *штампи*... „Да се изазове *патриотско одушевљење*... После, да се оно *подржава са целесходном публицистиком*⁽¹⁾“.

Ето, како су „diese niedrigsten Zweige der Literatur“ играле прворазредну улогу у судару народа у Европи, у великом судару и идеја и интереса.

Досад смо довољно нагласили, да се велика улога штампе назирала још у самом њеном почетку. Владари и велики државници сарађивали су по листовима (јавно или тајно, према приликама). Међу сарадницима првог француског листа, *Gazette de France*, налазе се и Краљ Луј XIII и Ришеље. Споменућемо, такође, и Кнеза Михајла у вези са такозваним *дукашовачким чланцима*. У јесен 1859, по повратку Кнеза Милоша у Србију, почели су у *Србским Новинама* да се ређају чланци потписани *дукашовским знаком* (†). Чланци су били врло оштри против либерала који су, и поред тога што су творци Свето-Андрејског преокрета, постали (према тврђењу чланкописаца) *сплеткаши* и политички *шпекуланти* око старог Кнеза Милоша. Због ових чланака одузето је одмах уредништво дугогодишњем уреднику *Србских Новина* Милошу Поповићу — *по заповести Кнеза Милоша*. Од овога

(1) *Allgemeine Zeitung*, умерено либерално-политички дневни лист, основао је Cotta 1798 године у Штутгарту. Лист је касније пренет у Аугсбург и за време Харденбергово својим значајем улази у *Историју Немачке деветнаестог века*. У овим новинама писао је *Хопе* чланке о Србији. Хопе је био Кнез Милошев новинар и приватни повереник у Бечу. Он је за своје новинарске услуге, према једном извештају аустријског конзула Михановића из 1837 године, добијао од Кнеза Милоша хиљаду форината годишње. Иначе је *Allgemeine Zeitung* писао тридесетих година прошлога века врло неповољно о Србији. 1834 године објавио је алармантне вести о болести Кнеза Милоша; 1836 године пише тенденциозно о бекству Ђорђа Протића из Србије, о узроцима немилости у коју је запао Димитрије Давидовић, и т. д.

је направљен још један јаван скандал, јер се смењивање Милоша Поповића пропратило обавештењем у истим новинама у коме је подвучено да је оно дошло због „*вајијућих злоупотребења слободне штампе!*“ У исто време публикувано је и писмо „*Учреднику Србски Новина, Г. Милошу Поповићу*“, које гласи дословно:

„Приметило се је да сте ви у Србским Новинама од неког времена одступили од правца, кога је требало да се држите и нисте у њима интересе правитељства Србског истинито заступали по 2. тачки уговора ваљег; зато по заповести Његове Светлости, Попечитељство Просвете одузима од вас издавање Србски Новина и издавање њихово предаје се за време секретару Попечитељства финансије г. Владимиру Јовановићу.

„За извиђање пак вашег неистинитог заступања правитељствени интереса Попечитељство је Просвете одредило једну комисију, на позиве које ћете дужни бити представљати и одговоре давати.

П. Н. 2928
22 октобра 1859 год.
у Београду.

За Попечитеља Просвете,
Попечитељ Правосудија,
М. Радовановић⁽¹⁾“.

Све ове дукатовачке чланке писала је новинарска заједница — Кнез Михајло — Матија Бан — Јован Ристић, са придруженим помагачем, уредником Поповићем — Сви су они били онда непосредно пред својим најзначајнијим улогама и овим је била стварна припрема за исте улоге. После непуне године Кнез Михајло наслеђује оца на престолу, Матија Бан постаје први Кнежев шеф прес-бироа, Јован Ристић развија своју праву дипломатску и државничку делатност, а Милош Поповић добија новац од новог Кнеза и на Цвети 1861 године покреће велики, утицајни и конзервативни београдски лист *Видов Дан*. Овај лист излазио је у Бео-

⁽¹⁾ Србске Новине од 24 октобра 1859.

граду пуних петнаест година, до 15 априла 1876. За све време био му је уредник Милош Поповић.

*

Новине су првенствено утицале на масе, а ове су утицале на њихов стил. Масам су годиле и илустрације, те се дрворези и бакрорези јављају још у релацијама. У листовима из 17 и 18 века налазимо готово редовно на њиховој првој насловној страни лепе бакрорезе *као украс*, а у тексту примитивније дрворезе *за објашњење појединих актуелних догађаја*. Тамо су портрети, карте, планови бојишта, проспекти земаља и градова.

Једно је неоспорно: где год је било доброг новинарства, оно је увек вршило улогу посредника између науке, књижевности и уметности, с једне стране, и широких народних слојева, с друге стране. У овој улози новинарство је чинило несумњиве услуге *обема странама*.

Исто тако одавно је признато да је само новинарство по себи и као написана импровизација једна врста књижевности. И овде се узима опште мерило: *вредност самих писаца*. Леон Левро, професор лицеја Кондорсе, у својој књизи, *Le Journalisme*, каже дословно⁽¹⁾:

„Новинарство, најмлађи члан књижевне породице, сад је најмоћнији од свих књижевних родова, и сваког дана оно јача на штету своје старије браће. Ова браћа ипак су приморана да траже од најмлађег заштити и склониште“.

Подвлачимо да су ових неколико векова светског новинарства изнели, углавном, на својим плећима *само људи*. Жене и поред извесних својих специјалних новинарских способности остале су све до данас, и у великој штампи, у врло слабом броју.

Женину обдареност за новинарство приметио је и подвукао још 1695 *Kaspar von Stieler* у својој књизи „*Zeitungs-Lust und- Nutz*“.

⁽¹⁾ Léon Levrault, professeur au Lycée Condorcet: *Le Journalisme*, Paris (година није означена).

„Жене знају да искушају најмудрије министре на туђим дворовима или стране посланике на дворовима у земљи, као и њихове супруге... Такве исповести не би могао да добије ни свештеник — исповедник“.

Проценат жена новинара слаб је и данас. Највише их има у Сједињеним Америчким Државама, око 16 до 17 од сто (од тридесет пет хиљада новинара до шест хиљада жена). У Енглеској жене новинари броје мање од шест од сто (од 7.000 професионалних новинара свега су четири стотине жене); у Аустралији нема ни четири од сто; у Немачкој три од сто, а у Француској још мање — два од сто (од 1.000 чланова новинарског удружења свега двадесет жена). У Аустрији опет око два од сто; у Пољској седам од сто, а у Чехословачкој једва три од сто. Код нас нема ни два од сто жена професионалних новинара.

На крају бележимо да стари листови ни по формату, ни по садржини, не личе много на данашње листове⁽¹⁾. У њима, разумљиво је, није било ове садашње актуелности и све до железнице и употребе телеграфа и телефона стизале су преко новина најважније и судбоносне вести тек после неколико недеља, па и месеца⁽²⁾. Кад је у другој половини прошлога века велики напредак технике захватио и редакције и штампарије, створена је брзо нова *штампа са милионским шпразом*.

Нова или велика *штампа* још је млада — њој је *шек педесет* година. Она је рођена у величанственом *техничком проналаску* — у *рошави*. До овог *ионовног рађања штампе* прошло је од *Гушенбергова проналаска* више од *четири* века.

(1) Релације и први листови почели су са најмањим форматом, дванаестином и осмином, па се тек много касније прешло на четвртину и фолио.

(2) Европски листови добили су дозволу да се служе телеграфом тек 1849 године. После неколико година успостављен је телеграфски саобраћај и у Србији, 1855 године. Овим телеграфом могла је одмах да се служи београдска штампа, те тако није била у овом погледу у великом закашњењу.

У ТУЋИНИ

Новинама се народност — националистички — Србска међу прочи народи обдржава.

Димитрије Давидовић

(Новине Србске, од 23 маја 1816 год. у Бечу).

Новине су једна важнија струга књижевна; оне су кад се вешто и прилежно обделавају, кадре бољи народу од онолике користи од колике могу бољи скоро све остале струге књижевне једна од друге одвојене, а Новине имају претресати и радији о ономе што је живац народни... Ја нисам ни мало грешио, што сам некад Новине назвао ОГЊИШТЕМ НАРОДНИМ.

Данило Медановић

(Србски Дневник, бр. 1 од 21 јуна 1852 год. у Новом Саду).

Историја наше штампе почиње часописом — савим правилно — иако са великим закашњењем због изузетно тешких прилика. Цео народ био је притиснут и угњетаван под свирепим туђинским господарима. Најпре се у Млецима појавила, 1761 године, као тужна преодница, једна необична књига и прва са антиаустријском тенденцијом. Књига се била, такође, окренула и против свих осталих држава „које су у Србији гледале робињу“. Она је, дакле, носила верно обележје народне несреће и беде. То је био *Плач Србији ејаже сину в различнија господарства разсејалисја*. Писац је остао скривен и дуго се мислило, да је књига од „некаква попа из турске области“, који се вешто скло-нио иза шифре С. С. С.

Идуће године у истом месту појавила се штампана уметничка песма о Косовској трагедији, *Пјесн Историјескаја*, за којом је, после шест година, 1768, дошла најчуднија књига, каква дошле није никад ни писана ни штампана на српском језику. То је био наш први часопис.

Српска штампа јавила се непосредно после интересантних и утицајних историских писаних реминисценција у облику двају патриотских спева. Први је спев много јачи и био је утицајнији од другог, али је други значајан по томе, што је он први покушај да се опева Косовска трагедија у уметничким стиховима. Оба спева штампана су у истом месту и у истој штампарији. Понозна тврђења да нису ни *Плач Србији* ни *Пјесн Историјескаја* Орфелинова дела, не мењају ниуколико горњу ситуацију. Њима се само одузимају „богатом“ Орфелину два књижевна рада и враћају старе претпоставке да су чланови „прве маленке компаније пробуђених патриота“ почели истовремено да дејствују на разним фронтовима у заједничкој борби...

*

Овде је почетак наше историје штампе. Он се појавио чим је стала у Европи да се намеће неодољива нужност: — да *свакога језика народ имаде књиге на собственом (т. ј. с којим говореш) језику...* Ово време тражило је хитно реформатора и у нашим крајевима, па га је срећно нашло у човеку који се ставио сав у службу своме народу и његовом напретку. Тај човек био је Захарија Стефановић, са књижевним именом Орфелин. Захарија је сам сковао своје књижевно име од два туђа имена, од Орфеја, највећег митолошког музичара, и Линоса, легендарног песника Пуки сиромаша и самоук, али са духом и одушевљењем, који остају за мит, Захарија почиње да припрема и равни путове којима ће после њега доћи Доситеј и Вук.

И овај *Прејеча* схватио је својим великим умом сав значај новинарства, а посебице значај *„учених вједомости и журнала“* и ту као реформатор, народни просветитељ и препородитељ показује „свих седам степенеј мудрости“.

За службу народу Орфелин има изграђени програм, има свој Устав, и тај програм објављује као предговор свога *Магазина*, првог српског часописа, коме је припала част да буде и *први југословенски часопис* и да се њиме обележи *почетак историје и српске и југословенске штампе...*

„Славено-Сербски Магазин, т. ј.: *собраније разних сочинениј и преводов к ползе и увеселенију слушающих*“ штампан је грађанском азбуком 1768 године у Млецима, у штампарији Димитрија Теодосија, окретног и вредног Грка из Јањине. Штампарија је основана на десет година пре појаве *Магазина*, 1758, а прва српска књига штампана је у њој 1761 (*„Плач Србији“*).

Орфелин се није потписао ни на корицама свога часописа.

П Л А Ч С Е Р Б И Ј Е

ЕАЖЕ СЫНИ ВЪ РАЗЛИЧНЫМЪ ГОСУДАРСТВА РАЗСѢЛИСЯ.

ОБЪЯВЛЕННЫЙ

ВЪ

С. С. С.

Наслов и поднаслов књижице *Плач Србији*. Овде се види и шифра С. С. С., која је сакрила писца и понегде се тумачила као *Собствени Син Србији*.

П Ћ С Н Ђ

И С Т О Р И Ј Е С К А Я

Какоѣ сербѣ изъ турци на Кого-
вомъ Полю побѣдише, на коемъ
Полю Сербска Майка Кнѣза Ла-
зара изъ многима сынми Сербска-
ми изгвѣвѣши, и державе Сербске
конечнѣ лишившише горке ѣзе

пролива.

Наслов и поднаслов патриотског спева *Пјесн Историјескаја*.

Прошле су већ три деценије како је др. Фердо Шишић утврдио у бечкој царској архиви да *Нов-љанчица* (*Res novae*) Павла Витезовића, познатог хрватског књижевника из седамнаестог века, није никакав часопис, већ да је то књига песама о ратовању с Турцима. После овога утврђено је дефинитивно да Југословени нису имали пре 1768 године никаквог часописа ни новина, ни на народном, ни на туђем језику, и да је Орфелинов *Магазин* први часопис на словенском југу.

И поред тога што је издат по једном руском узору *Славено-Сербски Магазин* заслужује, у пуном смислу речи, име доброг часописа. У њему је опширан предговор, који је заузео шестину књиге, са великим програмом у просветитељским и напредним идејама рационалистичког осамнаестог века. Захарија Орфелин служи се *грађанском азбуком и први шражи ушоребу народног језика у књижевности*. Он је уверен да ће тако најкорисније послужити своме народу и да се јавља у добар час, кад је и Европа срећна, јер има пуно мудрих људи, од којих (то је најважније) сваки у својој земљи пише језиком свога народа. Још је, нарочито, задовољан и спокојан што је његов народ добар народ и „по природи најспособнејшиј к сваким на-укама“.

Стигло је време да се мудри и учени људи хришћански побрину о својим ближњима. Књижевници су досад живели само за књижевност, па, ево, постају нешто ново: „*некорисно љубиви њашириоши који љубеши ближње и шрудеш се да им њолзују, једни у сочиненијах, а други у ѡреводах*“ ...

У *Магазину* износиће се ствари и из „древности сербскога народа, о чем је до сада на других језика дјелано, а на нашем једва ли где у кога находитсе“. Биће и забаве, али само „честне и позволене“. У забавни део спадају: поучне приче, сонети

и други стихови... И све што буде нејасно, уредник ће „*на србски језик ѡређављати*“. Појавиће се, разуме се, и погрешке, јер и сам Орфелин у „таквом дјелу потребног совершенства не имејет“. „Погрешенија“ се могу опростити или поправити од оних који буду боље знали српски језик. Уредник још моли, на крају предговора, да сваки има на уму ову пословицу:

„Погрешностију научаемсја!“

Цео свој просветитељски програм из предговора Орфелин је назвао значајном и новом речи за Србе: *Усшавом*.

„Ово је наш *Усшав*!“ — узвикнуо је на тринаестој страни *Магазина*.

Часопис се ѡкреће за ѡшшју народну корисш. То је једини и највиши циљ, коме се идеално служи:

„... Ми на тај конец закључили трудити се (призавше Бога у помошч) собирати и издавати на печат сочиненија и преводи о разних материјах, какве токмо ѡшчеству нашему Сербскому полезни бити могут...“

„... *Награжденија и инштереса за наш овај шруд ни ѡш кога не ѡжидавамо, но хоћемо чшѡ би инштересом нашим била ѡшча ѡлза, ш. е. кад шко каковугод ѡш овог нашег шруда ѡлзу ѡлучиш, шѡ већ ми совершенно награждени*“.

„... Ми горе јавили что наша компанија весма маленка...“ И Орфелин зато позива, све „*дражајше ѡашириоше*“ на сарадњу, све оне који су способни да пером послуже своме народу.

Колико му је само општа ствар лежала на срцу, најбољи је доказ у томе, да унапред одбацује све јавне спорове и личне увреде („персоналне обиде“). То је његов *Усшав* и он се мора поштовати и од свих његових сарадника,

Орфелин је лојалан човек и обећава, такође, да неће ништа што је противно закону уносити у свој часопис. Он је имао озбиљну намеру да *Магазин* издаје у повременим свескама од шест штампаних

табака и да од шест свезака начини један „переплет“, или „что будет тако један „Том“⁽¹⁾. Хтео је да има више оваквих „*перейлейша или шомова и да насшави шаким образом свагда, докле дјело ово шрајаш и будеи*“.

„На крају сваке шесте части поставља ће се *ресшр* достопамјатним вешчем из свих шест дјела⁽²⁾...“ А штампарске погрешке? Ова велика главобоља свих писаца из свих времена била је специјално тешка за Орфелина. Штампарске погрешне исправљаће се тек на крају шесте свеске, „које чинити не можемо при свакој части због далеког от Типографији отсуствија“.

После предговора долази права садржина часописа. Она је подељена у одељке, као што се у разна одељења сваког магазина „собирају из разних места земни плоди“. Имамо девет одељака. Изобилује се у саветима који остају добри за сва времена, па се могу и данас послушати... Требало је и онда васпитивати децу и поклањати што већу пажњу томе васпитању, јер су од те деце постајали младићи који нису били најбољи. Они су већи део свога живота проводили „у празности и безделију“. Пијанство и коцка били су и онда велики пороци, а одрасли и читави људи пропадали су од опаке страсти, од „пагубног обхожденија са безсрамним женама“. И онда су због једног часа радости долазила горка кајања и ређале се тешке патње. Најзад, и пријатељи били су „сигурни“ као и данас: „...„От тебе дотле не отидут, докле кухиња твоја димити се будет, но кад то лишет, то већ ни једнога не увидиш...“

У *Магазину* има довољно забаве „из друштвеног света“. Ова забава почиње са сонетима у којима „безпослене компаније“ расправљају о цени и важ-

(1) „И овај наш (Магазин) издавати се буде (докле Бог изволит) по частјам, свака част из шест листа или табаках“.

(2) Регистар важних чланака.

ности жена, и завршава се, некаваљерски, са епиграмима за љубавнике глупаке и жене невернице...

Шести одељак чини једно кратко писмо „Кесара Диоклецијана Благородному Народу Далматинском и Арбанаском“, преведено са оригинала из Бечке цесарско-краљевске библиотеке⁽¹⁾. Диоклецијан поклања за храброст и верност Далматинцима и Арбанасима вечиту слободу, изузимајући само оне који би примили веру Исуса из Назарета. Ови би још у мукама живот изгубили.

И медицина је заступљена, па је заузела цео седми одељак, набрајајући све лековитости смокве. Ове „Добродетељи смокве“ пренете су из *Флоринове Економије*. Овде смоква лечи: отоке, повреде, болесне зубе и десни, све болести органа за дисање, камен у жучи, оспе код деце, велики кашаљ и, најзад, помаже да се жена на порођају што пре растави од свога бремена.

Почело је да излази и једно „Писмо Ахмета сина Солиманова к младом Али, сину Ибраимову“ (које би се настављало у идућим свескама⁽²⁾). У овом писму налазе се прави вртлози источњачких страсти, где љубав иде заједно са кинжалом (ножем) а „гиздаво сердце“ Фатиме судара се са демонском душом заводнице Цулме. Најзад имамо девети одељак *Магазина*, у коме се, као у сваком данашњем часопису, приказују и оцењују нове књиге. Овим „известјама о учених дјелах“ Орфелинов часопис испунио је све услове који се и данас постављају за такву врсту публикације. Српски народ сад се „равна са прочим европејским народима“ код којих се издају учене вједомосши и журналы са приказима књига.

У ондашњој нашој оскудној књижевности нашло се свега неколико књига за приказ. Међу овима је „*Новаја сербскаја ариймейшика или простије на-*

(1) Према додатом примедби.

(2) Или би се завршило у наредној свесци.

сїавленије к Хесаїу“. Књига је штампана „прошлог лета“, 1767 године, у Млецима, и спада у ред школских уџбеника. Писац је књиге Василије Дамановић, сомборски грађанин и сенатор. Ту су још и два буквара: „Латински буквар“ и „Первое ученије“ за сербско јуношество које хоће да учи словенска писмена...

Орфелинов *Магазин* изашао је свега у једном броју. Он је имао формат осмине и пуних шест табака штампаног текста (96 страна), почињући са „предисловијем“ и завршујући се са „оглавленијем“ (садржајем по главама).

Ово је укратко садржај првог југословенског часописа, који је био правилно схваћен од његовог уредника:

„Ми на тај крај закључили издавати на печат сочиненија о разних материјах...“

Досад се са више компетентних страна указивало на некњижевну и врло слабу садржину Орфелиновог *Магазина*. Орфелин је за узор свога часописа узео први учено-књижевни часопис у Русији, који је почела да издаје Академија Наука у Петрограду, 1 јануара 1755, за ширу публику. То су била *Же-жемјесјачнија Сочиненија*. Часопис се растурао у две хиљаде примерака. Оволики тираж био је врло велики и редак за оно доба. Издаван је у Петрограду и излазио је пуних десет година — до 1765. Уредник часописа био је академик и секретар Академије Герхард Фридрих Милер. Он је својим предговором и претходним напоменама (*предувједомле-нијем*) у првој свесци (јануар 1755) приказао публици часопис. Овај Милеров приказ и програм у ствари је и Орфелинов предговор, само преудешен за наше прилике⁽¹⁾.

Из истог часописа, од разних датума, преведени су и чланци:

⁽¹⁾ Павле Појовић: *О изворима Славено-Сербског Магазина од 1768, Просветни Гласник*, Београд, 1912 година, стр. 281—289.

„Насїавленије к сину желајушчемо оїределиї-сја за војенују службу“ и „Писмо Ахметїа⁽¹⁾...“

„Писмо кесара Диоклецијана“ је фалсификат⁽²⁾“.

Ипак све ово не умањује значај појаве нашег првог часописа. Његова права вредност налази се у овоме: у нашем новинарском првенчету почела је велика и истинска служба народу. Орфелин је пошао да прикупи свој народ, „разсејани у различнија государствїа“, најсигурнијим путем — народним језиком и просветиољским идејама. То је, заиста, велики подвиг, којим се не могу похвалити многе историје штампе.

Орфелин је, најзад, неправедно био заборављен за читав један век. Па и данас, после његове „ре-хабилитације“, чују се понека мишљења да се он био „истрчао пред ондашње српско друштво те није умео да га поведе за собом“. Орфелин се, према томе, и са својим часописом јавио прерано. Уосталом, врло је тешко рећи кад је који народ био сазрео за часописе и новине и каква и колика треба да буде његова просвећеност у том времену. Познато је, такође, да се дуго и дуго маневрисало и са незрелошћу народа за слободну штампу.

Кад је на Миољској Скупштини у Крагујевцу, 1867 године, пропао опозициони предлог о слободној штампи, полуванични лист Кнеза Михаила Видов Дан писао је овако:

„То нам је предлог који по начелу и уопште има велике своје вредности, а и код нас ће кадгод имати, али засад не само не би народу и држави никакве користи принео, већ, напротив, много би им шкодио... Нисмо још дорасли за слободну штампу“.

Верује се да је Орфелин пре појаве свога *Магазина* провео четири године у Млецима, од 1763 до

⁽¹⁾ Павле Појовић: *О изворима Славено-Сербског Магазина од 1768, Просветни Гласник*, Београд, 1912, стр. 281—289.

⁽²⁾ Никола Радојичић: *Захарија Орфелин као историчар, Гласник историског друштва у Новом Саду*, Нови Сад, 1933 свеска 16.

1767. Година 1768 била је већ година његовог одласка и сам Орфелин каже у своме часопису, да неће моћи да исправља штампарске погрешке због удаљености од штампарије. За време свога бављења у Млецима он је припомогао својом сарадњом да се Теодосијева штампарија богато снабде ћириловским словима... Много касније, на две године пред смрт, Орфелин оставља и залаже све своје ствари у манастиру Ремети и одлази за коректора Курцбекове штампарије у Бечу. Из Беча се ускоро вратио владици Јосифу Шакабенти, да у крајњој беди, чак и без свога „*дивѣа и ѣра*“ (заложени у Ремети), умре 19 јануара 1785 године на Владичином мајору код Новог Сада. Дуго се није знао тачан датум Орфелинове смрти, све док није половином прошлога века пронађена једна записка Јована Рајића, која гласи: „1785, 19 јануарија, умре љубезни мој Браћо Захарија Орфелин в Новом-Саде в Епископском мајуре пребедно⁽¹⁾“.

Орфелин је био родом из Вуковара и живео је педесет и девет година.

* * *

После прве и једине свеске Орфелиновог *Магазина* Срби нису имали за двадесет и три године никаквог часописа ни новина.

Новосађанин Емануило Јанковић, млади научник и књижевник, под благотворним утицајем Доситеја Обрадовића, потражио је сада нове путове за службу народу. Оставио је физику и математику,

⁽¹⁾ Владичин мајур налазио се близу Кисачке капије. Доцније је владика Платон Атанацковић уступио овај мајур вароши, Новом Саду, а у замену за уступљено земљиште добио је ново имање на такозваном Исајлову, иза новосадске Пирошке капије. Тамо је владика Атанацковић подигао и један леп парк. Ова размена добара доводила је често у забуну историчаре књижевности, па су неки тврдили како је Захарија Орфелин умро на Исајлову.

Верује се да је Орфелин сахрањен на новосадском Алмашком гробљу, које се налазило у близини Владичиног мајура.

СЛАВЕНО-СЕРБСКІЙ
МАГАЗИНЪ.

4194/8 то естъ:

СОБРАНІЕ

Разныхъ Сочиненій и Преводовъ,
къ пользѣ и увеселенію служащихъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ЧАСТЬ I.

ВЪ ВЕНЕЦІИ,

Въ Типографіи Славено-Греческой благочестивой
Димитрія Теодосіева.

1768.

Насловни лист прве и једине свеске *Славено-Сербског Магазина*.

па је 1789, у својој тридесет првој години, набавио у Лајпцигу српску штампарију и пренео је у Нови Сад. У овом његовом подухвату потпомагали су га најистакнутији Срби онога времена, на челу са Стеваном Стратимировићем, митрополитом од 1790 године. Питање дозволе рада у овој донетој штампарији било је изнето и пред Темишварски сабор, 1790 године. Саборски референт по овој ствари био је Стеван Вујановски. Он је са рефератом изнео своје повољно мишљење и предлог да се Емануилу Јанковићу дозволи рад у штампарији. Сабор је усвојио предлог, али је дефинитивна дозвола од аустријске владе ипак одбијена на протест Курцбека, привилегисаног бечког штампара за српске књиге⁽¹⁾. Овај протест ишао је, дакле, у рачун и бечкој влади којој није никако било стало до стварања српског духовног центра у њиховој најјачој средини.

Јанковић је такође имао намеру да покрене и први српски лист у Бечу, али га је убрзо, са сломом свих његових планова, задесила рана смрт у Суботици, 20 септембра 1792.

Међутим, још за живота Емануила Јанковића појавила су се у Бечу два прва српска листа: *Сербскија њовседневнија новини* и *Славено-Сербскија Вједомости*.

Оба листа јавила су се у доба првих већих покрета народа под аустро-мађарским господарима. Брзо су се развили оштри сукоби између појединих делова нашег народа и Мађара. Из свега тога једно је било позитивно — *покрећ се нагло*

(¹) Код Мелхиора Ердујхељија (*„Историја Новог Сада“*) налазимо тврђење, да су се истовремено били обратили Темишварском сабору за штампарску дозволу и новосадски грађани Каулиција и Стефановић. Ови су били одбијени с мотивацијом, да треба претходно да ступе у преговоре са Курцбеком. Покушај Каулиције и Стефановића остаје такође без успеха. Бечка влада је чинила све са своје стране да спречи отварање штампарије у Новом Саду. (Мелхиор Ердујхељи: *„Историја Новог Сада“*, српски превод, 1894, у Новом Саду, стр. 410).

ширио и захваћио праве народне слојеве. Чим су се Мађари осетили 1790 године довољно јаким, они су безобзирно насрнули са својим захтевом на Будимском државном сабору, да се њихов језик уведе у Хрватској као службени језик по свима школама и надлештвима. Одговара се отпором, а узбуђење сад први пут захвата народ. *Пишање језика њосћаје одмах и њишање народног ојсћанка...*

У вези са Будимским сабором (Угарско-хрватски сабор) јавља се и акција митрополита Мојсија Путника, који је молио цара да и Срби — „други део илирског народа“ — имају своје претставнике на сабору. Сам Путник је први од карловачких митрополита одликован орденом Светог Стевана. Он је такође позван у Угарски сабор. Путник је умро 28 јуна 1790 у Бечу и није дочекао да види остварење бар једне услишене народне молбе. Мађари су били главна сметња и цар би само онда нешто учинио Србима, кад је и сам био у сукобу са Мађарима.

Под оваквим условима било је тешко постићи и најситније успехе. Од свих српских молби изашло се на сусрет само једној — образована је у Бечу 1791 године Илирска Дворска Канцеларија — (Die Illyrische Hofkanzlei). Српска Канцеларија била је врло краткога века — укинута је већ идуће године.

И овај српски успех био је плаћен нарочитом ценом. Требало је прво да митрополит Мојсије Путник умре напречац у Бечу (Путник је трећи српски митрополит који тако умире у царском граду) и да се сазове исте године Темишварски сабор. То је петнаести црквени српски сабор али и *први њолићички*. На њему је изабран за митрополита будимски владика Стеван Стратимировић. На истом сабору водио је Сава Текелија једну мању странку која је била против традиционалне политике ослањања на Беч. Победила је већа странка, расположена према Бечу, и захвални цар Леополд II *своје-ручним њисмом* од 20 фебруара 1791 године одваја српске ствари од мађарских и установљава Илирску

Дворску Канцеларију. После нешто више од једне године пише по овој ствари нови цар Фрања II опет писмо својом руком, 3 јуна 1792 године, и укида Илирску Канцеларију. Сви српски послови су поново пренети на Угарску Дворску Канцеларију.

Случај је хтео да се баш из ове Илирске Дворске Канцеларије јави 12 фебруара 1792 године купац Курцбекове привилеговане штампарије у Бечу, Стефан Новаковић, који ће бити уредник и издавач *Славено-Сербскија Вједомости*. Јавио се први Србин новинар, бивши секретар Митрополије у Карловцима, а сада српски придворни агент у Бечу. Прелажење у српске руке ове „Славено-Сербске-Валахијске и источних језиков типографије“ изазвало је велико одушевљење код Срба, а сам Доситеј Обрадовић поздравља догађај као велики национални успех⁽¹⁾. Из ове штампарије јавио се „в вторник дне 3 Аугуста“ 1792, први број *Славено-Сербскија Вједомости*. То је било тачно после два месеца од укидања Илирске Дворске Канцеларије.

Новаковић је купио Курцбекову штампарију са целокупним материјалом и стовариштем књига. На стоваришту се налазио и наш велики „Славено-Сербско Немецки Словар“. Речник је био штампан у истој штампарији 1790 године и посвећен је митрополиту Мојсију Путнику.

Док је ова штампарија била у Новаковићевим рукама, до 1796, штампане су у њој, поред новина, брошира и великих и малих „Календара Србских“, још и две значајне наше књиге: „Собраније разних нравоучишних вешчеј“ Доситеја Обрадовића и „Историја разних славенских народова, најпаче Болгар, Хорвашов и Сербов“ Јована Рајића⁽²⁾. За

(1) Предговор *Собранија*, у Бечу, 1793.

(2) У 106 броју *Славено-Сербскија Вједомости*, од 30 децембра 1793 год, објављено је „Назначеније на изданије Велики Славено-Сербски Господ. Архимандритом Раич списанија Историји преднаписавшихся Особ“. То је, дакле, био списак претплатника.

две године, 1794 и 1795, изашле су све четири свеске ове наше прве знамените југословенске историје.

Како је у најновије доба постало спорно тврђење, да је Историја Јована Рајића била готова 1768 године, то не можемо да овај наш културни датум вежемо за годину појаве првог југословенског часописа, али зато подвлачимо, да су се иста слова, којима су се слагале *Вједомости*, налазила и у слогу ове наше прве југословенске историје.

*

Да се вратимо на новине Маркидеса Пуља. Једна црква, којој су припадали и Срби и Грци, била је у оно доба више него довољна да ове зближи и у Бечу. Тако је Пуљо успео, потпомогнут са неколико српских трговаца, да добије „свисочешное царско-краљевско дозвољеније“ за покретање и једног српског листа. У туђини су Срби и Грци иступали са својим листовима готово увек истовремено. Свега на годину дана пре покретања *Сербскија Новини*, Грци су имали свој лист *Ефемерис* (1790)⁽¹⁾. Исти однос наставља се и у почетку деветнаестог века: 1811 године почео је у Бечу да излази грчки лист *Елиникос Телеграфос*, а после две године, 1813, јављају се Давидовићеве *Новине Србске из царствувујушега града Вијене*⁽²⁾.

(1) Издавач такође Маркидес Пуљо.

(2) *Јернеј Копитар* је од 7 септембра 1810 године у Бечу цензор и словенских и новогрчких књига, те ускоро (1812 год.) после покретања листа *Елиникос Телеграфос*, објављује у бечким *Vaterländische Blätter* приказ о њему. У приказу Копитар обавештава литерарни свет, да су Грци покренули и свој други лист у Бечу. Уредник *Грчког Телеграфа* био је доктор *Деметриос Александридес*. Годину дана раније Копитар је у истом листу (*Vaterländische Blätter*) писао некролог Доситеју Обрадовићу.

После две године (1814) Копитар је оценио и приказао и Давидовићеве *Новине Србске* у другом листу, *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* (овај бечки часопис почео је да излази 1 јануара 1813 године).

Грчки националиста Маркидес Пуљо био је по занимању штампар. Његове новине носиле су у почетку име: *Сербскија повседневнија новини*, па је касније ово име скраћено и гласило је српскије и лепше: *Сербскија Новини*. Новине су штампане црквеном азбуком и први број је изишао 14 марта 1791. Излазиле су двапутa недељно, уторником и петком. Стајале су у претплати врло скупо за оно доба: 14 форината годишње.

Формат је био осмина табака и свака страна имала је по два ступца. Тај формат позајамњен је од ондашњих бечких листова и задржао се и код Новаковићевих, а доцније, и код Давидовићевих новина, па се онда нагло прешло на фолио са *Новинама Србским*, у јануару 1834 године, у Крагујевцу. Овај велики формат није се свиђао ондашњим читаоцима, и *Новине Србске* враћају се већ идуће године, 1835, у кварт, „будући да је већа част записника жељу своју изјавила да се „Новине Србске“ у другом виду издају, како би лакше било свезати иј у књигу“...

Према Орфелиновом *Магазину* Маркидесове новине биле су у свему слабије. Сем ондашњег нашег књижевног језика, којим су се рђаво служиле, *Сербскија Новини* нису имале много додира са Србима и о њима су се бринуле и писале готово исто онолико колико и њихов узор *Винер Цајтунг*. Сасвим је разумљиво што је међу Србима био одзив врло слаб и ове прве српске новине угасиле су се крајем идуће године, 30 децембра 1792.

Сербскија Новини појављују се оне године кад се завршава последњи аустро-турски рат. У овом рату Аустријанци су Београд освојили 7 октобра 1789 године и држали су га пуне две године. По закљученом миру у Свиштову, Београд се враћа Турцима у првој половини октобра 1791. О овој предаји Београда имамо два „дописа“ у првом српском листу. Први је објављен у 58 броју од 30 септембра 1791, а други је угледао света после три-

Педесет осми број *Сербскија Новини* (Маркидеса Пуљо). Аустриски цар је „дозволило на крају... (што до сега времена никада не било), на славенском јазиче новине имјети...“ Тако ће и наш народ сазнати преко својих новина, шта се у свету догађа.

десет и једног дана, у 67 броју од 31 октобра. *Први је дојис само „најављивање“, док је други рејоршажа.*

Извештај у 58 броју гласи у целости:

„Из Земуна под 20 текушчаго пише се да из Цариграда пет Турака већ дошли од Цесарских Врха оружја и Београд примити. Термин дне 4 октобрија ради преданија Београда опредељен био, на који Термин Батша с Туркама, који тамо остају доити буде. Контумац у Земуну преправља се да би скоро готов био. Друм из Ниша преко Смедерова отворен јест, и трговци мирно проходу. Надежда јест да ће ју се и други пути отворити, кад Турци у Београд доиду, и тако трговци мирно путовати могу“.

Мир је, дакле, био закључен у Свиштову, на доњем Дунаву. Београд се предаје Турцима и он опет постаје гранични град између два туђинска царства. Прве тачке Свиштовског мира потврђују одредбе ранијег Београдског мира, па се „контумац“ у Земуну преправља са успостављањем старих граница... „Друм од Ниша преко Смедерова отворен јест и трговци мирно проходу...“ Ово је испуњавање десете тачке Свиштовског мира или тринаесте тачке Карловачког мира (од 26 јануара 1699) у којима је загарантована слободна трговина у Турској аустријским поданицима, као и поданицима осталих држава.

Тако је цар Леополд II нашао мира са Турцима и одмах обратио сву своју пажњу на нове догађаје у Европи: *револуција у Француској* и почетак неког „продерзливог“ држања Пруса према Аустријанцима... Тако је умео да пише први српски лист о овом новом миру по коме Срби остају и даље робови; којим се гуше сви њихови покрети, а гасе и копају све њихове наде... Тако је умео и могао да пише и сваки други ондашњи бечки лист.

„*Рејоршажа*“ о повратку Београда Турцима исто је тако ненародска, али је, ипак, новинарски успешна. У њој налазимо и ова места:

„Београд 10 сего месеца дође једна Штафета из Семендрије од Паше с Писанијем на Господина Ге-

нерала Графа от Коловрат овога содржања: Да ће он други дан после подне из Гроцке к њему на посещеније доћи...

„... Генерал Коловрат добио прекрасног коња на дар са једним туцетом лепи турски марама от Паше...

„... 13 сего, напоследок, иступиле су ц. к. трупе у паради из града. С оне стране Ћуприје (са земунске обале) били су 6 топова наместити с горјашчима фитиљи и како су наши прешли, ћуприја абије јесте покварита. При овоме отходу отишли су Турци абије на савски брег, шчо би порјадок наши трупа, о којима су они многа благовољенија показивали, гледати могли“.

* * *

Други српски лист *Славено-Сербскија Вједомости* покреће и „посвећује Роду и Свјашченству“ Стефан племенити Новаковић. Овај „преизрјадни националиста“, како га је Доситеј назвао, у својој новинарској пасији, жури се и хоће да открије за свој народ *Нови Свети*. Своје „*Објављеније*“ напустио је цртежом лађе „Санта Марије“, којом је Коломбо пронашао Америку. Ту он каже, између осталог:

„Сви народи који на кругу земном велики и славни хотели бити или своје име безсмртним учинити, старали су се паче свега у своме собственом језику и у наукама напредовати и изобрести таква средства каковим би језик свој знати и науке общте полезније учинити могли... Између других средстава прво место типографија или књигопечатаније од неколико векова у Европи по правди узима...“

Година 1792, у којој се полако гасио Маркидесов лист, била је пробна година за *Славено-Сербскија Вједомости* и у њој су изашла свега два броја. *Међушим, лист је био ирејходно обезбеђен својом штамаријом.*

Први број *Вједомости* изашао је „в Вторник, дне 3 августа 1792“, а други број тек у „Пјаток 31 декембрија“. Трећи број појавио се 4 јануара 1793 и започео редовно излажење листа, двапут недељно, уторником и петком. Новаковић издаје своје новине пуне две године и почиње са мањом годишњом претплатом него што је би а Маркидесова.

Код Новаковића је језик био нешто народскији, а лист је штампан *грађанском азбуком*. Јави се понекад чак и *ћ*. Порет тога Новаковић, попут Орфелина, *остаје једнако у истинској служби ширим слојевима народа и код њега се већ формира схватање српског новинара — да је он само скромни народни слуга.*

У своме *Објавленију*, да ће издавати *Вједомости* и у 1794 години Новаковић позива благовремено (27 септембра 1793) своје малобројне претплатнике да изјаве, да ли ће и у идућој години „*Новине држати или не?*“ Новине ће „коштовати“ за целу годину 10 форината (четири форинте иду на пошту).

Ово *Објавленије* има још и нарочити значај за нас, јер се у њему види јасна Новаковићева намера да *сиреми прве професионалне српске новинаре*. Ту се каже:

„Мислимо да су многи познали от какове ползе овакове Новине јесу и от какве јешче могу бити. При *сочиненију* и *ошћравленију* такових могла би два младића способна упражњавати се, имати своју приличну *Плаћу* и преправљати се за *будушчу службу* својему *Народу*, како и други что су обикли творити. Познато је да наши Младићи мало прилика имаду употребити своја *Вежесѣва*; что би дакле толикому силному Народу Сербскому било, *кад би и овим начином ошворио се љуш којим би Младићи наши к общеј и собственој љолзи шесѣвоваши могли...*

„Мажарске Новине *деветорица* овде у Бечу пишу, имаду до три хиљаде Пренумераната, а издају Но-

вине своје на табаку по 10 форината... *Сербске Новине немају ни 130 сигурни Пренумеранти.*...“

Колико је Стефан Новаковић био одушевљени новинар и решен да успе са својим листом, види се лепо и из једног његовог обећања, које би испунио у случају да му се јави већи број прегплатника. Оваква намера и данас је савремена, добра и корисна у новинарству. Она је објављена у *Вједомостима*, у 106 броју од 30 децембра 1793, и гласи:

„Ако ми се појаве више љубитеља, то не само Новине на табаку, но и полезне мале књижице које с други језика преведене, на пример о воспитању, о домостроинству, о љубави к отечеству, о географији и историји естественој, о првих просветитељх сербских, и прочитаја, *гошови смо ош времена на време с Новинама на љоклон љошиљати и с ошим возбуждавати једно вкус к љолезному чшенију друго и јунашам нашим који се уче и који би преводиши ради били, давати љовод к болшему совершенству.*“

* * *

О првим српским листовима писао је Шафарик у својој „*Историји славенског језика и књижевности*“, али је помешао Маркидесове *Новине* са Новаковићевим *Вједомостима*. На ово „мешање“ осврнуо се у „*Српској библиографији*“ (Београд 1869) Стојан Новаковић и доказао да су то два различна листа. Стојан Новаковић видео је два броја Маркидесових *Новина*, један у Београду, број 58, од 30 септембра 1791, и други у Бечу, број 37 од 7 маја 1792. Он их разликује од *Вједомости* и по насловној вињети, по „резарији“. *Сербскија Новини* имају резарију... „У резарији тој стоји на средини витез у старинском руху, под шлемом и перјаницом и држи у десној руци мач, који је забо у земљу, а у лијевој штит, на ком је српски крст са четири оцила. Око витеза су заставе, гране, топови, добоши, сјекире и остале војничке справе.

Ничега тога нема на *Славено сербским Вједомостима*... На њима је само аустријски грб..."

Кад је на овај начин доказао, да су то била „два разна предузећа“, Новаковић је за *Вједомости* имао и ове специјалне комплименте:

„Новине су уређиване за оно време добро и вјешто... Употребљавале су слово *ћ*, од којег су гдјекоји бјежали много година касније и којег нема ни у Давидовићевим новинааа у 1813... Често слог иде лако и чисто... Уредништво се старало да лист има *националну боју*... О ратовима јављали би увек за српска одељења, и особитим би словима штампали гласе о српским одликовањима⁽¹⁾. Зачудила ме је у 1794 години, у броју 74, народна пјесма с натписом „*Пјесн Стефана II Немањи, краља сербског*“ у којој се пјева о мегдану и боју Немањину с маџарском баницом Урицом и с Маџарима..."

Најзад је Стојан Новаковић учинио највећу похвалу листу и приметио, *како је уредништво ових новина било на њу да буде оно што су после биле Давидовићеве Новине Србске*.

За нас би било врло интересантно, ако бисмо успели да загледамо мало у редакцију ових наших, у ствари, првих новина и да из редакције видимо и читалачку публику. Како смо оскудни са литературом и документима, то ћемо се засад задовољити једним значајним „*писмом из Осека*“. Оно нам у овом погледу много каже и потврђује, да су и наше редакције и наша новинарска публика у своме детињству биле сличне са онима у другим народима.

„*Писмо из Осека*“ објављено је у 76 броју *Славено-Сербскија Вједомости*, од 16 септембра 1793. године. Оно није никаква осечка кроника, те је, према томе, могло бити написано и у сваком дру-

(1) У то доба је европска коалиција водила рат против Француске. Аустрија је такође била у рату са Француском и одвела у борбу и српске пукове. *Славено-Сербске Вједомости* биле су дужне да заједно са осталим бечким листовима најоштрије нападају Француску и њену револуцију.

том месту: у Пешти, Сент-Андреји, Новом Саду, Млецима, Трсту, Вршцу, Темишвару, на Цетињу, па чак и по неким варошима Бугарске, Румуније и Русије, куда су све ишле *Вједомости* и где су имале своје комисионере... Код ових *многобројних* комисионера уписивали су се људи на новине — они *малобројни* људи... Још нешто: са писмом се редакција у свему сложила, те се данас намеће претпоставка — да је ово „*достопајатно писмо за славено-Сербскија вједомости*“ писано у Бечу, у самој редакцији.

„Мој Господине! Многократно хтео сам вам писати различна мненија, која људи за ваше новине имаду, но мислио сам да вам нећу угодну ствар учинити, сад пак већ премолчати не могу далше, да вам све не јавим, да се знате у будушче владати..."

Сад се у писму ређа који су све задовољни и незадовољни новинама и шта им се све замера:

„Бог сам зна што се не говори и што ли се не захтева!..."

Задовољни су образовани људи — „*она господа Срби, који даље, иако да рекнем, од носа виде, — а овим новинама, овој обшћој шруби нашој мереју људи друге класе...*“

У писму се, затим, нижу замерке, али не изостаје ни одбрана. Замера се насловној страни и орлу: — „Шта ће нам та птица коју сви знамо?...“ Одбрана се јавља одмах и у њој се каже:

„Птица — орао, која је Славјаном и Сербљем свагда најмилија била, коју је силни Цар Стефан за *вајн* себи изабрао, лети у висину и даје нам пример да се и ми уздигнемо, а не да идемо за *раци*..."

Замера се, такође, што се пише о обичним стварима из народног живота — „*које сваки зна*“, али се сад још одлучније брани:

„Кад ја у Осеку чујем да се у Вуковару или у Даљу што добро међу нашим људма случило, мило

ми је, да како се онда не би Архимандрит Гомирски радовао кад би што добро за кога от својих из Вершца, Темишвара и Арада, Пеште и Будима, а ови пак, кад би за друге своје што чули?“

Даље се, напротив, замера, што се доносе вести из далеких земаља: — „Зашто нема шчо ближе?“. На ове замерке одговара се веома паметном одбраном, да ниједне новине не могу угодити свима и свакоме:

„Мучно ћеће угодити свима... само немојће учинити да пресџану Новине Ваше, а са њима многогуба Народна ђолза!..“

Због ове „народне ђолзе“ Новаковић је био готов да подноси и нове жртве, па је обећавао (имајући на уму „осечку замерку“, да му је лист само на пола табака), да ће новине убудуће издавати на целом табаку и још са смањеном претплатом. Све ово није помогло. Ускоро је стигао и крај године и од сигурних старих претплатника није остало за идућу годину више од половине. Ови ће га још својим новцем (претплатом за целу годину) обавезати, да на велику штету издаје лист. То су били само „она Госџода“, којој су се свиђале Вједомосџи...

Из „Осечког џисма“ видимо да су новинама били задовољни образовани људи, а да замерке чине људи друге класе. Интересантно је да баш ови други људи, „који не виде даље од носа“, мере рају једној ствари из свога видокруга: — џисању о обичним сџварима из народног живоџа. Замерају, „што се пише за митрополита, епископе, свјашченике и дијаконе... што ли магистри у школама с децама чине, како их приљежно уче, како се деца о наукама паште, како се егзамени држе — какве су то новине, што сваки види и зна?“

Овакво схватање владало је још у доба постанка листова, у почетку седамнаестог века, и по редакцијама и код већег дела публике. У најстаријим европским листовима у више узастопних бројева не

нађе се ни трага о градским и домаћим вестима⁽¹⁾. Све то није ништа ново — *nil novi*. Историја се сад и код нашег новинарства поновила, те и у овом нашем случају вреди исто извињење:

„Оскудица у месним вестима нормална је појава... Обични догађаји из места нису били за новинара и домаће читаоце ништа ново — они, дакле, нису имали никакве новинарске вредности⁽²⁾“.

Наша штампа није дуго могла да се ослободи оваквог схватања и трошила се деценијама у *преџераној ревносџи „вођења џуђих брига“*. Располажемо једним чудним, али истинитим документом, да су београдски листови *одлагали чак своје излажење за неколико дана због џога, џџо им није на време сџигла џоџџа из Аустџрије*. У овој пошти било је највише бечких новина из којих су се преводиле „свеже“ иностране вести за читаоце. Овим се несумњиво потврђује да су догађаји у земљи (сем изузетно важних) били за наше листове догађаји другог реда. Све то дешавало се чак шездесетих година прошлога века⁽³⁾.

Димитрије Давидовић у својим бечким *Новинама Србским* неговао је такође ову „новинарску традицију“, па и касније, у крагујевачким *Новинама Србским*, не отступа од ње. У овоме, чини се, био се потпуно слагао и са схватањем Кнеза Милоша. Иако су се покренуте *Новине Србске* могле сматрати „као јасно звоно које је Евроџи огласило и оглашавало биџије и живоџи Србије и србског владеџеља и народа, ипак је Кнез Милош писмено изразио своје „новинарско гледиште“ у овој реченици:

(1) Доктор *Теофраст Ренодо* покренуо је 1631 године у Паризу прве француске новине *Gazette de France*. У шест првих бројева ових новина није било ниједне вести о Француској.

(2) *Otto Groth: Die Zeitung, erster Band.*

(3) Београдски *Видов-дан* објављивао је без најмањег зазора, да због аустријске поште није изишао у одређени дан.

458/40 СЛАВЕННО-СЕРБСКІЯ
ВѢДОМОСТИ

ПОСВЯЩЕННИ

РОДУ и СВАЩЕНСТВУ

ОТЪ

СТЕФАНА НОВАКОВИЧЪ

ДВОРСКАГО АГЕНТА.

ВЪ ВѢННѢ,

въ Славенно-Сербской, Валахінской и Восточныхъ Языковъ Принцессы,
Типографіи.

1792.

Насловна страна претходног Објавленија. У њему су Новаковићев програм и свечана изјава да су му једине побуде у раду: „Истина љубав к отечеству, ревност к благочестију и топлоје желаније к просвештенију рода нашег“.

СЛАВЕННО-СЕРБСКІЯ ВѢДОМОСТИ

Съ Цесаро - Кралевскимъ благоугодноу дозволеніемъ.

Въ ВТОРНИКЪ дне 3. АУГУСТА 1792.

ЦЕСАРО - КРАЛЕВСКИЯ ДЕРЖАВИ.

Аустрія.

Изъ Вѣнны: По извѣстію Фельд-цайгмайстера Кнѣзя отъ Хохенлоє подъ 4. Августа данному, войска Цесаро-Кралевска противу Француза опредѣлена, отъ 19. Баталліона Пѣхоты, и 13. Дивизиона Каваллеріе состоящая изъ Лагера при Шассингу бывшегъ, 1. Августа у 10. сахати ношн кренула, и на дри тала развѣннѣ, рѣку Рана подъ иговымъ Преводителствомъ безбѣдно прешла, и противу Непріятеля храбро ополчилась естъ.

Повсѣдневно искусство доказало е, да отъ 1784. како е свакоме допу-

щенно съ Держи торговати, уѣна весьма скочила е, и тако изобрѣненіе, кое е ова спасительна Наредба имала, нѣсе достигло; зато по всевысочайшему повелѣнію отъ 26. испекшаго Месеца дикее она Наредба, и за будущее, само онымъ Лагромъ, консу отъ старине допущеніе имали съ Держи торговати, и по освѣдоченію могу, или на ново Допущеніе изпросе, съ Держи торговати допущавасе, кое за вѣдомостѣ и управленіе, оныхъ, консе нче явласе.

Но резолюціи отъ 4. Толя сего хѣта у становае, да между Терговци,

Први број Славено-Сербскија Вѣдомости. У њему се већ почиње са кратким извештајима (разуме се пристрасним) о кретању цесаро-кравевске војске против Француза и о њеним првим успесима.

„Ми смо држава нова и још неуређена, слаба —
иа о нама слабо ваља шћо и йсаиши⁽¹⁾).

*

Птица Орао у заглављу није могла да одбрани Новаковићеве *Вједомости* од оштре цензуре и Срби се не задовољавају њиховим писањем. Цензура је одводила уредниково перо на ону страну коју нису тражили читаоци у својим јединим новинама. Поред тога, главне ствари били су само преводи из бечких листова Новаковић је откупом Курцбекове штампарије добио врло ограничену штампарску повластицу⁽²⁾. Због слабог одзива *Вједомости* су престале крајем 1794, а резултат Новаковићевог целокупног издавачког рада, са „церковним и научним књигама“, са његовим великим и малим „Календарима сербским“, који су били „лепо сочињени и кромје нуждни ствари с йјеснами Сербским снабдени“ био је тај, шћо је йрва српска бечка шћампарија йродаиша 1796 йеишћанском универзићешу⁽³⁾.

Обљављујући крајем 1794 године престанак својих *Вједомости* Новаковић отворено признаје, да није могао постићи жељени успех:

„... Но будући да желаеми усћех имјешћи нисмо могли, за сахрании себе од далше шћешће, йри-
нуждени јесмо решиии у будушће со всјем йре-
сћаиши издаваиши новине“.

*

Маркидес Пуљо и Стефан Новаковић рђаво су прошли са својим листовима услед веома слабог броја претплатника. Новаковићеве *Вједомости* у

(1) Писмо Кнеза Милоша Димитрију Давидовићу од 20 децембра 1834 године.

(2) У Новаковићевим новинама није смело бити речи које би се могле схватити као критика ма каквих појава у вези са унутрашњом ситуацијом у земљи.

(3) У својој „Историји Новог Сада“ Мелхиор Ердујхељи наводи као докуменат за ову продају „М. Записник од године 1796, бр. 20“ у Новосадском варошком архиву.

почетку 1794 (друга година излажења) имале су нешћо више од сћо йрешћлаишћника.

Интересантно је, да су се ипак „приповедања“ о великом тиражу наших првих листова, с времена на време, понављала. Тако је Емил Чакра, новосадски новинар („Словенка“, „Србобран“) рекао у једном свом напису у *Даници* од 1868, да су Новаковићеве *Вједомости* у „првом полету“ имале йреко чейири хиљаде йрешћлаишћника⁽¹⁾.

Сваки неуспех има своје узроке и они се могу утврдити нарочитим истраживањима, али ми у овом конкретном случају не можемо пристати уз досадашње њихово подвођење под један општи узрок: — да је и йокушај Сћефана Новаковића дошао сувише рано.

Материјалних успеха нису имали хиљаде и хиљаде европских листова пре Новаковићевих *Вједомости*, па ипак су они, йроидајући због „неразвијене и малобројне публике“, бележили друге несумњиве успехе. У исто време они су, мучно али сигурно, стварали све већу читалачку публику. За све ове листове нико не може олако тврдити, да су се йојавили сувише рано. Пропадање листова наставило се и наставља се и данданас. И они српски листови, у Србији и ван њених граница, половином прошлога века, брзо су направили једно ново и нарочито гробље. У првом полету (само не оноликом какав нам је горе описао Емил Чакра) било је и одушевљене публике, која се после постепено хладила. Било је и тренутно срећних редакција и оне су већ замишљале да ће широка читалачка публика очекивати сваке нове године листове, као што очекује прве снопове нове жетве. Тако су и *Новине Београдског Чишћалишћа* (излазиле су у Београду 1847 и 1848 године), задовољне првим одзивом публике

(1) Емил Чакра тврдио је, такође, да је главни сарадник и писац Новаковићевих *Вједомости* био Павле Кенгелац (онда студент од 23 године).

(око хиљаду претплатника), поручиле ондашњем сликару и иконографу Димитрију Аврамовићу да им изради овакву слику:

Од нове 1848 године Србин прима нове новине (*Новине Београдског Читалишта*) и каже:

„Божје, ђомози! нове новине од нове године!

Тако се само говори у народу, кад ко хоће први пут да окуси хлеб од новог жита...

* * *

По престанку Новаковићевих *Славено-Сербскија Вједомости* Срби остају без икаквог свог листа и сваке повремене публикације пуних осамнаест година, до 1 августа 1813. Ова, по Србе веома трагична, година значила је за Европу „повољну и одлучну годину“ и требало је да она заврши страшни двадесетогодишњи рат у коме је Француска са својом револуцијом и Наполеоном I испретурала све државе и све крајеве... У Бечу се у овој „одлучној години“ јављају многи листови, међу којима је и чувени Метернихов *Oesterreichischer Beobachter*.

Нарочите повољне околности припремиле су покретање једног нашег листа. Због ових околности владало је код нас погрешно уверење, да је и сам аустријски двор био за покретање једних српских новина. Ово уверење исповедао је и Сима Милутиновић Сарајлија, те се овако упушта у историју српске штампе:

„Новине најпре Сербске издавао је Стефан Новаковић, из Осека рођен... Он је имао и прву сербску печатњу. Али Новаковићеве Новине морале су престати. И кад је (касније) аустријски двор за добро и ђолезно нашао да и Срби изновке Сербске Новине на њиову језику имаду, он је тражио, не и телалећи, Пројектанта за Новине Сербске вторичке и да није Давидовића тад и онди нашао, а

оно би одкуд му годе драго другога Србина потражио и пробрао⁽¹⁾“.

Међутим, добри геније, који ће својим препорочитељским радом и утицајем задужити народ за сва времена, био је већ од 1808 године у Бечу. То је *Јернеј Копитар*. Он је већ од 7 септембра 1810 године цензор за словенске и новогрчке књиге, па је још, захваљујући везама барона Цојза, 10 децембра исте године постао скриптор (четврте класе) у Бечкој дворској библиотеци. За три године Копитар ће омогућити покретање једног српског листа у Бечу, и што је још важније, у редакцији ових новина упознаће се са Вуком Стефановићем Караџићем.

После продаје Новаковићеве штампарије пештанском универзитету, у Бечу немамо „словенске“ штампарије до 1812 године, када се тамо доселио из Немачке ливац и резач слова Шаде. Копитар је користио прилику и почео је да утиче на Шада, да набави поред грчких и словенска слова.

У *„Живошу и раду Вука Стеф. Караџића“* од Љубомира Стојановића, налазимо ово тврђење:

„Али оно чиме је Копитар приволео Шада да поред грчке оснује и словенску штампарију, нису биле књиге, којих је и Пешта врло мало штампала, већ *Српске Новине*“.

Копитар даље помаже Давидовића и Фрушића у покретању листа. Кад је њихова прва молба за одобрење да издају *Новине Сербске* била одбијена од власти, он им саветује да се обрате непосредно цару. Велике сметње чинила је и привилегована штампарија у Пешти. И кад се, најзад, успело, нова бечка штампарија добила је ограничену привилегију: могла је да штампа само *Новине Сербске*. Али

(1) У свађи која је крајем 1838 године настала око мртвог Димитрија Давидовића између Милована Видаковића, Вукашина Радишића и Симе Милутиновића, овај последњи пише у Будиму између 3 до 10 априла 1839 свој *„Ошзив на ђозив“* и одмах га штампа као засебну књижицу. Горњи цитат је узет из *„Ошзива“*.

већ идуће године, под Копитаревим утицајем, дошло је овде до попуштања. У штампарији „Г. Јоан-на Шнирера“ штампају се поред *Новина Србских* и Вукове књиге: „Мала просјонародна славно-србска јеснарица“ (прво Вуково дело), 1814 године; „Писменица србскога језика по говору просјога народа“ (почетак Вуковог реформаторског делања), 1814 године, и *Народна српска јеснарица*“, 1815 године.

Ова штампарија у Бечу омогућила је остварење наших нових националних успеха, много већих од оних постигнутих крајем осамнаестог века.

Димитрије Давидовић родио се у Земуну 12 октобра 1789 године и после учења у свом родном месту и Карловцима и студија у Кежмарку и Пешти, долази у Беч 1812, где идуће године покреће са Димитријем Фрушићем *Новине Србске*⁽¹⁾.

Ова два млада српска медицинара, обојица између 23 и 24 године, издали су у Бечу 19 априла 1813 „Објавленије сврху изданија славно-србски новини“. У њему се излаже, између осталог, и ово њихово веровање у моћ новинарства:

„Онај се народ за просвештенији држи, који више новина има на свом језику... Сви народи у Аустрији имају своје листове сем љубимих Срба и Влаха (који се овде числимо на четири милиона)“.

Зато намеравају да покрену, од 1 августа, *Новине Србске из Царстџујушчега града Виене*, које ће излазити сваког дана, сем недеље и празника, на пола табака. Оне ће објављивати најновије вести о војним, политичким, трговачким и књижевним догађајима. Биће печатане грађанском азбуком „на чистом, Србину разумителном језику“.

То је, дакле, први српски *дневни лист*. Он се јавља у повољном новинарском моменту, за време

(1) Интересантна је случајност да су и Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић умрли исте године. Фрушић је умро као лекар у Трсту 13 октобра 1838. Рођен је у Дивошу 24 јануара 1790. Био је млађи од Давидовића само три месеца.

рата удружене Европе против Наполеона I. Листу ће бити лако да под притиском Метернихове цензуре настави традицију непријатељског писања против Француске (из Новаковићевих *Вједомости*).

Први број *Новина Србских из Царстџујушчега града Виене* изашао је у петак, 1 августа 1813 године, с „дозволением Его Кес. Краљ. Величества“. У уводу првога броја указује се на „одлучну 1813 годину“:

„Времена су ова, у којима ми живимо, из свакога призренија славна, и от свију прошаста времена, заиста, најславнија. Војна ће ова, коју Французи са Русији от године 1812 воде, мир дуговечни Европи дати, који ће ране њене от 20 година јоште задане јој излечити, благостојаније њено утемељити, науку и трговину, два цвета сваке државе, подигнути, и војну, двадесетогодишњу, доконати. Војна ће ова толико у целу Европу имати дејствија, да шће се све, што се год у њој отсад збуде, војни овој приписати морати: Ми ћемо целу војну ову, от почетка њеног до учињеног примирја у новина наши, које нам је Благоутробни Цар и Отац наш Франц I дозволити благоволио, описати и казати зашто је се повела и како је се водила. Но будући да је повест та дугачка, то намеравамо ми, од 1 Септембра једанпут у седмици особени трећи лист издавати, и у њему то испунити, што сад учинити не можемо, да би тако и они новина наши читатељи, који новине друге читали нису, целу војну ову понакратко и по реду знали... и да би ју позднији Срби читати могли...“

Као што видимо рат је најважнији догађај за ове наше новине и о њему ће понајвише бити извештаја и говора. Разумљиво је, да ће у првом реду заузети најбоља места у листу преводи из других бечких и немачких листова. „Отечествених или внутренних“ вести и овде је мало.

Уредници су испунили своје обећање, да ће новине бити штампане „на чистом, Србину разумителном

нашем језику“ и главна разлика између њих и два наша ранија бечка листа била у је прво време у бољем српском језику.

У листу су једнако „прикљученија воена по Европи, а о нашој трагедији само понека оскудна вест. Из *Пожунских новина* преносе извештај из Земуна о навали надмоћне турске силе на Србију и о погибији Хајдук Вељка:

„У Земуну 25 августа (6 септембра по римском):

„Двор се турски против Србије ове године особито справља... Да се операције подробно преводити могу, отиде Велики Везир из Видина у Ниш, а Србљи главну војску своју у Делиграду имају...

„Данас нам из Београда гласи стигну и јаве да Турци на Србље са свих страна ударају... Паша видински с војском својом Неготин и Кладову од Србаља узме, и сад даље к Перзи-Паланки ступа...

„... Кад су Турци код Неготина са Србљи били, убије јадро (тане) из топа Поглавара Србског Ајдука Вељка... Вожд је овај славан био“...

У октобру јавља се већ о катастрофи... У 66 броју извештавају „От Турске“ о заузећу Смедерева...

Наставља се са извештајима о борбама које ломе Наполеона I и његову циновску моћ. Објављују се преводи из париског листа „*Поминашеља*“ (*Moniteur*), *Виенских Привилегираних Новина*, *Аустријског Зришеља*, и других.

Преко целе 1814 године лист је опет препун вести о рату Коалиције против Наполеона I, а у 1915 години он извештава о раду Бечког Конгреса⁽¹⁾. О другом устанку у Србији мало се писало. Давидовић се ипак јако интересовао за догађаје у Србији. Он је остављао, у овој години, своју редакцију и помагао српским посланицима који су дошли у Беч да нешто измоле за своју земљу од Конгреса.

(1) „*Дејанија и уговори Виенског Конгреса*“ дају се у на- рочитим додацима.

Први број Давидовићевих бечких новина.

У уводу се подвлачи важност „ових времена, која су из сваког призренија била славна“.

У иностраним вестима резимирају се ратни догађаји у прошлом месецу јулу.

Јован Хацић пише (1846 год.) у Давидовићевој биографији о овом моменту:

„... Прота Матија Ненадовић, бивши војвода ваљевски, сад советник, често са признателностију чувствително спомиње, колико су му Давидовић и Фрушић у помоћи били, кад је он као пуномоћник народа србског (са пуномоћијем од 15 августа 1814 године на Императора Росијског Александра упућен) на Конгресу Бечком био (1815) и за народ србски радио, како су му, велим, они у помоћи били, сачињавајући нужна прошенија, сами заједно настојавајући и с њим заједно по царевима и министрима и осталим владатељима идући и толмачећи“.

Трећа година излажења *Новина Србских* (овако се оне касније зову) значајна је по томе што се новине почињу да баве привредним питањима, што постају први и једини форум српске књижевности и, најзал, што су се заинтересовале за све Словенство, као нигде до тада код наших људи. Ово интересовање постало је нов програм⁽¹⁾.

Сад је разлика између Давидовићевих новина и ранијих Маркидесових и Новаковићевих не само у бољем језику, већ и по садржини и по начину уређивања. Ове године улази у редакцију и Вук Стефановић Караџић као ревностни сарадник. У овим новинама јављају се прве полемике између Вука и противника његових рефорама.

„У јесен 1813 године, прелази Вук у Астрију. Долазак у Беч био је одсудан тренутак у његовом животу. Ту је дошао у додир са образованим српским писцима који су се окуљали око *шек покренутих Новина Србских*. Ту се, *што је нарочито важно, упознао са Копитаром који га је увео у књижевни рад*⁽²⁾“.

(1) Утицај Јосифа Добровског и Јернеја Капитара. Те године уредништво је осетило прво неограничено одушевљење за Словенством, „које је толико простора у Европи заузело као ниједан други народ“.

(2) Јован Скерлић: „Историја нове српске књижевности“, Београд, 1919 год.

Копитар се упознао са Вуком у децембру 1813. Он је желео ово познанство јер је, прочитавши као цензор Вуков рукопис о пропасти Србије, намењен *Новинама Србским*, био одмах уверен да је нашао човека који би могао написати граматику народнога језика.

То је било наше *новинарско знаменило посредништво*. И наша штампа, у своме првом развиту, чини велику службу за победу народног језика и за изграђивање праве народне културе.

Са Давидовићевим *Новинама Србским* почиње да се код нас концентрише не само политички него и, готово, сав наш књижевни рад око новина и по њиховим редакцијама.

„И публицисти дају правац (у целом XIX веку) не само јавном мњењу у политичким и националним питањима, но дају тон и књижевности, која се сва ставила у службу народне свари.. Публицисти, уопште, воде за собом књижевнике. Такву улогу имао је и Димитрије Давидовић, у доба од 1813 до почетка тридесетих година“.

„Давидовић је био један од најобразованијих и најактивнијих јавних радника српских у првим десетинама XIX века⁽¹⁾“.

Лепа је и новинарска оцена коју је Димитрије Давидовић добио од свога првог већег биографа, Јована Хацића. У њој се каже:

„Листови његови били су, заиста, чисти од сваке себичности, својељубија и сујетославија, нити су служили као орудије икаквој партији, *но једној истини*“.

Димитрије Фрушић изишао је из редакције у мају 1816 године, чим је положио докторат медицине. Он је у исто време напустио и Беч. Давидовић остаје храбро у редакцији, остаје сам, али је ипак одмах нешто „поклецнуо“ и објавио:

„Сад ће Новине због *пошће* излазити само *два-иуи недељно* (од 1 јула)“.

(1) Јован Скерлић: *Историјски преглед српске штампе*, Београд, 1911 стр. 12.

У *Новинама Србским* од 23 маја 1816 године, сада једини уредник, Давидовић даје „Објавленије о новинама Србским за другу половину 1816 год. тј. от 1 Јулија до 31 Децембра т. г.“ у коме се каже:

„Новине Србске излазићеју и друге половине 1816 године.“

„Будући да је досадашњи С'учредник новина Србски, високоучени Г. Димитрије Фрушич, Доктор медицине, науке своје ради даље ићи намеравајући, од учредничества новина исти отступио, то ће оно у напредак на самом мени, долеподписаном, остати.“

„У њима ће сва паметодостојна политическа прикљученија, вести купеческе или трговачке, књижевне, историческе, земље- и народоописне, свака под својим членом стојати...“

„...Сад ће због поште излазити само двапут недељно (од 1 јула).“

„На новине може се сваки или на својој пошти или на главној експедицији новина пренумерирати.“

„Обећавам да новинама никакве мане бити неће, ако и јесам сам остао.“

„*Новинама се народносћ — националистич — Србска међу прочи народи обдржава*“.

То је основни програм родољуба и новинара Димитрија Давидовића.

На неколико дана раније, у броју 112, од 16 марта 1816 године, *Новине Србске* јављају:

„Садашњи стил (т. ј. начин писања) у *Новинама Србским* јесте по *системи језикоиспийној*“.

То је, дакле, етимолошки систем, против кога у то време није био ни Вук Караџић.

У Давидовићевим новинама бележе се једнако значајни и велики културни датуми. У њима се објављује већ 1815 године прва српска права књижевна критика.

„Рецензија,

Послана учредником Нов. Срб. на ушребленије, О књизи зовомој „Усамљени Јуноша, њовесћ пра-

воучићелна ош Милована Видаковића, на њросћому дијалекћу Србском сачињена. В Будне Градје, писмени Кралевскако Всеучилишћа Венгерскаго 1810“ јесте та прва и права књижевна критика, коју је у бројевима 205, 206 и 208, у одељку. „*Смјесице Књижесћивене*“ написао Вук Караџић. Он се није потписао, али је био готов да се по потреби јави. Слог ове прве књижевне критике ишао је преко целе стране.

Вукова критика била је, у главном, повољна. Роман Видаковићев је „*вообшће изредна књижица*“... „Све ово знао је г. сачинитељ *слаћким шћилом* тако саставити да га свако радо чита“...

За Вука није остао дуго Видаковићев стил „*слатки шћил*“. Његов напад на све оне који су по својој вољи стварали славеносрбски језик и њиме се служили, захватио је, на првом месту, Милована Видаковића.

Критичар је сматрао за своју дужност да укаже и на све недостатке у *Јуноши*. Видаковић је био погођен првим критичарским метком. „Нова опасност“ запрепастила је писца и он у чуду узвикује:

„*Шесћу већ ја Књигу на свесћ издајем, и ни кога не дирну!*...“

Видаковић у своме одговору, који је изашао ускоро у истим новинама, наивно заступа свар слоге између писаца и критичара, па чак наводи, као мото, и ову латинску мудрост:

Concordia etiam parvae res crescunt, discordia et magnae dilabuntur.

После две године, 1817, многе стране *Новина Србских* биле су употребљене за рецензије о Видаковићевом *Љубомиру у Јелисеуму*. Ове рецензије биле су катастрофалне по писца („који и даље својим књигама није никог дирао“).

У овој години било је и многих палинодија (одбране дебелог јера Саве Меркаља) и одговора на њих.

У новинама је 20 марта 1816 године изашло „*Објавленије о Сербскоме Речнику*“ из фрушкогорскога манастира Шишатовца. То је прво Вуково

„објавленије о Речнику у коме се огледа још и његово колебање у ортографији, због чега га је Капитар оштро прекоревао⁽¹⁾).

У „Смесицама књижевним“ јавља се 1817 године, да су „србске простонародне сабране пјесме Г. Вуком Стефановичем наишле на уважавање од иноземни народа“. Већ се појавио чешки превод од Вацлава (Венцеслава) Ханке. Нешто касније (1818 године) исти Ханка даје повода својим „*проналаском сјарих чешких пјесама*“ да Давидовићеве *Новине Србске* даду свој значајан суд о вредности наших народних песама. Тамо читамо:

„Венцеслав Ханка пронашао је сјаре чешке пјесме за које Добровски каже да су из краја *пјринаестог* или *почетка четрнаестог* века... И ојей не могу се пјесме ове народне са нашим Србским усјоредити... Нас мрави *подилазе*, кад јуначке наше пјесме слушамо и коса нам *расиши*, а очи се сузама *пуне*, кад нам *слейац Србски* наше *зайева*!“

Кад је највећи ондашњи ауторитет за стару чешку књижевност Јосиф Добровски тврдио, да су Ханкине песме чешке народне песме из краја *тринаестог* или *почетка четрнаестог* века, онда није нико могао ни да сања да је то само Ханкин *фалсификаит* („Краљеворски рукопис“). На мање је сумње могло бити у редакцији *Новина Србских*, па је у толико значајнија њена оцена, која ставља наше народне песме на овако високо место.

Давидовићеве новине прештампавају многе чланке из *Слованке* Јосифа Добровског и поред тога пажљиво прате „књижество славенско“, обавештавајући читаоце о свима важнијим публикацијама⁽²⁾.

(1) Друго „Објавленије“ — „*Вшоро објавленије о Србскоме Словару* — изашло је 1818 године и у њему се каже да је већ почело са штампањем Речника.

(2) Године 1814 и 1815 биле су изашле две *Слованке* Јосифа Добровског („*Slovanka. Zur Kenntniss der alten und neuen slavischen Literatur, der Sprachkunde nach allen Mundarten, der Geschichte und Alterthümer*“). Добровски је увек тврдио да је старословенски језик старосрпски језик.

Новине Србске штампане су прво у штампарији Јоана Шнирера, од августа 1813 до априла 1816 године. Од 82 броја, 11 април 1816 године, *Новине Србске* штампају се код „Г. благороднога Шмитбауера“, до марта 1819, кад прелазе у „собствену штампарију“ на старом Флајшмаркту, број 746, у Дарваровој кући, у кући *пријатеља, помагача и главног Давидовићевог повериоца*⁽¹⁾. С овом штампаријом Давидовић је почео да запада у све веће дугове који су се после две године нагомили у суми од преко двадесет хиљада форината.

Давидовић је претходно (од 1817) учио штампарски занат, да би могао постати још и „печата-тељ у Вијени“. Вук Караџић писао је Мушицком:

„Давидовић већ је постао типографски калфа“.

Мушицки је одушевљен и спрема се да Давидовића поздрави једном одом кад овај постане мајстор и добије право за своју штампарију. То ће бити велики успех, права победа, која ће постати и „*обща нам*“.

У додатку 21 броја својих новина, од 1819 године, Давидовић даје ово

„Објавленије“:

„С превеликом радосћу објављујем Роду нашем да сам Печатњу моју књига (типографију) по премилостивом пресуденију владенија, у среду, у име божије, отворио⁽²⁾. — Ово је што сам желио и тражио да добијем, и добио сам, хвала Богу и милости судова наши!“

У Вијени, 14 марта 1819.

Димитрије Давидовић,
учредник новина Србски
и
Печататељ у Вијени.

(1) Давидовић је добио само ограничену штампарску дозволу „док траје привилегија штампарије пештанског универзитета“. Капитар је називао *половном дозволом*.

(2) Среда, 12 марта 1819 (по старом стилу).

То је био такође први број „печатан у печатњи учредника Димитрија Давидовића“.

*

Да је Јурје Шпорер 1817 године успео да покрене *Ilirski Oglasnik* у Бечу, њему би служиле за углед Давидовићеве *Новине Србске*. Он то сам каже у своме разговору са Јернејем Копитаром:

„Највише би ме радовало издавање дневника за народ хрватски, какова Давидовић издаје српским словима⁽¹⁾.“

Покушај да се покрене *Ilirski Oglasnik* сасвим случајно је учинио једну малу пометњу и незгоду Давидовићевим новинама на бечкој пошти. Поводом тога Давидовић се јавља у броју 18 својих новина, од 1 марта 1819 године, једним специјалним „објавленијем“, које дословно гласи;

„Неколико пута догодило ми се ове године да је пошта овдашња новце и пренумерацију, новинама Србским наметнуту, посланицима (пошиљацима) натраг послала и јавила: будући да илиричке (иллѝричке) новине због недостатка пренумеранта не излазе, то Вам новце ове натраг шаљемо“. И тако је глас пукао, да су новине Србске престале, и да неће више излазити. Ово је отуд произишло, што гдикуји Г. Г. Пренумеранти нису пренумерацију своју на Србске новине онако адресирали, као што у толиким мојим објавленијама стоји, т. ј. „An die Redaction der serbischen Zeitung“, већ: „An die Redaction der illyrischen Zeitung“. А илиричке новине јесу од Србски различне⁽²⁾. Да се таква неповољност у напредак не би догодила, то молим сваког који би учредништву новина Србски што писати или послати имао, понизнејше, да би овако писма своја адресирати извола:

⁽¹⁾ J. Šporer: Odziv iz prošlosti „Pozor“, 1863. (Цитирано у *Анѝологији југословенске мисли* др. Виктора Новака, Београд, 1930).

⁽²⁾ У својој напмени Давидовић кавалерски објашњава: „Новине које сам лани на стр. Нов. Србски 455 у смесицама књижевним објавио био и које, заиста, због недостатка пренумеранта ни дан данашњи нису изашле, а за Рвате, Истријанце, Далматинце католичке вероисповести опредељене бивше и латински, а и наши писмени, писати се имавше“.

Прво објављивање о покретању Шпорерових новина изашло је у Додатку 58 броју *Новина Србских*, од 20 јула 1818 године.

„An die Redaction der serbischen Zeitung“.

„Под тим именом стоје новине Србске у списку поштанском новина: тим молим ди иј и ми сви у немачком језику именујемо. Нијшћ ће новине Србске, док је главе на мени, и очију у глави, пресѝајшћ; а особѝшћ одсад, како су ми се други ѝушћови ѝоказали, који ће аздавању новина ѝробѝшћачни бијшћ и који су уѝправо издавању ѝином дужем неодложно нужни били“.

Овај хајдуквелковски узвик, да главу даје а новине не даје, чуо се од Давидовића онда кад је већ обезбедио отварање своје штампарије. У њему је доказ више, како је он још веровао у свој успех.

Давидовићева штампарија била је снабдевена осим словенских и немачких слова и грчким словима у великој количини. Квалитет свих слова био је одличан. У овој штампарији још прве године (1819) штампа се *Нови Завѝшћ* на грчком језику, који износи око педесет штампаних табака. Хартија је била такође одлична, а цена умерена.

Као што смо већ подвукли *Новине Србске* биле су и једини српски књижевни орган. Сасвим је природно било да се ту развију и прве полемике и језикословне свађе, јер је реформатор нашег језика готово члан редакције. Колико су ове полемике користиле главној ствари — Вуковој реформи, оне су, на другој страни, могле бити од материјалне штете по редакцију. Многобројни непријатељи Карацићеве љуте се на оштре полемике и отказују лист.

У своме „*Краѝком живоѝооѝисанију Димѝѝрија Давидовића*“, Милован Видаковић не заборавља никакo Вукову оцену на његовог *Љубомира*, па овако враћа мртвом Давидовићу⁽¹⁾:

„Примим от једног Гд. Капетана писмо у коме ме блажи и моли да нипошто ја због они блевотина не губим вољу писати. Уверите се — каже ми — да се више у мојој Капетанији на новине Давидовићу нико пренумерирати неће... А за љубав моју и други ће Капетани то код своји људи учинити.“

⁽¹⁾ *Србска Новина* или *Магазин* за художество, књижевство и моду, Пешта, 1838 год. број 96.

„Мени ово тешко падне за новине. *Штета, помислим, ако их изгубимо*“.

Видаковић се овом приликом неискрено приказао да је ипак био човек коме је више стало до *Новина Србских*, него до повољних критика о његовим романима.

Давидовић је покушао да се спасе у новој ситуацији и полако притвара врата своје редакције која је био широм отворио ондашњим списатељима.

Он прво прибегава краткоћи приказа књига: „Закључујући садржаније *Римљана Славенсџовавши*“, јављам да ћу увек садржаније сваке србске књиге, која отсад буде излазила, што краће будем могао саопшћавати и тако читатеље новина, који немају увек прилике такве добити, о важности њиховој извештавати.

Давидовић⁽¹⁾“.

У своме „Објавленију“ у броју 55 *Новина Србских*, од 10 јула 1818, Давидовић је опширнији и јавља о свом новом ставу у вези са „књижевним *препиранијама*“. Ту је уредник сасвим јасан и каже:

„Из више праведни причина, и на неколико тужба, које су ми од Г. Г. Пренумеранта новина Србски дошле, принуђен сам нашим књижевницима ово изјавити:

„Никакви рецензија или препиранија књижевни нећу одсад у листове сами новина стављати. А који од књижника таква списанија у новине стављена имати зажели, мораће иј сам, о свом трошку, и на особитом мочалу, додати и печатати, а ја ћу иј с новинама разаслати. За свако сабијено печатано мочало рецензија или препиранија платиће ми посилач 40 форината“...

„Морају се имена и презимена потписати.

„Рецензенти и препирачи мораће ми и то допустити, да у списанијама њиним све изоставам *што би лично-обидно (лична увреда) и присврасно било*...“

„Г. Г. пренумеранти *преше*, да не само неће никакви, неучтиво и безобразно писани, рецензија или препиранија читати, и да ће иј *спалиши*, већ да ће *пресџаши*, и новине, ако се с њима рашиљала буду, *држати*“.

„Напротив тога стављају у новине саме сва објавленија о књигама србским која ће се печатати, о мом трошку, ако само-

(1) Књига „*Римљани Славенсџовавши*“ од Павла Соларића „обогатила је србско књижество о пештанском вашару од 1818. године“.

од листа једног нису већа: већа би морали објавитељи о свом трошку, по 40 форината за сабијено мочало печатати.

„Ко од књижевника србски забавно што, поучително и благонравно, али књижевно важно, из ког му драго предела наука, спише или преведе, да изволи ми послати, па ја ћу све то не само о мом трошку у *додашак к новинама*, *под заглавијем смесица сџављаши*; већ ако ствари такве добре и полезне, и језиком србским списане буду, а оно ћу *списашељу њином* *по један дукаш у злату* за мочало *печатано за шруд џлашши*, како ствар његова печатана изиде. Ова цена за труд списатељев опредељује се засад, *биће и већа*, како се обстојателства промене и друга времена настану“...

И ове радове треба потписати:

„Нека се сваки који *што добро опише*, ил *преведе*, с *Родом уџозна*“.

Најзад се јавља, да ће се рукописи враћати, али се неплаћена писма не примају. Још нешто: слагачи су Немци, те зато треба разговетно писати...

Као што видимо „објавленије“ је за нас веома значајан докуменат. Из њега сазнајемо и то да је Давидовић био намеран да почне и са *првим хонорисањем* написа и чланака у нашем новинарству. Он је био одредио златни дукат за штампани табак. То није био за оно време сасвим мали хонорар.

Што се тиче целокупног *објавленија* и самог овог одлучног иступања Давидовићевог, можемо рећи да се све то *не слаже* са једном каснијом његовом изјавом. Давидовић је 1821 године, одговарајући на нове замерке због полемика о језику и правопису, рекао.

„Ја сам као уредиик новина између списатеља србски оно, што је протоколиста какав у служби којој чиновничкој: дужност је његова да запише у протокол све штогод му откуд дође, *или било добро или рђаво најисано*, *или против најмањег или највећег човека*, да и оно *што је против самог себе најисано*“.

Овакво схватање није исто са оним, кад је Давидовић још веровао да може лист одржати у животу и може се протумачити већ наступелом рези-

гнацијом, у којој се не чине напори за опстанак, већ се покајнички исповеда...

Исте године (у јесен, на свом путу за Србију) Давидовић се слично правдао пред Милованом Видаковићем овим речима:

„Ја сам примио и примитићу, ко ми год што год под Прес мој донесе... и цензура дојуси, како год што и воденичар због ушура меље све, ко му што принесе...”

Ликвидација је већ почела — у њој је извињење и за ово сасвим погрешно новинарско схватање...

Од 1819 године опширне критике, одговори и „остре протестације“ Вука Караџића, Јоакима Вујића и осталих српских списатеља излазе највише у засебним додатцима. Тако је ишло све до краја излажења *Новина Србских*.

Да напоменемо још (као један куриозум), да је у засебном додатку броју 8, за 1821 годину, изашла „критика и остра протестација“ Јоакима Вујића у стиховима. „Песма“ је подужа, још и данас прилично позната, и почиње овим стиховима:

*Ходи, брајне, да се загерлимо,
Један другог брајски пољубимо,
Јошће к тому и развеселимо,
Шчасију нашему благодаримо,
Што нас Вук баџи из Грамајике
И сјасе од дрвене мојике...*

То је Вујићева „Кришка Мелодическа Дебелога и Танкога Јера...”

Додаци Давидовићевих новина доносили су поред књижевних критика и расправа и друге интересантне и корисне смесице.

Као нарочити специјалитет ових новина бележимо факат: Давидовић назначује и објављује у своме листу цене масти и свињетине на бечком тржишту. — *„Тоба ни у каквим другим, ван у Србским новинама, не има“.*

Од 1818 године садржај Давидовићевих новина био је у главном овакав:

1) Вести политическе важније. Ове вести, по уредниковом тврђењу, објављиване су у исто време кад су се објављивале и у осталим бечким листовима.

2) Назначавање теченија новца на Вијенској берзи.

3) Назначавање цене ране и усева.

4) Назначавање цене масти и свињетине.

5) Вести о књижевству србском, а често и о другом словенском књижевству.

6) Смесице привредне, забавне и поучне.

Интересантно је да је баш Давидовићев новинарски специјалитет за потребу наших људи изазвао неку врсту „осечког писма“ и уредник нам је у вези са њим отшкринуо довољно завесу, да мало загледамо у његову редакцију. У своме „Објавленију“ од 12 јула 1819, уредник, под својим потписом, извештава:

„Ово дана дошао ми је писмен укор одоздо од трговца К. Х. — који са свињама тргује, да у новине цену свињетине ону не стављам која се на тргу Вијенском сваки пут опредељује...”

„И више такви усмени укора принуђавају ме да кажем како у цели овој писујам. Цена свињетине и масти, коју ја у новине стављам, јест цена само овдашње градске пијаце, по којој Вијенски продавци сечена меса свињетину и маст продају, и ту цену у исте дане, кад се новине печашују, расписујем. Радо би цену ону стављао која на тргу живи свиња бива. Но к томе би се или много времена изискивало, да на њега ићи излазим, а мени је сваки час скуп, или би морао на кола сести, па на њега се извести, а к томе не имам излишни новаца; или би морао друге, који на трг излазе, за цену тамошњу питати, а ту се имам бојати, да ме не преваре, као што су ме и житари варали, кад су сазнали да за цену жита зато питам, што је у новине стављам. Тако молим Г. Г. Трговце, који са свињама тргују, да гледају по цени коју ја у новине стављам, равнати се, и да изволу знати, да ја цену, пошто се свињетина сечена продаје, увек у два гроша јефтинију мећем, тако су ме Г. Г. Баић из Митровице и Војновић из Шида и више други пре неколико година научили да радим, а цена свињетине на тргу свињском јест опет у 2 гроша мања него што је права цена сечене у Вијени.

Давидовић.*

Овај докуменат јасно нам казује да Давидовић није имао у редакцији ниједног сигурног сарадника, ниједног репортера⁽¹⁾.

У односу према књизи и новинама публика је, у главном, била свуда једнака. Из Србије је први писао Доситеј, да „овамо људи за књигу не маре⁽²⁾“. Касније се ова немарност унеколико изменила, те је постао овај парадокс:

„Што већом платом и већи госа, тај мање и купује и чита књиге. Сиромаси писари и практиканти који не могу да излазе на крај са својом платом, они највише потпомажу књижевност⁽³⁾“.

Исту појаву забележио је у својим новинама и Димитрије Давидовић као „одговор ономе што не може држати новине јер су скупе“. У одговору уредник подвлачи:

„...А богат један, који ме ђећ ђућа купићи може,
шрчи к мени да чића новине, а неће сам да држи“.

Са оваким богаташима било је мучно успети са новинама — и Давидовић је материјално тешко пострадао. Сва трагичност његовог страховитог задужења огледа се у једној *мисли*, коју је намерно или случајно пустио уредник у свој лист, да допуни једну колону. „Мисао“ је објављена у додатку броја 64, од 10 августа 1818 године, и гласи:

„Боље је човек гладан у пошлељу да легне, нег
дугови обременен у јушру да усстане“.

Готово у исто време чита се у листу и ово кратко саопштење:

(1) По оскудним подацима може се ипак са резервом рећи да је Давидовић ангажовао студента Петра Матића за свога сталног сарадника тек у другој половини 1820 године.

(2) „... У почетку 1810 Доситеј Обрадовић писа из Београда ујаку Павла Соларића Јовану Димићу како није продао ни једне Соларићеве Географије од кад је у Србију прешао...“ (*Стојан Новаковић: Српска књига*, Београд, 1900).

(³) *Срејен Л. Појовић: „Пушовање по новој Србији“, Нови Сад, 1879.*

¶ L^{ao} 42.

ЦОВИНЕ СРБСКЕ

У ВІЕНІ

У СРЕДУ

23. MAI 1817.

ПОЛІТИЧЕСКА ПРИКЛЮЧЕННЯ.

Е Н Г Л О З С К А .

Болико су Енглески закони стро-
жи, него француски, доказало се сви-
дана кадъ су судици некои Марѣн Рѣ-
анѣ, жени познатого Андука Патрик
Рѣанѣ. Жена ова нема више одъ 20
години, па е хипела свога мужа, кои
е погубљенъ у Лондону 3. Мѣ. да
избегне иѣ тајанице помоћу некакве
ујеме, које е била сакривала подъ важи-
ву; што е осуђена да лежи у тѣ-
вници мѣсецъ два. Њон су судици о-
ван испити ланѣ, кадъ су ѣи мужа
погубили. Свиња се разжарила кадъ
е жена жунама сужена, и ѣи маломѣ
деш томѣ у наручју, дошла у судѣ и
почела металити, да ѣи допусте ѣишѣ
сладуницѣ за живота свога да види
шеко мужа свога. Судѣ е нашло за до-
бро да ѣи то не допусте. Мелю-
шомѣ одма почну ѣи прѣсјени (ѣи
шасомѣ или свѣ танѣромѣ), и судѣ

и закласти, *) и сви' оставили људи,
кои су се онде десили, обдари е бо-
гащо.

У Азијоци су дотјели некакве особите животињѣ чепкороджине које су повштане у сѣверној Азији, на брговима рѣке Минуре. Животињѣ су ште кротке и мирне, и могу се лако припитомити; и аспу се вѣдати. Докторъ Леахъ, који е говорио у Азијској друштво о тимъ животињама, доказуе да се могу и у нашимъ земљама навикнути и задржити, и да се могу по времену употребљавати у различне службе мѣсто коња.

Између осталих потпуцања ола-
ровима посланим, у Чингу, кажу новине

[illegible]

Један од два броја Давидовићевих бечких новина које су у
отсуству уредника уредили Јернеј Копитар и Вук Караџић.

На уводном је месту „*политички догађај из Енглеске*“ који је у ствари неко ситно суђење Марији Ријан, жени енглеског хајдука Ријана, осуђеног на смрт и погубљеног у Лондону.

„И тако нам се число пренумеранта на новине Србске, како који дан даље, све више умањује, место да се умножава“

Роду понизиејши
Димитриј Давидовић,
уредник Новина Србски“.

Још крајем прве године излажења *Новина Србских* уредници изјављују да имају врло мало претплатника и моле Србе, „који код Рода што значе и важе“ да их помогну, како би *вечишо* издавали ове новине. Половином 1814 године број претплатника пење се на 450, али су новинама потребни 800 пренумераната. Апелује се на српске општине, којих има преко хиљаде у Аустрији, а од којих свега неколико примају лист. „Новине Србске нису спекулативно предузеће, но један општенонародни посао, који, као школа и црква, заслужују родољубиву потпору свих добрих Срба“.

Нагло опадање претплатника осећа се од 1816 године. Кнез Милош шаље помоћ од 100 дуката, као народно признање, али је она недовољна. Уредници већ се плаше да не „упусте своје красно и общенародно заведеније“. Број претплатника пада на 300. Нови Сад је дао највише претплатника — 28; за њим Пешта — 14, Панчево — 10, Земун — 8, Сомбор и Кикинда само по једног... У целој Србији било је свега пет претплатника:

„Г. Г. Пречестн. Г. Протопрезв. Матеј Ненадович, Јоан Миткович, народни Србски секретар, Гаврил Николаевич, Павел Теодорович и Павел Маринкович“.

Горња имена налазе се у списку „*прекуишеља* новина Србски за 1816 год“. Списак је објављен у бр. 7. *Новина Србских*, од 20 јануара 1817 год⁽¹⁾. Тамо се још додаје:

⁽¹⁾ Обичај штампања имена претплатника (пренумераната), који је већ имао знатног утицаја на успех наших књига, пренео се и у новине. Спискови претплатника данас служе као драгоцен грађа за расветљавање појединих момената из развоја нове српске књижевности.

„Имена Г. Г. Прекупитеља Новина Србски зато сам у главни листови новина печатао, да би у вечном спомену роду остала! Да сам иј у особити листови печатао, ови би се лако забацити могли, а онда се имена *посиешителе* Србски новина на веки знала не би: овако *пак* *печатавши* иј *надам* се да *ћеју* *вечно* *сјомињати* *бићи*, *ибо* сам чуо, *дас* ви *прекуишељи* новина *њи* у *књиге* *везују* и за *сјомен* *осиављају*...“

Новине Србске имале су у Црној Гори свега једног претплатника, владикау Петра I Петровића Његоша; у Босни, опет једног, Мустафу Скопљак-пашу. Међу претплатницима у 1817 години (кад се тираж листа био нешто поправио) налазе се и ова позната имена: Кнез Милош, Вук Караџић, Сава Текелија, Лукијан Мушицки, Димитрије Фрушић (бивши уредник), Павле Соларић и Михаило Витковић.

Интересантно је, да су новине у самом Бечу ишле у пет до шест примерака. Свега толико!

И у наредним годинама опет је мало претплатника; лист пада испод две стотине пренумераната, који не покривају ни половину трошкова. Ово је већ био предзнак да се његов издавач неће моћи дуго одржати у борби са повериоцима.

* * *

Упоредо са својим *Новинама Србским* Давидовић издаје од 1815 године и по један годишњи *Забавник*. И тако је уреднику ових српских значајних новина у туђини забележена у нашај културној историји и једна особита заслуга — *он је први кренуо српске алманахе*. Давидовићеви *Забавници* излазили су у два маха: у Бечу од 1815 до 1821 године, свега шест књига за године: 1815, 1816, 1818, 1819, 1820 и 1821, и у Београду и Крагујевцу: Београд, 1833; Крагујевац, 1834 и 1835; Београд, 1836. Овим *Забавницима*, нарочито у Бечу, Давидовић је био и уредник и једини сарадник.

Од Давидовића је остало, дакле, десет „Забавника“.

Сам Давидовић овако хвали своје бечке забавнике и препоручује њихово „садржаније“:

„У њима је *месецослов*, и наш и римски. Ту су мене погоде, назначеније тргова или вашара, наравоучителне приповетке, смесе, алегорије⁽¹⁾.“

„Свему роду препоручујем забавник понизнејше; свакоме ће полезан и увеселителан бити, и сваки ће весело празне часе с њиме провести“.

Јован Хаџић хвали још више *Забавнике* и каже:

„Забавници“ су украшени бивали са прекрасним образима и, од части, и старим србским новцима и издавао их је (Давидовић) не као уредитељ и скупитељ прилога само, но као сами и једини делатељ без помоћи и какови приложника. *Забавници* ови били су, заиста, здрава и вкусна рана умна, која је падала као блага и плодоносна јутрења роса на младе душе и срдца обојега пола: не зна човек или ће више ценити јасан, чист и слadak слог језика, или ће више уважавати онај изображени благородни вкус, који је из прекрасних туђих садова (знајући покрај славенскога и рускога савршено језике: немачки, латински и француски) оно изборити умео што је најбоље, најпоучителније и најзабавније, свагда полезност увијајући у сласт. Годину 1821 завршио је са кратком Историјом Народа Србскога. Овакови ревностни труди његови за књижество и обште народну ползу побудили су Краковско Учено Дружство, те га је оно 15 априла 1820 годне својим кореспондентним членом наименовало⁽²⁾“.

Са својим *Забавницима* Давидовић је тражио ширу публику, па их је посветио и *Србљем и Серб-*

(1) Међу *смесицама* говори се и о „непрестаној и вековечној мицаљки“ (*perpetuum mobile*).

(2) „*Живот Димитрија Давидовића од Јоана Хаџића*“ са Возаровићевим издањем Давидовићеве српске историје, Београд, 1846).

кињем! Једно од првих кавалерских обраћања и нашој жени...

У Србији су *Забавници* имали неколико добрих сарадника, највише „*крагујевачких сѣихошворца*“. Ту су на првом месту професори Глигорије Новаковић, Исидор Стојановић и Вукашин Радишић. Међу најмлађим његовим сарадницима била је Анка Обреновић, „*првоначална србијанска сѣисаишелица*“.

Материјални успех Давидовићев и са овим *Забавницима* био је слаб. У Бечу је остала већа количина ових књига непродата. Они су се касније тешко продавали. Последњи, за 1821, ушао је чак у црни списак забрањених и прогоњених књига. У Србији су били, истина, потпуно слободни, али су се задржали дуго и дуго у рафовима Возаровићеве књижаре. Чак и после Возаровићеве смрти (1848 године) *Забавници* су остали у рафовима и припали његовој удови *Сари*, која их је касније нудила и распродавала по *сѣушѣној цени*⁽¹⁾. *Забавници* у Србији били су штампани у свега хиљаду примерака⁽²⁾.

* * *

Димитрије Давидовић прешао је у Србију на дан св. Апостола Филипа, 14 новембра 1821 године, оставивши своје новине на своме сараднику и студенту права Петру Матићу. То је био већ почетак свршетка: *Новине Србске угасиле су се дефинитивно у другој половини фебруара 1822 године*.

Овога фебруара Давидовић је био у Шапцу (отеран из Крагујевца „народњим негодованијем“), па ипак

(1) *Шумадинка* од 11 октобра 1855 године има овај оглас: „У књигопродавници Саре удове Возаровића налазе се на продају по *сѣушѣној цени*: *Басне*, *Совјетии разума* и *Еѣика Досѣтеја*, које је Возаровић из књига Доситејем печатани точно препечатао, а тако исто налази се и забавника *Дим. Давидовића* и прочи разни књига, *све по сѣушѣној цени*“.

(2) Извештаји о штампаним књигама, *Државна Архива* у Београду, К. К. (Штампарија).

у своме писму Кнезу Милошу од 9 марта, јавља, као „понижњи роб Његовог Високоблагородија“, да је решен да остане у Србији и да је поручио својој жени у Бечу да се и она спреми за прелазак у Србију:

„... По истом Филиповићу поручио сам и жени мојој како да поступа с продавањем типографије и непотребни јој којекакви ствари и да настоји с помоћу Марка Дарвара, о том, како би прешли амо с пасошем, ако јој даду за Србију, или поне до Н. Сада и Руме, и Земуна, откуд би ми, чини ми се лакше било, превести је амо⁽¹⁾“.

Фебруар 1822 године био је посве несрећан, па чак и критичан по Димитрија Давидовића: у Бечу је гроф Јосиф Седлницки, претседник Врховног полицијског звања, спремао дефинитивно гашење *Новина Србских*, а у Крагујевцу су „покорнеји Кнезови Канцеларије Народне Србске“ били готови да доставе кнезу „народње негодованије“ против „новог човека из Аустрије⁽²⁾“.

Димитрије Давидовић прешао је у Србију са исправним пасошем који је гласио на *шест месеци*. Бечка полиција била је сувише „бојажљиви поверилац, па је захтевала превремену наплату менице“. Она је, *по исхеку шек шрећег месеца*, тражила извештај од Јернеја Копитара о Димитрију Давидовићу, Петру Матићу и, уопште, о промени у уред-

(1) Оригиналнo писмо налази се у *Народној Библиотеци* у Београду. Стефан Филиповић је трговац из Руме који је у то доба навратио у Шабац на један дан. Давидовић је по овоме Филиповићу послао и песнику Мушицкоме *две ситнице гроша* као „шчедру помоћ милостиве деснице“ Кнеза Милоша. Колико је ова помоћ обрадовала Мушицкога налазимо најбољег доказа у његовој песми „*Ушеха моја*“, испеваној 9 маја 1822 године у манастиру Шишатовцу. У песми су и ови стихови:

„О благо мени! Милош је чуо мој
„Глас. Давидовић радост ми откри ту,
„Пријатељ верни, мудри, храбри,
„Бог ми га посла ко штедром мужу...“

(2) О овом „негодованију“ говорићемо у идућој глави.

ништву *Новина Србских*, после одласка у Србију уредника и издавача. Копитар је грофу Седлницком поднео одговор 8 фебруара 1822 године, који је после чуван у Бечу, у Архиви Министарства унутрашњих послова. Професор др. Алекса Ивић објавио је у суботичком *Књижевном Северу* (1 јануара 1926, књига I, свеска 10) овај докуменат у преводу на наш језик. Копитар је дао у главном неповољно мишљење о Давидовићу и тако се догодило, да је онај добри геније, који је својим утицајем омогућио појаву трећих српских новина у Бечу, овде променио улогу и убрзао решење претседника Врховног полицијског звања о обустави листа.

У Копитаревом одговору налазе се и ова места:

„Још за боравка Давидовићева овде уређивао је последње две године политички део његових новина, које излазе двапут недељно, студент Матић (сада јуриста првог разреда у трећој години). То су искључиво преводи из *Беобахтера* и других бечких листова. — Овај Матић уређује Новине и сад, као што је чинио и пре. — Литерарни додатак, који обухвата другу половину листа, сачињавају покушаји младих и старих српских аутора, које они овде штампају, да би скренули на себе пажњу својих сународника. — С почетка је имао лист преко 500 претплатника, сад има око 200. — Овај орган би могао и за државну управу бити од користи, утичући на наше и на турске Србе.

„Кад је потписани пре четири године за Давидовића као штампара гласао, приказивао га је као човека обичне памети, али подузетног духа. Тада је Давидовић имао прву жену, кућаницу, мирну и штедљиву. Ова жена је после годину дана брачног живота умрла и он се ожени једном младом Влахињом, која о домазлуку изгледа није много разумевала⁽¹⁾“.

„Половна одлука, којом му је дозвољено штампање оријенталских књига, док су богати јерменски калуђери могли штампати, шта више и српски и влашки упркос будимској приви-

(1) Друга жена Давидовићева била је Јелена Фарацити, по народности Румунка. С њоме се Давидовић венчао 26 јануара 1819 године.

У првом браку са „симпатичном Јелисаветом Дијаманди из Пеште“, Давидовић је имао једног сина, Светозара, а у другом троје деце: Милана, Јована и Савку.

И Јелену су Срби хвалили као „изображеу и лепо воспитану девојку из рода Фаракашинога“.

легији, допринела је сасвим природно његовом назадовању. Крај свега тога једва се може веровати, да је он поред 21000 форината, коју своту су му донеле обе жене у мираз, још и других 20000 форината туђег новца за ових пет година потрошио. Његови сународници мисле, да је он већи део ове суме оставио на страну, да би се у иностранству етаблирао.

Отпутовао је са неким Пожарцем, српским трговачким помоћником из Трста. Обојица се налазе, како се говори, код Оборкнеза Милоша, који је у ствари наследник Црног Ђорђа у Србији. Њихова би намера била, да за Пожарца задобију Милошеву ћерку, којој је сад 11 година и да тамо обојица постану богати. За Пожарца, кажу, да нема пасоша⁽¹⁾.

Да ли је Давидовић преузео руске налоге од Милоша? И Младен, Министар Црног Ђорђа, побегао је из Русије и сад се код Милоша налази, а Младен је иначе увек био у српском сенату противник Русије...

Одговор је, дакле, врло неповољан по Давидовића и у њему није било никакве препоруке ни за Петра Матића.

У овоме је интересантна још једна пука случајност: и *Койишар* и *„Кнезови Канцеларије Народне Србске“* били су удружили Давидовића са Младеном Миловановићем, коме је имала да падне глава сваког часа⁽²⁾.

„Добивши Копитарев извештај — закључује др. Ивић — саопштио је гроф Седлницки 16 марта 1822 Цензурном звању:

„Против овдашњег оријенталног штампара Димитрија Давидовића је с обзиром на пријаву да је он у иностранство, наиме у Србију отпутовао и тамо у туђу службу ступио, поведена службена расправа и стављена је забрана на његову штампарију. Саопштавам ово Цензурском звању ради службене употребе као и то, да пошто је споменути Давидовић искључиво и само за своју особу био овла-

(1) Давидовић је због овога Пожарца имао и ту неприлику да га је Кнез Милош 1822 године послао привремено у Брусницу, да се тамо „уразуми као човек, јер се усудио да брани свога пријатеља Пожарца од увреда Симе Милосављевића Паштрмца“.

(2) Једног истог дана, 16 фебруара 1822, достављено је Кнезу Милошу „народне негодованије“ и против Давидовића и против Младена Миловановића.

шћен за уређивање и издавање српских новина, које овде излазе, а он пре свога одласка није затражио пристанак власти на другог уредника, из разлога, што је он тим доказао да није поуздан, а то је потребно пре свега за једног уредника новина, и што студент права Петар Матић, који се понудио за заменика Давидовића, не пружа довољно гаранције, навело ме је све ово на одлуку да сјоменуће новине сасвим обуставим⁽¹⁾.

Тако су се угасиле *Новине Србске*⁽²⁾.

Познати земунски родољуб, трговац и списатељ (који је међу првим писао приповетке са Вуковом *јошом*), Василије Васиљевић, писао је Караџићу истог месеца:

„Дакле, *Новине Србске* Бог да прости! Вечна им памет! Веће штете српска литература не може имати, но што је њих изгубила!“

(1) Ова одлука грофа Седлницког налази се и у „Архивској грађи о југословенским књижевним и културним радницима“ др. Алексе Ивића, издање Српске Краљевске Академије, Београд, 1932.

(2) *Новине Србске* биле су пуне три године први српски дневни лист. Од јула 1816 излазиле су само трипут недељно, па су поједине стране, по ондашњем обичају, посвећивале „празним дајумима“. Тако је, на пример, број 42. од среде 23 маја 1817, имао пету страну посвећену четвртку (24 мај). Овде је на првом месту вест о уредниковој женидби, која гласи:

„Прикљученија внушрена —

Виена

Ови дана ошћишао је Г. Давидовић, учредник Српски новина (са сјарим сјајом Кума-Гајом) у Пешију да се жени. Сушра га погледамо у Бечу с невјесјом заедно“.

Последње стране истог броја посвећене су петку (25 мај).

У суботу 26 маја изашао је већ наредни број.

Тако је изгледало и уредницима и публици да су вести „свежије“, а у исто време везивали су се дајуми, као да листови излазе сваког дана. Везивање датума вршило се унапред, супротно данашњем обичају код понеких недељних или полунедељних листова, који по датумима резимирају догађаје последњих дана.

Некадашњи уредник *Новина Србских* Димитрије Фрушић утицао је, са своје стране, на Вука Караџића да он настави издавање *Новина Србских*:

„Никог нема способнијег од тебе“.

Димитрије Фрушић, заједно са Земунцима, био је одушевљен Вуковим новинарским способностима још маја 1817, кад је овај, у отсуству Давидовића, уредио бројеве 41 и 42 *Новина Србских*. Ово одушевљење огледа се у Фрушићевом писму писаном у Земуну 12 јула исте године. Писмо гласи:

Љубезни Вуче!

Ја мисља ово дана добити тв. писмо па се превари. Но не жалим, јер су ме двоје Новине, које си у одсуствију Давидовића писао, лепо накнадили. Богами, Вуче, теби евала. Вкусу и чистоти писања, а и цени избора требамо последовати. Сви читатељи овдашњи нађоше разлику у Новинама, и то на уштрб Давидовића, а ми токорсе бивши учредници и писатељи на весело поученије наше⁽¹⁾. Уверен буди да ће им жао бити, ако поне један месец едно за другог не будеш нас тако полезно забављао. Чисто ће слатки зефир врућину новина по себи свагда благодетелну разладити, љупком и благодатном учинити. Није у мени жеља клањати се или ласкати, него жеља боље видети и поучити се. Кои томе завидећи, на путу буде, неће порастити у почитанију моем. Желећи ти здравље, очекивам на писма бечка и с поздравом овим моим есам

Твој искрени пријатељ
Димитрије Фрушић.

У Земуну 12 јула 1817. г⁽²⁾.

Фрушић је своје наваљивање, да од Вука направи новинара, понављао још двапут, 1823 и 1828 године, али без најмањег успеха. Још касније, у лето 1832, саветовао је Вуку и сам Капитар да у Бечу покрене српске новине⁽³⁾.

(1) Фрушић се по изласку из редакције *Новина Србских* није више никад бавио новинарством.

(2) Вукова *прејиска*, књига I, стр. 612—613.

(3) Капитар и Вук били су уредници *Новина Срских* само недељу дана, од 19 до 26 маја 1817 година. За ово време уредили су два броја: 41 и 42. Они су били добри заменици Димитрију Давидовићу, који је тих дана отпутовао у Пешту на прво венчање.

После гашења ових веома значајних наших новина Срби су, по речима Теодора Павловића, брзо осетили, да их је снашао велики губитак и они су „*праведно за изгубљеним Србским Новинама ту-жили и жалили...*“

...У исто време „ни за чим Србска жеља иако горела није, као за новим *Политичким Новинама*“...

*

Са *пресџанком Давидовићевих Новина Србских* завршен је први период српске штампе, који смо прегледали у поглављу: „У туђини“, јер су се сва три лисџа, као и први часопис, јавили и издавали искључиво у туђини, у Млецима и Бечу. Изузетно тешке прилике учиниле су да су се српске новине иако појавиле и иако засветлуцала ова прва „народна жарништа и огњишта“... Познавајући сву моћ штампе, *Аустро-Мађари* усљешно су сиречили и ујорно наставили да сиречавају да се *политички лисџови* никако не појављују у нашим крајевима, нарочито у Новом Саду. Тако су на овој сирани и српски *политички лисџови* из другог периода излазили у Пешти све до 1848 године.

Први српски листови, који су се већ и својим именом претстављали као народни органи, били су *Србски Народни Лисџ* и *Србске Народне Новине*. Оба ова листа покренуо је и издавао за све време, такође у Пешти, чувени Теодор Павловић (од 1835 до 1848 године).

Пред крај свога једанаестогодишњег излажења Павловићеве *Србске Народне Новине*, на сам дан Благовести (25 марта 1848 године), са својим двадесет петим бројем, проширују наслов у *Свеобште Југословенске и Србске Народне Новине*.

„Под овим ће насловом и у овом виду, и кадгод нужно буде, трипут на недељу одсад новине наше излазити...“

„Благовјествуј земле радост вељу!“

У ово доба Теодор Павловић био је већ часно завршио своју новинарску мисију. Крупни догађаји

нашли су нове људе са новим листовима. Прилике су се толико измениле да „Српске Новине Тоше Павловића сад нису ни најмање биле дорасле ситуацији⁽¹⁾.“

И док Теодор Павловић због свога дошаташњег великог делања за народ у последњем часу сјасава главу и склања се у Грац, дошле нови људи у њуној револуцији и у крвавом судару сад првијућ преносе уредништва српских листова у важна национална средишта, у Нови Сад и Сремске Карловце.

У СРБИЈИ

Пре штампе и новина код Срба је јавно мњење било изражено у њиховим народним песмама.

Ово је приметио, бавећи се у Кнежевини Србији 1834 године, и француски дипломата гроф Боа-ле-Конџ, па је још додао:

„Њима се, ипак, одређује мерило прешензијама нове државе“.

Срби имаће власи послављати у земљи својој печатње књига, болнице за своје болеснике и школе ради васпитанија деце своје.

Хатишериф од 1830 год.

Новине Србске, силно средство к образовању народа сваког, у Србији под управљењем секретара Књажевскога Давидовића, већ излазе.

Новине Србске о самом себи и својој појави (јануар 1834, Крагујевац).

Може и сваки отац сину, који му је из школе изишао, и хоће да практикује, Новине држати, да му даде прилику, себе совршенствовати.

Слово Књажеској Народној Скупштини сјасовској о држању Србски Новина, 30 маја 1837 године.

⁽¹⁾ Некролог Данилу Медаковићу од Ђорђа Поповића у Отаџбини, Београд, 1882, књига IX.

Све до појаве *Новина Србских* у Крагујевцу Срби нису имали ни дневног ни недељног листа. Они су били остали без својих јединих политичких новина, а, понаособ, српски књижевници без свога првога органа, без „своје средине“.

Прилике и случај хтели су да српски књижевници дођу раније до новог свога органа, него што је српски народ дошао до својих нових „политических новина“, јер се већ треће године по престанку *Новина Србских* појавише у Будиму *Лейхойиси Србске* за 1825. Уредник овог *Лейхойиса*, Ђорђе Магарашевић, професор новосадске гимназије, ствара другу, солиднију и, најзад, дугозечну књижевну средину. *Лейхойис* Матице Српске излази и данас и он је сад у својој *стодевећој* години. Кроз кратко време имаће триста педесет својих књига⁽¹⁾.

Теодор Павловић није сматрао ни *Новине Србске* у Србији за политичке новине (као ни свој *Србски Народни Лист*, покренут у Будиму у јулу 1835 године), па је тек својим *Србским Народним Новинама* у Пешти, јула 1838, „враћио Србима њихово изгубљено добро“.

По схватању Димитрија Давидовића Срби су добили политичке новине дванаесте године по престанку бечких *Новина Србских*.

По схватању Теодора Павловића то је било тек шеснаесте године.

Ми смо овде на страни Димитрија Давидовића.

Поред *Лейхойиса Матице Српске* имали смо још свега неколико забавника, или алманаха, као наставак

(1) Магарашевић је почео да припрема, под утицајем Павла Јос. Шафарика, издавање *Лейхойиса*, чим је у августу 1823 године завршио штампање своје „*Историје најважнијих политичких Европских прикљученија од виенскога мира 1809 до 1821*“.

Кад је 1826 године основана *Матица Српска* часопис је прешао у њено власништво.

Давидовићевих бечких *Забавника*, међу којима су Вукова *Даница* (Беч), Тиролов *Банашки Алманах* (Темишвар) и Стаматовићева *Србска њчела* (Будим).

За све то време није чак било ни озбиљнијих покушаја да се негде покрену политичке српске новине. Као изузетак може се сматрати неуспела молба Димитрија Тирола, из 1829 године, да у Пешти покрене политичке новине:

„Ја сам 1829 год. код височајше њри дворне Мађарске Канцеларије за дозволеније молио да могу у Пешти Србске њолиџическе Новине издавати; но на објасненије Високославног Мађ. консилиума с молбом мојом одбијен будем. Год. 1830 њак, кад сам у Будиму Немачку Грамаџику њечаџао, молио сам код чесџоџоменуџога Високосл. Мађ. Консилиума, да у Пешти на Србском језику бар Књижевне и забавоџоучиџелне листове њод именом: Минерва издавати смем; но и овде, џакођер, на највећу моју жалосџ, с објасненијем *Defecti non protest, оџџправљен* будем⁽¹⁾“.

Било је и једне намере Димитрија Исаиловића да покрене 1822 године нове српске новине у Бечу. У писму Павла Јосифа Шафарика, упућеном из Новог Сада 18 новембра 1822 године Ђорђу Карлу фон Румију, налази се и ова реченица:

„Један Сомборац, Исаиловић, хоће да издаје у Бечу нов српски лист⁽²⁾“.

У оваквим новинарско-џразним годинама није било никакво чудо што и сам заслужни оснивач српске штампе, Димитрије Давидовић, ради у Кнез-Милошевој канцеларији сасвим друге послове...

⁽¹⁾ Димитрије П. Тирол: *Начерџаније Усџава Ученога Србскога Друџџва*, у Београду (при књајеско-Србској Типографији), 1835, предговор IV и V.

⁽²⁾ „Ein Somborer, Isailovics, will in Wien eine neue serbische Zeitung herausgeben“.

(Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима др. Алексе Ивића, четврта књига, стр. 159, издање Српске Краљевске Академије, Београд, 1935).

*

Београд је имао прву своју штампарију још половином шеснаестог века, коју је основао кнез Радиша Дмитровић. Оснивач није доживео да види рад у своме предузећу и заменио га је Тројан Гундулић из Дубровника. Из ове штампарије изашло је 1552 године једно *Јеванђеље*, о чијем се штампању бринуо монах Мардарије из Мркшине цркве. Штампарија је престала са радом, по свој прилици, још исте године.

Од овог доба па све до 1831 године Београд није имао никакве штампарије.

Из времена пре Устанка забележен је само један покушај да се у Београду отвори књижара, па чак и штампарија. Тај покушај учинио је Емануило Јанковић (о њему смо већ говорили у претходном поглављу) крајем 1789, одмах по заузећу Београда од стране Аустријанаца⁽¹⁾.

Неизвесност исхода рата остаје, по свему изгледу, главни узрок што није остварена намера богатог Емаунила Јанковића. Његова купљена штампарија у Лајпцигу била је идуће године (1790) донета до Новог Сада и ту задржана. Рат се водио још до лета 1791 године, кад је у августу завршен миром који враћа Београд Турцима.

За време Првог устанка имао је најозбиљнију намеру да у Београду оснује штампарију Доситеј Обрадовић. Намера је у сагласности са Доситејевом жељом од 9 марта 1805. Он је из Трста писао Петру Петровићу Његошу да жели негде међу своје „сродне миле људе поћи, где би се једно лепо училиште воздвигнути могло и, ако и малена, штампарија за потребу школе и целе нације установила⁽²⁾“.

⁽¹⁾ Михајло Подољски: *Глигорије Возаровић, Гласник историског друџџва у Новом Саду*, 1932, књига V, стр. 24.

⁽²⁾ Домаћа џисма Досиџијева, Српска књижевна задруга, Београд, стр. 84.

Ову своју жељу и намеру Доситеј је показао још два пута, 1806 и, нарочито, 1808 године, кад је већ био у Београду и купио кућу са планом да у њој подигне штампарију.

У трећој деценији прошлога века забележена су још три неуспела покушаја да се у Београду подигне штампарија. Први је покушај Димитрија Давидовића из времена његовог доласка у Србију. Овај новинар и испитани бечки штампар готово намеће своју штампарију. Његови су услови просто невероватни. Он оставља велике дугове у Бечу, па још пристаје да се задужи на штампарију, која неће бити његова:

„Толико сам љубитељ Отчества да ћу не само привети на олтар његов све, гди што имам, и да ћу се јоште задужити на типографију, но да ћу опет учинити ту типографију народном, т. ј., да ја нисам господар од ње, већ само управитељ⁽¹⁾“.

За Давидовића је било споредно, да ли би се штампарија подигла у Београду или Крагујевцу. За њега је главно да Србија добије штампарију без које се не може ни замислити народно просвећивање и он не види никакве препреке због којих се не би могле још одмах завести школе и штампарија.

Други и трећи покушај (Михајла Германа од 1826 и Вука Караџића од 1827) били су и материјално ангажовали крагујевачку народну благајну. То, у ствари, и нису њихови покушаји, већ покушаји Кнежевине Србије.

* * *

Оне исте године кад је Кнез Милош поверио Димитрију Давидовићу прву знатну политичку мисију, да буде у Цариграду, као кнежев секретар, посредник између руског посланства и српске депутације за време преговора о Хатишерифу, отишли су у Петроград Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић, такође у

⁽¹⁾ Из Давидовићевог просветног програма (*Кашарина Богдановић: Димитрије Давидовић, Српски књижевни гласник*, 1910, бр. 230).

важној политичкој мисији, у вези са истим питањем — питањем Хатишерифа и права наследности на кнежевском престолу. Цветко Рајовић и Аврам Петронијевић имали су да претставе грофу Неселроде стање српскога питања од Једренског мира до њиховог одласка из Србије, које ни корака није пошло напред⁽¹⁾. Они ће, у исто време, купити у Петрограду штампарију за Србију.

Двадесет четвртог маја 1831 године писао је Цветко Рајовић, из Београда, по повратку из Русије, Кнезу Милошу:

Ваша Светлост

всемилоствиејши Государ!

„Већ три дана како је прispела Типографија овде и књиге које су с нама послате биле. *Инструментни Типографически* совершено у доброму стању донешени су⁽²⁾“...

Штампарија је инсталирана у Београду и почела рад — сад и по праву које јој даје *Хатишериф*⁽³⁾. У првој години рада, 1832 године, београдска државна штампарија, на основу списка Димитрија Тирола, штампала је три књиге и два засебна табака. По хронолошком реду штампано је:

⁽¹⁾ *Мих. Гавриловић: Милош Обреновић*, Београд, 1912, књига III, стр. 223.

⁽²⁾ *Државна Архива*, у Београду, К. К. (Штампарија). На оригиналу писма означено је да је писано у Крагујевцу, али је то лапсус Рајовићевог пера. Он се открива у првој реченици: „Већ три дана како је прispела типографија овде“...

⁽³⁾ После уједињења београдске и карловачке митрополије (фебруар 1726) митрополит Мојсије Петровић унео је у свој програм народног просвећивања и оснивање српске штампарије. Пред саму митрополитову смрт, 1730 године, сазван је сабор у Београду. На овом сабору први пут се чула у Београду и реч о потреби оснивања српске штампарије. То је у ствари било понављање жеље још са првог народног црквеног изборног сабора у манастиру Крушедолу (јануар 1708). Београд је, дакле, добио штампарију тек после сто година, док је Нови Сад много раније.

1) *Средство против Холере*. У Београду у Књаж. Србск. Типографији, 1832, фол. табак⁽¹⁾.

2) *Проба Србски Новина*. У Београду при Књаж. Срб. Типографији, 1832. — 4 — 1 табак. Редигирао Димитрије Исаиловић.

3) *Песма о случајној буну Срба* против Дахија и о срећном изобраењу њени народни дела. Гаврило Ковачевић.

4) *Сабор Истине и Науке*. Др. Ј. Стејић.

5) *Полиитическо Земљеописаније* за употребленије Србске младежи. Д. П. Тирол. Посвећено милом Роду Србском⁽²⁾.

Међутим, горњи списак није потпун. Г. Михајло Подољски, библиотекар Народне библиотеке у Београду, скренуо нам је пажњу на ову непотпуност и дао податке да су 1832 године штампане још и ове ствари:

(1) *Његовому Величеству, Государу Императору и Самодержцу Сверусискому, Николају Первому, шчедрому Србије покровитељу, при најечетанију прве букве у новозаведеној типографији у Србији Књаз и народ србскиј*. (Стихови Димитрија Исаиловића). Печатано Адолфом Берманом, Директором Типографије. У Београду, 5. марта 1832. 1 табак.

2) *Споменик Височајшем посјећенију које је Његово Краљевско Височанство, Светлејши Ерц — Херцог Фердинанд Карол Австријско — Естскиј, краљевскиј принц Мађарске и Пемске и пр., кавалер златног руна, великог крста Мађарског Ордена Ст. Стефана...* данас (6 маја 1832) овдашњу Књажеско — Србску књигопечатњу удостојити благоволио. Всепокорнејше посвећен од Адолфа Бермана, Директора Књажеско — Србске књигопечатње. 1 табак.

3) Иста горња споменица посете на немачком језику.

4) *Његовој Светлости, властелејствујућем государу и наследственом књазу Србије, Милошу Теодоровићу Обреновићу Первому, оцу ошечества, основатељу прве књигопечатње у Србији, при довршенију првог дела, всепокорнејше посвећено од Адолфа Бермана, Директора Књажеско — Србске Књигопечатње у Београду*. (Стихови Дим. Исаиловића). У Београду, 4 септембра 1832. 1 табак.

5) *Привјетствије Његовом Сијашелству, наследнику књажества србскога Милану Милош — Обреновићу, на свешти и*

(1) И овде је Тиролова погрешка. Александар Арнаутовић утврдио је на основу архивских докумената да је *Средство против Холере* штампано 1831 године. (Александар Арнаутовић: *Историја српских штампарија у XIX веку*, Београд, 1912, стр. 53).

(2) Алманах Голубица, прва књига, 1839.

прерадностни дан рођења. Всепокорнејше поднешено од Д. Исаиловића и А. Бермана. У Београду, 7 октомврија 1832. (Стихови Дим. Исаиловића).

Проба Србски Новина данас се не може наћи нигде, ни у једном примерку. Исто тако верује се да су и све ове ствари, које смо накнадно побележили, изгубљене за потомство или се понеке чувају у породичним архивама. Да су, пак, заиста, штампане види се из Давидовићевог *Забавника* за 1833 годину, где су оне прештампане у мањем формату, под општим насловом:

„Огледи први печатанија на великом Патент-формату

У Књажеско-Србској Типографији у Београду“.

Поред наведених штампаних ствари, 1832 и наредних година, штампани су за употребу у државним канцеларијама разне уредбе и правилници, обично на формату мале осмине, од којих се по неки примерци чувају у Државној Архиви у Београду уз разна акта. Било би вредно да се ова сва законска издања пронађу и побележе за будућу потпуну југословенску библиографију⁽¹⁾.

Први стручни директор штампарије био је Немац (Прус) Адолф Берман. Берман је доведен из Беча и нашао се у Београду већ јануара 1831, пре него што је штампарија стигла из Русије. Општу управу над штампаријом водио је Димитрије Исаиловић, професор више „верховне“ београдске школе. Исаиловић је у лето 1832 постављен и за првог сталног администратора штампарије. Почетком идуће године (11 јануара) прописане су дужности свих чиновника у штампарији.

Штампарија је прве године (1831) штампала само *којекакве сићинице*⁽²⁾. После је, и поред све уну-

(1) Важно је приметити да је почевши од 1833 године наша државна штампарија била за дуги низ година и издавач бугарских књига.

(2) Вукова *прејиска*, књига I стр. 409.

трашње несрећености, почела да ради многе послове („имала је седам машина у раду“) па је конкурисала и неким страним штампаријама. „Она је ускоро имала многе купце, и то не само у Србији већ и у Босни, Бугарској и по свима земљама које су ближе Србији него Русији⁽¹⁾“.

У Крагујевцу је 1834 штампарија, према извештају Боа-ле-Конта, имала свега *шри машине*... „Оне штампају подједнако добрим словима старо-словенским, новим словенским, грчким, латинским, немачким и арапским. Сад баш очекују три нове машине из Париза...“

*

Димитрије Давидовић и Димитрије Исаиловић сад покушавају да приволе Кнеза да се покрене један лист. Кнез се још противио овом наваљивању, али је и овде попустио пред општим државним потребама, као што је мало раније учинио у организовању школа.

У марту 1832 године (као што смо видели) издат је у Београду један пробни број, на једном табаку, у редакцији Димитрија Исаиловића, па се ту стало. Вук Караџић пише, поводом овог пробног броја *Новина Србских*, из Земуна 11 априла, Адаму Драгосављевићу учитељу у Вуковару:

„У Србији је све по староме. 28 марта штампан је у Београду један лист Српских Новина, као за пробу; али се не зна кад ће се наставити⁽²⁾“...

Сасвим је било природно, што се исте године (1832) јавила у Србији мисао о покретању и једног књижевног часописа. Димитрије Тирол имао је намеру да у Београду покрене часопис *Обзор Књижевства Србског*. Часопис би се старао о усавршавању језика и правописа и имао би ове главне рубрике: *језик, историја књижевности и књижа*.

⁽¹⁾ *Барџол Куниберџ: Српски Устџанак и прва владавина Милоша Обреновића* (превод М. Р. Веснића), Београд, 1901, стр. 356.

⁽²⁾ Вукова преписка, V књига, 263.

Да је успела ова Тиролова намера, ми бисмо утолико имали измењену ситуацију, што бисмо историју штампе у Србији почели часописом, и наставили је истим *Новинама Србским*, ове исте 1834 године.

Правитељствене потребе, а тако исто и потреба непосредне јаче контроле, захтевале су да се штампарија пресели у Крагујевац⁽¹⁾. Она је пресељена у септембру 1833. До првог јануара 1834 била је потпуно инсталирана и спремна да почне штампање првих новина у Србији. После пет дана, 5 јануара 1834, појавио се први број. Уредник је био Димитрије Давидовић, *Кнежев секретар*.

И тако „*Србија и издавање новина у среди својој доживи, који никад досад није у њој било*⁽²⁾“...

Из четвртог броја самих *Новина Србских* сазнајемо да су прве новине биле примљене са одушевљењем у целој земљи, а у Београду читање првог броја у једној кафани изазвало је читаве драматичне сцене:

„Сви су тако били весели, да су се одмах онде предали молитвању за дуговечност књаза који је проничетелством својим провидио, колико ползе приноси заведеније издавања новина народноме образовању, те решио да се издају и по народу распостру. За два часа потписало се 120 Београђана на новине. Толика ревност общества овог ономе што служи к слави народној, заслужује најчувствителнију признателност нашу. Ни вароши Крагујевац, Ваљево и Пожаревац нису изостале у ревности и оне су више пренумеранта дале, него што смо се по числу душа њени знајући читати и надати могли. И сва господа чиновници и сав народ, вообште, примио је и уважио ово решење књаза тако свесрдно и с благодарностију, да се не може описати, како му је мило знати и читати содржаније листова Новина. Свима им топла зато буди признателност. На концу

⁽¹⁾ Штампарија је премештена да се нађе „како попечитељима, тако и Великој школи на руци“ (*Новине Србске*, 5 јануара 1834).

⁽²⁾ У *Историји нове српске књижевности* Јована Скерлића поткрало се погрешно тврђење да су *Новине Србске* покренуте у Београду (издање од 1921 год., Београд, стр. 130).

Иста грешка налази се и у Скерлићевом *Историјском прегледу српске штампе* (Београд, 1911, стр. 24).

године печатаћемо у новинама и имена све госпoде, која су се на њих потписала, јавно, нека и потомци наши знају, који су Срби први притекли у помоћ овом общче полезном заведениу⁽¹⁾“.

Појава новина у Србији изазвала је први пут шире интересовање код народа за догађаје који прелазе оквир месне и домаће кронике. Куниберт је забележио да се Давидовићев начин уређивања свиђао народу, па нам је још оставио у својој књизи и ове редове⁽²⁾:

„Смер новинама (Србским) није никако био, као што тврди г. Буге, да се њиховом помоћу обмањује Европа о правом стању у Србији, већ је њихова задаћа била да се поучи народ у Србији о установама и догађајима у свету, нарочито у Европи, који би га могли просветити и задахнути га жељом да и он корача путем напретка⁽³⁾“.

Штампа у Србији почела је недељним политичким листом. Новине Србске излазиле су сваке суботе, на једном табаку, четири стране фолиа. Претплата је износила два талира годишње⁽⁴⁾. Претплаћивало се на целу годину, као што је био случај код свих штампа у истим и сличним околностима. Разлика је била само у томе, што се овде главна претплата није вршила код пошта већ код нахијских судова („њима ће се и цена за Новине плаћати, а од њих ће се Новине и примати“). Штампани су „особити завитци за Новине сваког записника“ и тако су се достављале из судова по свакој згодној прилици (сеоски пандури, кметови, парничари, и т. д.).

(1) Подаци овакве врсте из првих година *Новина Србских* врло су ретки. Прве србијанске новине биле су јако уздржљиве у хваљењу самих себе. Колико се то може схватити као врлина, толико је и штета, јер смо данас лишени многих интересантних и карактеристичних момената које бисмо имали у противном случају.

(2) Куниберт, 358.

(3) Горње неповољно мишљење о Новинама Србским изнео је Ами Буге, у својој књизи: *La Turquie d'Europe, Paris, 1840*.

(4) Два талира су онда чинили четири сребрне форинте.

Претплата је остала иста, од 2 талира, све до јануара 1840, јер је тада додата новинама „још једна половина печатаног табака“, под именом *Додашак к Србским Новинама*. Претплата је сад износила три талира годишње.

Прве новине у Србији појавиле су се у врло тешким приликама. Земља је била без пошта и, готово, без писмених људи; кнежевина је, од Хатишерифа, нова држава на коју се сад пажљиво гледа и о којој Европа води рачуна, имајући на уму у првом реду — своје користи. У томе су баш за наше прве србијанске новине оне „најтеже прилике“. Покушаћемо да их прикажемо у довољној светлости.

*

ИНОСТРАНА ПОЛИТИКА И ПРВИ БРОЈЕВИ НОВИНА СРБСКИХ

Прва тачка програма *Новина Србских* гласила је:

„У Новинама Србским стајаће:

„Политическе вестии, како из Србије, тако и из свију часии земље“.

На другом је месту опет онај програм листа који му је давао карактер владиног службеног органа:

„У Новинама Србским стајаће:

„Укази Књажевски и уредбе Правитељства Србског“.

Ове две тачке чиниле су, у главном, цео програм. Међутим, друга тачка стварала је изузетну важност оној првој. Политичка страна оваквог једног листа и сувише је била деликатна.

У ово време Димитрије Давидовић био је обогатио своје бечко новинарско искуство још и новим дипломатско-државничким искуством, но ипак му је све то било недовољно да се снађе у ситуацији са постављеним задатком:

Уредник ће, за време од године дана, уређивати Новине Србске и сиремити Устав Кнежевини Србији.

Овако постављени задатак био је главни узрок Давидовићевог новинарског слома у пролеће 1835... Кнез Милош се, некако, помирио са новинама и касније се озбиљно брунуо о њима, али је са Уставом остао у вечитом непријатељству...

„Господине Грофе,

„Земља, којом ћу данас позабавити Ваше Превосходство, иако је мало позната, да сам њом за дужности почети понављањем славних прилика, које су од ње начиниле данашњу независну државу...“

Тако почиње први извештај грофа Боа-ле-Конта о Србији у 1834 години. Извештај је писан у Београду 1 јуна (нови стил) и послат грофу де Рињи, француском министру иностраних послова.

*

Пре четрдесет година добио је Стојан Новаковић преводе свих осам извештаја грофа Боа-ле-Конта о Србији у 1834 години. Љубазност и заузимљивост пријатеља нашега народа, Огиста Бопа, онда секретара француског посланства у Београду, помогле су нашем научнику у овом послу. Преводи ових осам извештаја, са неколико прилога, објављени су у *Споменику* Српске Краљевске Академије, XXIV, од 1894 године. Као прилози додати су, на српском и француском језику, *Хаџишериф*, од 1830, *Берат* о наследству Кнеза Милоша и *Ферман*, од 1833.

У предговору Стојан Новаковић објашњава на који се начин дошло до ових писама и износи, укратко, њихов садржај. Он још спомиње и поједине моменте из живота и дипломатске каријере Боа-ле-Конта.

Гроф је рођен и умро у Паризу. Живео је 67 година (1796-1863). У дипломатску службу ступио је врло млад, у осамнаестој години, 1814. Његова дипломатска каријера дели се у два дела. Први део обухвата време владавине Карла X и завршава се са 1830 годином. Други део грофове дипломатске каријере почиње после три године, 1833, кад се поново враћа у државну службу, примивши се мисије код Мехмед Алије, код паше-одметника и творца Египатске државе. На ову званичну мисију накалемљена су касније и његова полузванична путовања кроз Влашку и Молдавску, Србију и Грчку. После је његова каријера била још сјајнија. Он постаје 1838 године француски опуномоћени министар у Мадриду, затим у Хагу, а био је и амбасадор у Берну. Усред догађаја од 1848 године Боа-ле-Конт повлачи се у приватан живот и остаје ван јавних послова све до смрти, 9 марта 1863.

У предговору се, после, говори о доласку грофа Боа-ле-Конта у Србију и каже се дословно:

„Пућујући из Цариграда за Србију, Боа-ле-Конт је задржао се у Подунавским Кнежевинама“.

Према овоме Боа-ле-Конт је отишао из Цариграда у Румунију, неким путем, сувим или воденим, који није нигде додиривао Србију. Међутим, против таквог тврђења говори једно писмо Димитрија Давидовића, писано у Крагујевцу 31 марта 1834 и упућено Кнезу Милошу у Пожаревцу, у вези са увођењем новинарске цензуре. У своме писму Давидовић је забележио и име човека који је својим проласком кроз Србију био непосредан повод увођењу новинарске цензуре.

Ово име Давидовић је писао: *Боалекомш*.

Спољно-политичке прилике биле су се јако измениле од 1833 године. Кнез Милош је на време почео своје „*спољно-политичко кривудање*“. Време је, дакле, било стигло да се „за љубав руско-турског пријатељства у *Новинама Србским* и не почне са Давидовићевим неповољним писањем о Енглеској и Француској. Но, кад се већ почело, мудрост је налагала да се што пре прекине...“

*

Боа-ле-Конт је, путујући за Подунавске Кнежевине, прошао кроз Србију. После петонедељног бављења у Румунији, он се вратио у нашу земљу, где је, са путовањем и боравком у Београду и Крагујевцу, провео месец дана.

Долазак француског дипломате из Румуније на „проматрање Србије“ није било никакво изненађење. Он је најављен још у Цариграду. Гроф Боа-ле-Конт каже у једном своме извештају, како је пре његова поласка из Цариграда француски амбасадор објавио његов пут у Србију депутатима Кнеза Милоша. Овом приликом њима је још напоменуто, да француски дипломата „*неће бити у службеном положају, али како је чиновник у дипломатској струзи, што ће*

кнез моћи ујошребити прилику да своје идеје преко њега достави до знања француској влади, пошто је изгледало да он то већ одавно жели учинити“.

Ово најављивање довољно би било за једног мудрог Кнеза, као што је био Милош Обреновић, да у новој спољно-политичкој ситуацији строго поведе рачуна о писању свога званичног органа. Ипак прве новине биле су за Кнеза у свему нове ствари и њему је требало око три месеца да се тек нешто снађе. За то време Давидовић је писао несмегано против Енглеске и Француске.

Са првим пролећним данима 1834 гроф Боа-ле-Конт кренуо је из Цариграда одакле је повео из посланства и грофа Лануа да га прати. Он је за Румунију ишао једним великим делом онда најбољег пута у Србији. У то доба у Србији су била два главна пута... други је водио од Београда на Гроцку, Хасан пашину патанку, Јагодину, Ћуприју, Параћин за Ниш⁽¹⁾. На овом путу пресекао га је у Јагодини, у име Кнеза Милоша, државни секретар и уредник Новина Србских Димитрије Давидовић. Француски дипломата стигао је у Јагодину 25 или 26 марта, по старом календару, односно 6 или 7 априла по новом. Време доласка Боа-ле-Конта у Јагодину утврђује се такође из поменутог писма Димитрија Давидовића.

Давидовић је у овом писму, које се данас налази у Народној библиотеци у Београду, подвукао, да се два дана, 23 и 24 марта, спремао да, по заповести кнеза Милоша, ошћујује у Јагодину пред Боалекомџа (тако га је Давидовић писао и у Новинама Србским⁽²⁾).

⁽¹⁾ Тих. Р. Ђорђевић: Из Србије Кнеза Милоша, Београд, 1922, стр. 26.

⁽²⁾ Три године после Новаковићевог писања о Боа-ле Конту, у Сјоменику XXIV, изашла је у Београду, 1897, прва књига Мише Петровића: Финансије и Установе обновљене Србије до 1842. У овој књизи штампано је у целини Давидовићево писмо од 31 марта 1834.

Четврти пасус писма гласи дословно:

„... Но и сам морам исповедати, да је моја погрешка, што нисам надметуо, од куда је амо извађено. Новине Србске уређују се, печатају и издају у петак и суботу: а у исте дане, 23 и 24, ја сам се по височајшој Ваше Светлости заповести, спремао да идем у Јагодину пред Боалекомџа; при том довршавао сам што ми је остало несвршено од наложена ми дела Советни дужности; те у тој сметњи не назначим да умствовање оно стоји у Прајским Новинама...“

„Умствовање оно“ или „умствованија она“ јесу, просто речено, нејовољни чланак о Енглеској и Француској, који је објављен у Новинама Србским у суботу 24 марта 1834 године. Овај чланак је, према Давидовићевом „Објавленију“ у идућем броју Новина Србских, од 31 марта, превод из државних „Прајских Новина“, број 82, од 11 марта.

„Објавленије“ је стигло касно. Цензура за Новине Србске била је већ уведена.. Кнез Милош је 27 марта писао из Пожаревца Лазару Теодоровићу:

„Ја сам за добро нашао вас за Појечителја Правосудија и Просветителја и цензором наши Србски Новина пошавити⁽¹⁾“...

„Новине Србске“ почеле су излазити без специјалне цензуре. Уредба о цензури, од 22 децембра 1832 године, која се односила на печатање књига, важила је и за новине. У овој нашој првој уредби о цензури утврђено је у првих пет њених тачака, шта се све не може у Србији штампати.

„У Србији неће се ни једна књига печатати, у којој би написане биле:

1) Хула против Божества.

2) Хула против вероисповеданија христијанског.

⁽¹⁾ Ово и све остало (где није назначен други извор) о увођењу цензуре и односима између Кнеза Милоша и Давидовића по питању Новина Србских до 16 марта 1835 године — по Миши Петровићу (Финансије и Установе обновљене Србије 1842, Београд, 1897, књига I).

3) Мисли соблазительне благонаравију.

4) Мисли против Правительства Србског и његови членова.

5) Мисли против Правителства страни и њини чиновника.

Петом тачком уредбе о цензури били су заштићени инострани кабинети и њихови чиновници од напада штампаном речи у Кнежевини Србији... *Овом тачком требало је да се регулише и целокујно писање о иностраној полицији у Новинама Србским.*

Још пре завођења цензуре у штампарији су цензурисане прве књиге и главни цензор био је Димитрије Исаиловић (случај са Стејићевим „Сабором Истине и Науке“). Димитрије Исаиловић показивао је нарочиту вољу да буде цензор⁽¹⁾. Пре свога прелаза у Србију и пре него што је штампарија била донета у Београд, 1830 године, Исаиловић је молио Вука Караџића да му овај обезбеди у Србији место цензора. Идуће године, 26 октобра, кад је штампарија већ била при крају свога инсталирања, Исаиловић моли непосредно Кнеза Милоша да му додели какву службу при штампарији. У својој молби он говори о потреби цензора који ће „свако дело кое се у печатњу предало буде најпре внимателно прочитати, зрело расудити и испитати, да све оно, што би против вере и закона, против владенија и уредбе државне, против нравствености, чесности и тако зовомог морала било, забрањивати и удаљавати може“⁽²⁾.

Како се још ови цензорски назови Димитрија Исаиловића слажу са првим тачкама уредбе о цензури (децембар 1832) то се верује да је Кнежева канцеларија написала први део уредбе по Исаиловићевим сугестијама. Други део уредбе писан је поглавито против Вука и његовог правописа, те се он не приписује Исаиловићевим наговарањима (Исаиловић је био велики пријатељ Вуков), већ

(1) Његова цензорска наклоност разликовала се од цензорске наклоности Јоакима Вујића у томе што се код њега јавила у младости, док је код Вујића избила касно, кад је већ завршио своју каријеру и позоришног директора и списатеља.

Исаиловић је испевао штампарији и једну оду.

(2) Државна Архива у Београду, К. К. (Штампарија).

само Кнежевој канцеларији и Димитрију Давидовићу. У Давидовићевој биографији од Јована Хаџића налазимо ово тврђење:

„Какво место заузима Давидовић у смотренију ортографије између списатеља србских? Он се у списанијама својима придржава ортографије старе славенске, с удешавањем на својство Србскога језика... Његова исјовесѣ по своме могу се сматрати основанија по којима Књажеско-србска Канцеларија у Србији књиге цензурира, 22 децембра 1832. Бр. 3366, издана и к „Забавнику“ 1833 придодана“⁽¹⁾.

* * *

У неповољном чланку о Енглеској и Француској говори се о „подгревању ланских претставленија од стране Енглеске и Француске противу „Трактата“, закљученог између Русије и Порте јуна 1833 године, па се ређају смеле примедбе на рачун Енглеске и Француске. Кнез Милош јавља се одмах и прави се да га је овај чланак запрепастио. Он се сад никако не може помирити ни с таквим новинарским схватањем, да један српски новинар учи, из маленог Крагујевца, Енглеску и Француску, како ће се понашати према Порти.

Истога дана, кад је кнез Милош увео цензуру за *Новине Србске* наименован је Лазар Теодоровић за Попечитеља Правосудија и Просвештенија. То је био први министар у Србији после Петнаесте године. Он је још постављен за цензора. Њему је Кнез доставио писмена упутства, у којима је нарочито нагласио, да се „наш новинар“ има уздржати од сваке своје примедбе:

„Да се ништа у Новине не сѣлави што би било као примјечаније собствено самог нашег новинара о политички и посљуйку страни Держава, а осо-

(1) Народна библиотека у Београду дугује захвалност цензури за једну специјалну услугу. Цензура је сачувала примерке најређих књига, штампаних све до октобра 1870, до првог српског закона о штампи, узимајући од сваке штампане књиге и ствари шест примерака, од којих је увек давала један примерак Народној библиотеци.

било да се не подкраду у новинама нашим речи слободомислене...

„Ви ћете као Цензор, а не новинар, под одговором бићи...”

Димитрије Давидовић завршио је успешно своју мисију у Јагодини на састанку са француским дипломатом, грофом Боа-ле-Контом. За полазак у Јагодину Давидовић се спремао пуна два дана (одбијајући „оно мало дела Советни дужности“), па је тако спремљен могао да говори француском госту о свима српским стварима. Укупна Давидовићева обавештења вратиће Боа-ле-Конта у Србију, после пет недеља, као приличног познаваоца стања у Србији...

Из Јагодине је гроф Боа-ле-Конт наставио пут за Румунију, а Давидовић се вратио право у Крагујевац, где је добио извештај од самог Кнеза о уведеној цензури и, као уздарје, оштре прекоре за своје новинарске погрешке.

„Мени се нимало не допада што ви у Новинама Србским гди-гди ваша собствена примјечанија умећете и тако гди-гди дух слободно-мислећи народа у овима изражавате, које је и вољи и намјеренију моме сасвим противно. Зато вам и долазим сад озбиљски примјетити, да противу тиј примјечанија моји одсад не поступате, већ ако што за стране државе написати оћете, што само толико напишите, колико у страним новинама пише, а више ни речи!...”

... „Зато од данас ваше новине цензури подлеже, нити ће се пре печатати моћи, док ова не дозволи.

... „Оно није ни мало приметно у вашим новинама учини Енглеze и Француze приметни, како им је с Портом испуњавати ваљало у најновијим обстојањима њивим...”

Писмо Кнеза Милоша било је тако написано да је Давидовић одмах схватио где је његова одбрана. Он је у своме одговору покушао да увери Кнеза, како је у дводневном спремању на свој пућ у Јаго-

дину просио заборавио да уз недовољни чланак о Енглеској и Француској стави примедбу да је то само превод из „Државни Прајски Новина”.

Сад се намеће питање:

— Да ли би цензура била уведена 27 марта, да је Давидовић ставио уз чланак примедбу, како је то само превод из страних новина?

Може се претпоставити, да Кнез Милош у том случају не би увео цензуру баш 27 марта, нити би се могао љутити на „собствена примјечанија” уредника листа. Стављена примедба слагала би се потпуно са гледиштем, које је изнето у цитираном писму:

„... Већ ако за стране државе написати оћете, то само толико напишите, колико у страним новинама пише, а више ни речи...”

Ова претпоставка не може опстати, јер се питање увођења цензуре у вези са писањем о иностраној политици у Новинама Србским било хитно наметало. Давидовић се, специјално у овој прилици, показао врло нетактичан. Он је у својој нетактичности отишао дотле да је као новинар са недовољним чланком о Енглеској и Француској „поздравио” грофа Боа-ле-Конта, док му је као дипломата и кнежев секретар изашао у сусрет у Јагодини. У целом догађају најинтересантније је и то, што Давидовића не може да оправда ни његова одбрана, да је заборавио да стави примедбу како је чланак прост превод, јер и сам такав превод био би врло незгодан за објављивање.

За нас је, опет, сасвим јасно, да је Давидовићева одбрана пронађена у гледишту кнеза Милоша о преведеним чланцима и извештајима о страним земљама. Давидовић је потражио заклона за једним кнежевим гледиштем, које је било, можда због хитње, и неопходно изражено. Исто гледиште, са истим празнинама, било је саопштено и првом цензору Лазару Теодоровићу, али је овај одмах тражио објашњење од Кнеза у овоме:

Constitutionnel био је лист средње класе људи, сада најмногобројније и најмоћније. „Он је хвалио наклоности и страсти обичног грађанства и потстицао је дивљење према славним успоменама на Царство... Подржавао је неповерење према све већој моћи језуита и њихових ученика“... То је био најраспрострањенији париски лист и имао је свој огроман утицај на масе. Њему противници нису могли да умање ни значај ни утицај, кад су га подругљиво назвали „бакалски дневник“ — „*le journal des épiciers*“.

Није, дакле, никакво чудо што се оваког лисга прибојавао Кнез Милош. *Конституционела* плашио се и сам Метерних. Шатобријан је писао о Метерниху:

„Видео сам га у Бечу како оставља своје најхитније и најважније послове, да би се, сав уплахирен, затворио у кабинету са господином фон Генцом, где су писали чланке за одговор *Конституционелу* или *Журналу де Деба*“...

*

Постоји једна чињеница необичне важности. Давидовић је и раније увек био „забораван у сјављању ових сјасоносних примедба“ уз нејоволне чланке о *Енглеској* и *Француској*. Он је писао пуна два месеца врло оштро против *Енглеске* и *Француске* због њиховог држања према руско-турском пријатељству. И сад је био потпуно свестан своје ситуације, па, не могући да наведе ниједан пример из претходних једанаест бројева *Новина Србских*, који би га унеколико оправдао, савија плећа и послушно обећава, да ће се убудуће строго држати кнежевих назора.

„... И у најредак сјавиће се над сваког важнијег члена (чланка) из који је извора која веси о сјраној којој држави извађена. Без моји собствени примјечанија неће се моћи онде мимоћи, гди би знао да чишашељи наши не имају предјоњашња о

каквој сјвари, њак им љреба даши предисловије или шолкованије и раздробленије, да би боље разумели и да им се не учини као с неба сјадшом сјвари⁽¹⁾...“

Овим обећањем писмо је завршено и Давидовић је до краја остао доследан нађеном извињењу у Кнез Милошевом гледишту о преведеним чланцима.

Чланак, објављен 24 марта, гласи дословно:

„Већ смо се надали да ће *Енглеска* и *Француска* престати и неће више подгревати лањски своји претставленија против трактата, који је *Порта* 1833 године са *Русијом* закључила. Но преварили смо се у надежди. Опет сад почињу оба прва Двора кострешити се и упирати, би ли умалила влијаније, које *Русија* сад у *Цариграду* има, а не би ли ју како претекла. Пре кратког времена почели су и *енглески* и *француски* посланици и опет претстављати *Порти* примјечанија своја против поменутог трактата. Међутим је *Порта* заповедила да се војници за војску купе. Но опет се надамо да војена ова приговорленија не стоје ни у каквој свези с оним претставленијама вишепоменути посланика; никако не можемо веровати, да ће се ствар ова место њи силом против *Порте* решавати. *Порта* се тога и не боји, и кажу да је с великим равнодушијем саслушала претставленија која су мало жешћа била и посланицима из *Лондона* и *Париза* дошла. *Порта* зна то добро да ће се на самим претставленијама и свршити. *Енглески* посланик предао је *Порти* ноту против често поменутога трактата, и кажу да је прилично сувопарним речима изјавио да овакви уговори морају поколебати *Европу* и изложити је стању, које по дужности треба да се предупреди, зато да он *Порту* и опет и врло моли да би отступила од исти уговора. И *француски* посланик предао је ноту, но кажу да је она умереније састављена од *Енглеске*. За сад се још не зна шта ће *Порта* на ово чинити, но судимо да ће и опет, као и од пре, просто одговорити, да ју је жао што не може задовољити жеље обе морске силе, и *Енглеске* и *Француске*, и одстранити од обвезателства која је онако торжествено уговорила. А шта би им више и знала и имала одговорити? Пак кад овакав одговор получе од *Порте*, шта ће и *Енглеска* и *Француска* чинити, или им воља срдити се на њега, или им воља оставити што је већ учињено, учињено...“

По свој прилици учиниће ово последње, ако само стану испитивати које је мудрије. То је паметодостојно, како се то *Енглеска* и *Француска* у овом делу сложише, те заједно дејствују, а користи њине сасвим су различне. Но што неће стра учинити? Све се боје руске силе, која од дана на дан све то

(1) Последњи пасус Давидовићева писма од 31 марта.

већма расти. Да су наметне, пак да ћуте; непрестаним подгревањем своји претставленија против Русије учиниће најпосле то, да ће се влијаније рускога кабинета код Порте јоште већма умложити. Порта, уверена будући о том да је правда на њеној страни, стоји на речи и готова је к свакој крајности, неће се дати претрашити далњим претњамама“.

*

Давидовићева „собствена примјечанија“ која се сад „нимало нису свиђала кнезу Милошу“, нису први пут објављена у Новинама Србским 24 марта. Она су се већ јављала, у току претходна два месеца и објављивана су, што је најтеже, као мишљење редакције. И никаква накнадна „контрапримедба“ не би могла да их побије. За све ово време Кнез је ћутао (ћутао је од 27 јануара до 27 марта).

По Давидовићевом мишљењу било је потребно да се читаоцима који дотле нису имали новина, нити су обавештавани о светским догађајима на овај начин, укратко изнесе историјат тих догађаја. Још у четвртном броју, од 27 јануара, Давидовић је нашао за нужно објаснити руско-турско пријатељство и њихов одбранбени савез од 1833, као и држање Енглеске и Француске према Русији и Турској. У објашњењу (или у кратком уводу о догађајима) уредник новина каже, да су Русија и Турска склопиле уговор (по латински рећи: трактат) *обранишелни* од напада чијег му драго било... „Како би Један Другог позвао у помоћ, одма Други да притрчи, пак још и да не чека, док се позове, но да сам потрчи, како само чује да се пријатељ налази у невољи... Од како је света и века није било тешњег пријатељства ни тврђега сојуза међу Портом и Русијом. Док је јоште Руска војска и флота била у Цариграду, још донде је другим царствама то било уз косу; може бити да није ни једноме то било повољно, но Енглеска и Француска највећма су се биле узмувале, пак стану настојавати око Султана, да оправи Русе из Цариграда; а Султан уважавајући и високо ценећи при-

јатеља Руског Императора, који му се нашао на невољи (руско-турска сарадња против Мехмед Али паше Египатског-Мисирског), не послуша ни једнога од њених представленија, ни једне од њених

Већ смо се надали, да ће Енглеска и Француска престати, и неће више подгрђвати лански свој представленија противу трактата, који е Порта 1833^{ће} године са Русијом закључила. Но преварили смо се у надежди. Опет сад почину оба прва Двора кострешити се и упирати, были умалила влијанје, које Русија сад у Цариграду има, и не бы ли ю како претекла. Пре кратког времена почели су и енглески и француски посланици и опет представљати Порти примјечанија своја против поменутог трактата. Међу

Фотографисани почетак неповољног чланка о Енглеској и Француској.

претња, већ задржи Русе у Цариграду донде доклегод се Ибраим паша из Таре не повуче... А кад још чују да је прави трактат пријатељства, и трактат обранителни између Порте и Русије закључен, онда им већ нестане стрпенија и стану подзревати, да је трактат исти на њину штету закључиван; пак онда почну јавно протестирати против њега и викати да Русија тим трактатом право добија бити као тутором над Турском и стајати у Дарданелима с флотом својом, пак да ће данас сутра и самим Цариградом и свим Турским царством завладати. Да, најпосле стану и *преишати*, да ће се зајо с Портом и Русијом завадишати и *почушати*. Какви речи није зајо између Порте и Русије, с једне, и између Енглеске и Француске с друге стране било и какви иј јошће зајо не има? И ове ћемо у листовима нашим *сообшћавати*“.

Овај чланак, који је објављен као редакциско мишљење, није ништа повољнији за Енглеску и Француску од каснијег чланка због кога је уведена цен-

зура. У њему се (то је врло значајно), напоследку, објављује да ће се лист, на исти начин, враћајући с времена на време на ову ствар. Тако је и чланак од 27 марта био, у ствари, најављен на два месеца раније⁽¹⁾.

У наредном, петом броју Новина Србских (од 3 фебруара 1834), имамо очевидан доказ да је на Кнеза Милоша утицао непосредно њек први долазак (односно пролазак) графа Боа-ле-Конџа да промени непријатељски тон у чланцима о Француској и Енглеској. Ту нам се јавља још веће уредничко некавалерство него што смо га нашли у каснијем чланку од 24 марта.

Уредништво је осетило и схватило сав значај Ламартиновог геста у Француској народној скупштини (од 8 јануара 1834), па је ипак тај гест везало за „узмуваност“ Француске и Енглеске због руско-турског пријатељства и тако је овом гесту покварило заслужени ефекат... Кнез Милош није ни најмање реагирао. Димитрије Давидовић не би могао да нађе никаквог оправдања...

Још у своме трећем броју, од 20 јануара 1834, Новине Србске обавештавају свој „публикум“ да и „остала царства на Србију гледе и о стању њеном мисле“:

„Новинари свију царства пишу често о народу Србском; и један погађа обстојатељства његова више, а други мање, гдики пак пише и са свим наопако о нама тако, да би се Србин гро-отом морао насмејати, кад би читао стране новине, и видио, како пишу о његовом отечеству. Међуштим, само писање људи из страни земаља о Србији мора Србину бити пријатно; зашто из тога види да и остали народи у судби његовој уче-

(1) Ови уводи и уредничка „собствена примјечанија“ за нас су, такође, веома интересантни примери стила и „дипломатских израза“ у првим новинарским чланцима о спољној политици у Новинама Србским.

Међу ондашњим уобичајеним изразима били су и ови:

„Царства су се узмувала и узврдала и све им ово иде уз косу...“ „Државе ће се завадити и почујати...“ „Дворови се јако косирише...“

стивују, и да Србију не презиру, већ налазе, да је и она достојна њиног вниманија. Од како је пак и политическо суштествованије Србије установљено, и од како су хатишерифи царски и берат султански о наследству књажевскога достојанства у Србији издани, од сада ће страни народи и више и проби-тачније о нама мислити, и више и боље писати. Ово служи к чести и слави нашој, и тиме се можемо дичити. Ми ћемо за дужност нашу држати и у листовима наши Новина соопштавати читатељима нашим и све оно, што у Новинама страни народа и земаља о Србији ил о Књазу нађемо; и што буде основано, прогласићемо основаним, а што не буде таково, оно видеће се из наших речи, да је неосновано“.

Да се вратимо на пети број. У њему се Новине Србске осврћу на писање извесних страних листова о Србији, па кажу:

„И Французи пишу већ о Србији; што је још више о Народу Србском говоре веће дејујући Француски и у заседанијама камера њини... Познато је читатељима нашим из 4 числа Новина Србски, да су се Енглеска и Француска врло узмувале, што је порта закључила обранителни трактат са Русијом...

„... 8 јануара (по Римском) било је заседаније депутата народни; у њему се говорило о истом трактату. И стихотворац један, по имену Ламартин, говорио је у том случају о турском царству вообште и о његовом положенију; пак је неколико речи и о Србији проговорио.

„...То је онај Ламартин који је лане лети прошао кроз Србију, идући у Француску... Срби који су на друму Цариградском, морали су га онда видети; то је оној Француз што су били рекли за њега да је посланик, пак после се видело, да није; то је онај исти коме је кћи путем умрла, пак не хтео да ју сарани у Турској, већ носио ју онако мртву свим путем до куће своје“...

Учињена је, дакле, нарочита част храброј Србији, јер је говорио песник Ламартин, после свога путовања по Истoku... У Француској скупштини био је на дневном реду наставак дискусије по предлогу Адресе Краљу, па је о иностраној политици узео реч Ламартин.

Париски листови, из оног доба, дали су овакав кратак увод за ову скупштинску седницу:

НАРОДНА СКУПШТИНА

Претседавао г. Дијен.

(Седница од среде, 8 јануара 1834)

Седница је отворена у један и по час.

Записник је прочитан и примљен.

Господин претседник: „На дневном је реду наставак дискусије о пројекту Адресе Краљу. Ми смо се задржали на одељку који се односи на инострану политику. Реч има г. Ламартин“.

Славни Ламартин говорио је о Источном питању и рекао је, између осталог:

„Србија саставља сама по себи најмање трећи део Турскога царства. Она се више пушта бунила. То је чистио хришћанска земља, која је дефинитивно осветлила своје одвајање и своју независност“.

Ламартин је годину дана раније, долазећи из Цариграда, ушао у Србију преко Ниша и тамо видео Беле-кулу, споменик наше велике жртве за националну слободу... После се нашао у слободној земљи, где је и поред „истинског океана од шума“ гледао на пропланима и по друмовима огромна стала које воде лепе девојке „*élégamment vêtues*“... Деца излазе из школе... Старци се договарају пред једном црквом... „Веровао сам да се налазим усред шума Северне Америке, у тренутку кад се рађа један народ... Слобода је исписана на лицу и у погледу Срба...“

После проласка кроз Србију Ламартин се задржао у земунском карантину где му је допуњена њена слика обавештавањем о славном Карађорђевој устанку и легендарној борби његових јунака.

*

У своме шестом броју, од 10 фебруара, Новине Србске баве се, ојеш са своје стране, руско-турским трактатом, и веле:

„Знамо веће, како се Енглеска и Француска уздале, видевши да је Висока Порта обранителни

трактат са Русијом закључила... Има више од половине године, како су једнако *копале*, да им је само да га знају, како је исти трактат закључен и шта у њему стоји... И Порта и Русија *кињиле* су иј за све то време и нису хтеле да им га официјелно (званично) објаве!“

У чланку се даље каже како су Француска и Енглеска биле издале заповест да њихове флоте иду у Дарданеле и загрозе Султану. На ово Реиз-Ефендија — Министар спољних послова — одговорио је „да Султан хоће располагати својом кућом по својој вољи“... „Протестација стиже за протестацијом“... „У децембру 1833 дођу четрдесет војени корабаља пред Дарданеле“... Ситуација се све више компликује Мир у Европи виси о кончићу. Дарданели затворени. Енглеској трговини наноси се тежак удар, а Француској се „чест убија“, јер је она прва држава која је била послала у Цариград свога посланика. — „*Султан не ошћује од уговора, а флоту њине ошћује половином јануара*“.

После свега овога Давидовићева одбрана са „заборављеном најоменом“ пошћуно је неоснована. У осталом, он није дотле био *ревностан* ни у сављању најомена о извору и других објављених *вешћи*. Уредник је желео да му лист изгледа, као да је снабдевен „директним извештајима“ из Турске, Русије, Енглеске, Француске, Италије, Аустрије, Португалије и других земаља...

*

Док је гроф Боа-ле-Конт путовао из Цариграда за Влашку и Молдавску, у његовој отаџбини извршена је реконструкција владе и „Министерство иностраних дела добио је бивши вице-адмирал и досадашњи морски министар, граф Рињи“ („Новине Србске“, бр. 17, од 28 априла). Овом новом француском министру иностраних послова послаће се извештаји о Влашкој, Молдавској и Србији.

Троф се жури да стигне у Румунију пре него што се крену за Цариград кнезови Александар Гика и Михалаћ Стурдза. Они већ полазе око 20 априла (стари стил), са мноштвом бољара, у Цариград да тамо свечано приме своје кнежевско достојанство...

После петонедељног бављења у Румунији, Боале-Конт, „долазећи с те стране, ушао је у Србију, у Неготин, а 19 маја 1834 стигао је у Београд“.

Кнез Милош наредио је свима дунавским капетанима да грофа Боале-Конта и његовог пратиоца, грофа Лануа, дочекају и испрате „по њиховом достојанију“. Дунавски капетани утркивали су се у лепом дочекивању и испраћању. Француски гости били су веома задовољни.

„...И тако приспех 19 маја у Београд, у коме се налазио књаз...“

Датуми су по новом стилу.

Прва три дана свога боравка гроф Боале-Конт провео је највише у разговорима са Кнезом Милошем у Топчидеру.

„...Он ми истог дана посла своја кола и ја одем у Топчидер, где он (кнез Милош) станује у једној пољској кући са женом и децом. При силаску с кола дочека ме г. Давидовић, његов државни секретар. Г. Давидовић говори француски врло течно и он ми је цело време служио као тумач⁽¹⁾“...

У разговорима са Кнезом Милошем Боале-Конт је дознао ове његове политичке мисли:

„Ја се могу поуздати у Француску политику, јер је она наклањена развићу свију народности. Једино ми је жао што је ваша земља толико удаљена од моје... Мене окружују три силе које не маре за револуцију, а које мене гледају као створ револуције... Ја морам да их штедим све три, да им ласкам, али ја осећам од колике би знаменитости било за мене заузимање Француске у општем потресу Европе и у уређењима која би следовала такоме потресу. Ја бих узалуд покушавао да не видим како су ме првашње потпоре напустиле; ја знам да више не смем рачунати на старе заштитнике. Савез Порџин са Ру-

⁽¹⁾ Поред Давидовића главна обавештења о земљи давао је Боале-Конту и Бартол Куниберт, кнежев лекар.

сијом и подчињење Аустрије Русији постали су права опасност за мене... Русија је у мени гледала само оруђе против Порте. Сада, не само што се више не брине за мене, пошто сматра Турску, тако рећи, као неку своју земљу, него ће је то осећање непрекидно гонити да Султановим интересима моје интересе жртвује. Моји последњи преговори не могу ми оставити никакве обмане у погледу бечкога и петроградскога Двора наспрам мене⁽¹⁾. Аустрија је прва показала да би је онеспокојило кад би Београд дошао у моје руке. И у послу око граница Русија је радила у корист Портину. Она је, у силу Бога, хтела да ми одузме округ гургусовачки...“

Политичке мисли кнеза Милоша најбоље нам говоре зашто се он решио да заведе цензуру за Новине Србске због нејовољног чланка о Енглеској и Француској. Пролазак Боале-Конта за Румунију, одакле ће навратиши и у Србију, био је само нејосредан повод.

У целој овој ствари најинтересантније је то, што Давидовића видимо у врло незгодној ситуацији према Кнезу Милошу. Он је овом приликом, и као новинар и као државник, примио на своме образу шамар од Кнеза за један грех који су заједнички чинили, без обзира шта су мислили и какво је било њихово право убеђење...

Очевидно је да је у оваквој ситуацији мудрост налагала да се траже пријатељи на свима странама. У писму, које је упутио Давидовићу, у вези са уведеном цензуром, кнез Милош каже и ово:

„Јер ја хоћу да се од наше стране ни један кабинет, ни једно лице, увређено не нађе, ништа да примети, да кога год ми кријизирамо“...

Достављајући Лазару Теодоровићу „одредбе“ цензуре, кнез Милош вели, између осталог:

„Новине Србске излазе, а немају цензора. То никакав разуман народ не чини, већ новине подлежу разумној цензури. Ја сам добро нашао вас цензором наши Сербски Новина поставити да од сад сваки лист ви најпре цензурирате и подпишете, па да се онда тек печатати може“.

⁽¹⁾ Неповољно решење питања београдских Турака дошло је после нарочитог пристанка руског цара Николе I.

НЕУСПЕХ И СЛОМ

„Паметни новинари о својој држави врло мало пишу“ — Кнез Милош 1834 год.

Од увођења цензуре па све до 8 децембра исте године није наишла опасност да цензор оде „*под одговор*“, а уредник настрада (и поред тога што га цензура штити). Овога дана изишао је 49 број *Новина Србских* са два извештаја о болести кнежевског наследника, младога Господара Милана. Извештаји су, заиста, били веома незгодни и чудни, те се Кнез Милош с правом разгневио и на цензора и на уредника. На уредника много више... У овом броју јавља се:

„Пожаревац 1 децембра. Синоћ приспео је Светли Књаз наш у Пожаревац, поитивши видети и неговати премилога сина свога и наследника књажевскога достојинства Сијателнога Господара Милана, који се, има неколико дана разболео и лежи у постељи. С почетка била је болест Његова у назебу, а од туда произишла је пожешћа кијавица, која га је само принудила неизлазити никуд из собе. Како је прва недеља божињег поста наступила, и Господар Михајло причестио се светим тајнама о Ваведенију у цркви, то је њена Светлост Књагиња наша учинила наредбу, те се Господар Милан, немогавши излазити из собе, причестио исти дан у Двору... Од истог назеба протече једно уво Господара Милана, а после и друго... И наасмо се да ће ово протеченије бити као решеније болести... Но у томе преваримо се, и видимо гди га и крајници стегну и тако оболе да је већ озбиљски морао лежати у постељи и лекове тражити. Међутим, изопаче се обстојатељства назеба изненада тако страшно, да се права врућина (нервозна грозница) цокаже и велики жар по свем телу, збуњеније и трабуњање, обузме Господара Милани тако силно да болест његова опасном постане.

„У оваквом стању затекао га је њежни отац“.

Даље се у извештају вели да Кнежевића лече придворни лекари и Куниберт, београдски доктор, и да се држе молепствија.

Друга вест јавља из Крагујевца, од 3 децембра:

„Још 2 декемврија дошле су нам неповољне вести из Пожаревца од првог декемврија. Но данас смо ми сви и г. Митрополит, членови Суда Народнога Србскога, сви Књажеви дворани и чиновници, Судије окружних судова и сви житељи крагујевачки, погружени печалију опасним стањем болести Господара

Миланове. Данас смо разумели да се Сијатељни Господар Милан не само у опасности но и у безнадежном стању налази“.

Говори се даље о топлим народним молитвама, па се прелази на најнезгодније место у узвештају, које је највише наљутило Кнеза Милоша:

„Господар Милан, разабравши се мало, замолио је Светлога Књаза и оца свога, да пише Суду Народноме Србскоме да му сви опростимо и Суд и Народ и сви; овакве ријечи чути, да је изговорио болестник и не клонуту, не желити да га видимо и опет здрава, судимо да није чувствителному срцу могућно; из ове рјечи младића једнога види се колико уважава власти Србске и колико му Народ на срцу лежи“.

Уредник је такође обавестио читаоце да су пуштени из окова и затвора робијаши и преступници, да се и они у слободи моле Богу за оздрављење сина Кнеза Милоша.

*

Давидовић је био у ово доба не само Кнежев секретар и уредник *Новина Србских*, већ и попечитељ иностраних дела (постављен за попечитеља 8 јуна 1834 год.). Четвртог дана после објављивања ових незгодних вести Кнез Милош пише Давидовићу оштро писмо и одузима му уредничтво. Писмо је носило овакву адресу: „Благородному Господину Димитрију Давидовићу, ђојечителу Иностраних дјела и Просвешћенија и Рускому кавалеру“. Оно је гласило:

„Ја заиста не знам шта ви кадкад радите, као и да не мислите шта чините, тако кадкад по нешто учините. Ко је вама казао да су мог сина стегли крајници? Одкуд ви имате известија да је он мене молио да ја пишем Суду Народному, да му сви опросте, и Суд, и Народ и сви? Ко вам је то казао, да сам ја одобрио Суду Народному да се сви апсеници у Држави нашој моле Богу за оздрављење сина мога и да сам допустио истоме Суду да све те апсенике попусти из апса, као да је то Суд мене најпре молио? Каква су то измишљенија?... Шта ће невином дјетету опростијење од Народа?... А кад ви тако чините, а оно нећу да ви више будете Учредник новина, нити да ви више што у те новине пишете, већ од сад нек их пише Лаза Теодоровић... Ја сам мислио да је од свију наших учени овдје најлуђи Зорић, што иде по овом снегу, по чаршији, и пуца све једнако из пушке, те лови врапце, и баш сам ми-

слио да не има никога лућег од њега; а ви, управ да вам кажем, још сте од њега лући*.

Истог дана (12 децембра) Кнез пише Лазару Теодоровићу и строго му пребацује што није био добар цензор. *Први наш цензор добио је, најзад, прилику да одговара и Кнез га, поред укора, кажњава још и шиме што га поставља за уредника Новина Србских.* Кад се уводила цензура оваква санкција није била предвиђена.

Овом приликом Кнез допуњује цензуру и наређује Лазару Теодоровићу, да ништа о њему и о његовој породици не пише у новинама.

„Тако ћеће бићи ви и Учредник и Цензор, но добро мојриће, шћа ћеће сћавићи у новине..“

Лазар Теодоровић, уредник по казни, моли Кнеза после три дана (15 децембра) да га ослободи уредничке дужности. Он се извињава својом главобољом и слабошћу, па и незнањем француског језика (нема „вјежества и познанства с француским језиком“) и мисли да није способан за уредника.

У исто време Теодоровић „правда“ своју цензорску кривицу: — *„Ја сам шврдо мислио да г. Давидовић има у свему официјелна извештија, што се год о Вами и Свейлој Фамилији Вашој у новинама пише...“*

Давидовић, такође, моли Кнеза да му опрости новинарску кривицу. Цела афера завршава се одговором Кнеза Милоша, од 20 децембра, на пет дана пре Божића, у коме прашта Давидовићу и повраћа му уредништво. Опроштај прве новинарске кривице под режимом цензуре, имао је ове уводне речи:

„Христос Божић и сва ойрошћења!“

Лазар Теодоровић је, опет, двосруко помилован: *није постао уредник Новина Србских и ослобођен је цензуре.* За цензора је постављен Ђорђе Протић. Уредник је добио и за ово Кнежеву поруку:

„... Њему, дакле, и шиљите новине на цензуру... Њему то и принадежи као Попечитељу внутрени дјела...“

*

За годину и три месеца Давидовић је био сломљен и онемогућен као новинар Кнеза Милоша. Њега је 16 марта 1835 обавестио Кнез да је предао уредништво Димитрију Исаиловићу:

„... Будући да под данашњим Учредничесиво новина наши предајем професору Димитрију Исаиловићу: то препоручујем вама, да ви више не издајете Новине, нити да се ишто у Учредничество исти мешате“.

Димитрије Давидовић дефинитивно је удаљен из уредништва *Новина Србских* због Сретењског устава, а уз обилну помоћ интрига из иностранства. Кнез Милош прекинуо је заувек новинарску каријеру оснивача српске штампе. У Београду се налазио у то време и руски посланик Бутењев, где је развио невероватне сплетке против новог уставног стања у Србији (које је већ било на издисају)...

„Ништа нам се на свету не прима од посланика Бутењева... Бутењев каже да ми уводимо француско-швајцарску администрацију“...

Руски посланик је још уверавао Кнеза Милоша да је Србија већ пропала...

Давидовић прима најтежи удар, који га сналази у животу, али у одговору Кнезу остаје достојанствен у одбрани свога *Сретењског дела* и, устајући против интрига руског посланика, сећа се тих првих „уставних“ дана овим речима: „Да је он (Бутењев) 3 и 4 фебруара био у ливади (покрај конака) и да је видео својим очима восторг и Вашега Височества; да је видео сузе кајања (народно кајање после Милетине буне) и торжество народа србског, не би га, заиста, оставио, да га не запита: „*Је ли шо Србија која је пројала?*“

Кнез Милош отпушта свога „уставног“ попечитеља из уредништва 16 марта, са циничком примедбом:

„А и не ваља да појечийшељ новинар буде“.

Идућег дана он укида Сретењски устав издајући наредбу *„да Совјети и Појечийшељи пресћану деј-*

својој". Јучерашња „сметња“, да Давидовић буде новинар, данас је престала, али он се није вратио у уредништво. Давидовић сада није више ни новинар, ни министар...

Два дана раније Кнез је био припремио Давидовића за ово одузимање уредништва и изнео му праве разлоге:

„Ви, заиста, рђаво радите с тим вашим новинама. Трпате у њи где год што нађете. Шта ће вам она онолика имена писара?... Да није у новинама то којешта печатано, не би нико ништа ни знао, ал курири лете сад са сви страна и разносе новине наше, из који људи виде само конституцију... С тим новинама вашим урадите, да нам се ништа на свету у Цариграду не прима од наших уредба... Бушењев каже да ми уводимо француско-швајцарску администрацију... Хоће ствар некако на то да се окрене да сте ви то једва и желели и да сте били у споразуменију, но само вештим начином, с онима, који су конституцију хоћели, по чем таке ствари тако не задржано печатате по новинама нашим... Јер ништа није жалостније, ништа бедније, него кад нас одонуд лед бије од куд се праведно надамо да нас сунце греје“.

* * *

Давидовић је прешао у Србију у јесен 1821 године, а Новине Србске покренуте су у Крагујевцу тек 5 јануара 1834 године. Он је још првих дана осумњичен да је „нечији човек“ (русофил, аустрофил, па и туркофил). Из Русије се одмах саветује Кнезу Милошу да Давидовића не прима у државну службу. Кнез Милош хтео је да буде и у овој прилици „народни Кнез а не послушник руски“, па се само „користио народњим негодованијем“, на основу кога удаљује, 17 фебруара 1822, Давидовића из Крагујевца...

За месец-два било је гоштво негодованије народа и за Давидовића. Тако брзо — још је било време за добродошлице!

...Негодованија се Кнезу достављају само по дужности — „без зависти и мерзости“. Ево! „Покорнејши Кнезови Канцеларије Народне Србске доставили су 16 фебруара 1822 године још два На-

родња негодованија“, којима су припремили и овластили Кнеза Милоша да осуди на смрт Младена Миловановића и издејствовали малтретирање Димитрија Давидовића. За Младена Миловановића каже се, у негодованију, Кнезу Милошу:

„... Он је за владенијем Георгија Петровића паденију Србије причина био... Да би њему не само какво дјело народње не вручили, но да би га јешче и од Вас удаљили...“

Димитрије Давидовић „изазвао“ је пак овакво негодованије (које је достављено Кнезу):

„Народ говори, да би сте се Ви за пређашња времена опоменули, када су неки страни, а особито Аустријанци у отечество наше, аки би неку горјашчу љубов к овому народу имали, прелазили; које је народ у разна достоинства и дјела народња примио, а потом, када су се овакови пришелци у разна народња дјела увукли, на место што би за благостојаније дјелали, то су се трудили, у зло стање Србију и овај народ поставити. Таково подозреније међу народом и на Димитрија Давидовића, будући, народ моли се да би га од себе удалили...“

Иако је Давидовићево удаљивање било само „једномесечна шетња“ до Шапца и Ваљева (вратио се у марту у Крагујевац) ипак је „милостивејши покров Кнеза Милоша“ био и овом приликом оштар и запарао је у срце „Аустријанца“ Давидовића.

Целе ове године владало је уверење код пречанских Давидовићевих пријатеља да је његова судбина у Србији врло тешка и горка. У писму Павла Шафарика Ђорђу Карлу фон Румију (из Новог Сада, 18 новембра 1822) чита се и ова реченица:

„Davidovics hat sehr widrige Schicksale in Serbien⁽¹⁾“.

(1) Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима др. Алексе Ивића, четврта књига, стр. 158, Београд 1935 (издање Српске Краљевске Академије).

Интриге споља и неискреност у земљи почеле су да прате Давидовића још од првих дана у Србији. Србија је била млада Кнежевина и на њен сваки корак гледало се нарочитим очима. Кад је, опет, дошло време да она добије свој први лист, онда су се стекле, као што смо видели, врло тешке прилике око његовог уређивања из којих су неминовно избијали судари и сукоби између Кнеза и уредника. Први судар догодио се због *спољне политике*.

Овај судар прошао је релативно лако.

Али осим спољне политике у Кнежевини су били Кнез и његова породица. Други судар имао је деликатнији узрок: незгодно писање о болести једног члана Кнежеве породице.

Ствар је, ипак, повољно ликвидирана. Срећни отац по оздрављењу свога сина био је милостив и као Кнез. Међутим, то неће бити случај у трећем сукобу.

Против Сретењског Устава биле су и ове три велике силе: Турска, Русија и Аустрија. Аустрија и Русија познате су са свога каснијег супарништва у српским земљама, али у оно доба ово супарништво није постојало и Метерних је, напротив, тражио солидарност с Русијом да спречи *револуционисање њих земаља*, а не да га појачава, борећи се с Русијом за утицај над појединим струјама у тим земљама⁽¹⁾. Ми смо већ сазнали да је и сам Кнез Милош јасно приметио ову *бојазан од револуционисања*, па је рекао грофу Боа-ле-Конту:

„Мене окружују три силе које не маре за револуцију, а које мене гледају као створ револуције“.

Давидовић је био творац Сретењског устава. Трећи сукоб развио се неминовно. И кад је Кнез Милош ушао у одлучну бишку, победио је за *непуна два дана*: укинуо је *Сретењски устав* и *сломио новинарско перо оснивачу српске штампе*...

⁽¹⁾ Др. Васиљ Поповић: *Метернихова политика на Блиском Истоку*, Београд, 1931, страна 155.

*

За неколико дана извршена је потпуна предаја уредништва, о чему је Димитрије Давидовић обавестио Кнеза нарочитим писмом. Оно гласи:

Ваше Височество,

Милостивејши Господару!

По налогу Вашег височества од 16 т. м. № 813 предао сам учредничество Новина Србски Г. Професору Исајловићу заједно са припадљеностима.

Уверавајући, да се нећу у изданије и уређивање истих Новина ваши ни најмање ни издалека мешати, молим за чест да се могу називати

*У Крагујевцу
22 Марта 1835.*

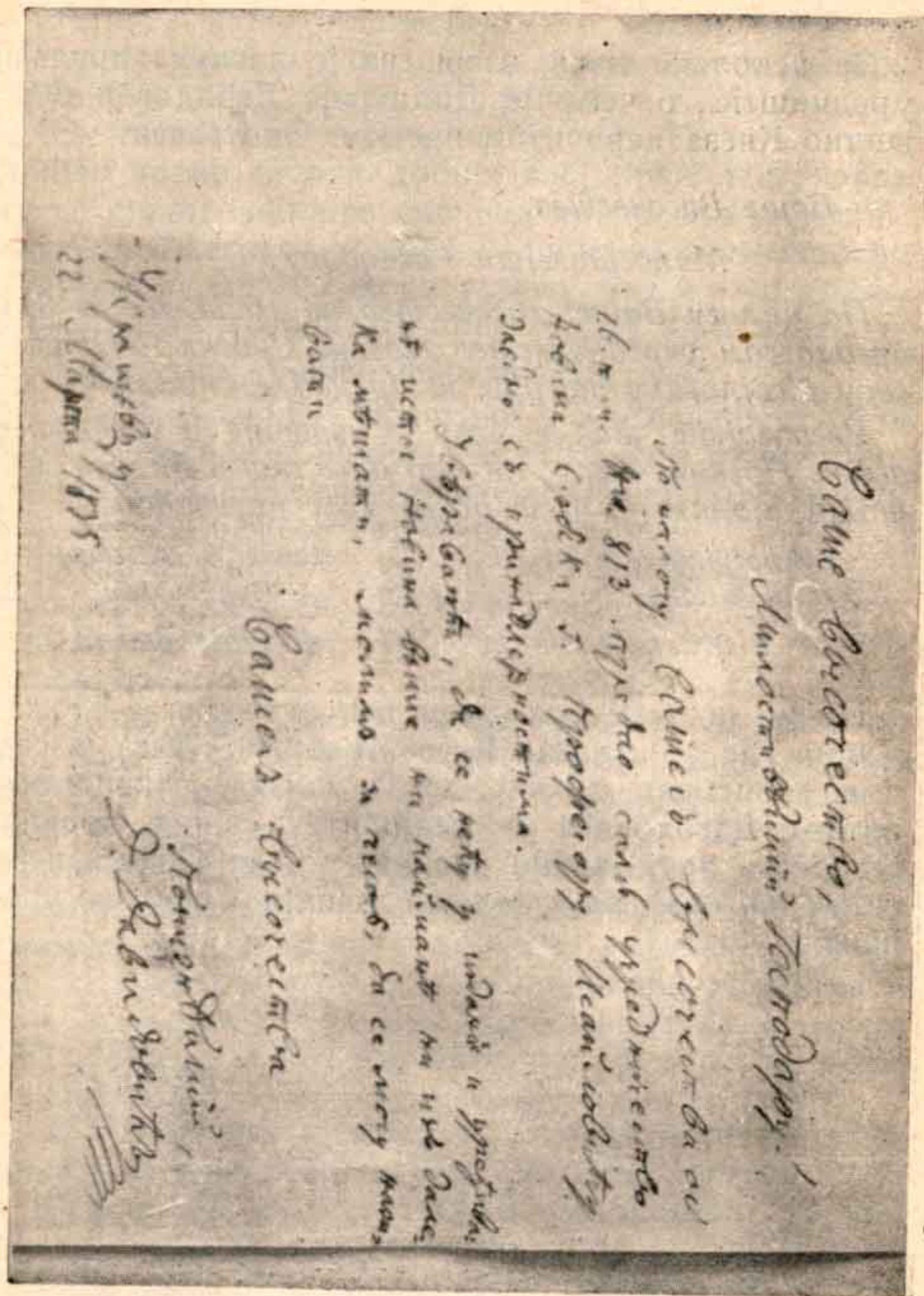
*Вашег височества
Понизнејши,*

Д. Давидовић⁽¹⁾.

Писмо је било примљено већ сутрадан у Пожаревцу, где се налазио Кнез Милош⁽²⁾. Кнез је сад имао „писмени доказ“ да је, најзад, ликвидирао питање Давидовића у уредништву својих новина. Од овога дана једини новинар у целој Србији неће се *ни најмање, ни издалека*, мешати у њихово уређивање.

⁽¹⁾ Државна Архива, у Београду, К. К. (Штампарија).

⁽²⁾ Оригиналнo писмо носи примедбу да је примљено 23 марта 1835 године.

ПРИВИЛЕГИЈЕ

Указ Кнеза Милоша од 12 јула 1835.

Слово Књажеско Народној Скупштини
Сјасовској о држању Србски Новина и Об-
јавленију Уредба Земаљски посредством ишпи,
од 30 маја 1837.

*

Кнежева Канцеларија бринула се чак и о
експедицији новина.

Крај Давидовићеве новинарске каријере.
После пет година (у Голубици за 1840) ожаљена је у једној
оди смрт првог уредника *Новина Србских* и овим стиховима:

„О храбри душе! Проси земљи!
Пуна је шрња, ја лако и ши
У нози који да си нам однео!...“

И код нас се брзо догодило оно што је било у свима штампама: прва штампарија и прве новине дошле су у шешку материјалну кризу. Најраг се више није могло и зашто се помислило на ојробане лекове по страним земљама — на привилегије.

Материјална криза, праћена нередом и рђавим унутрашњим односима, почела је у државној штампарији још у 1833 години, пре сеобе у Крагујевац. У самом Крагујевцу, за годину и по дана, стање се било нешто поправило, али касније сеобом у Београд оно се још више погоршало, проширујући се бекством Адолфа Бермана у прави скандал.

Новине Србске, под уредништвом Димитрија Исаиловића, излазиле су у Крагујевцу до 1 јуна 1835 године. У јуну је извршено враћање штампарије у Београд, где је 10 јула настављено редовно издавање листа⁽¹⁾. У међувремену директор штампарије, Адолф Берман, долази у оштар сукоб у самој штампарији и први пут „потајно“ прелази у Земун 24 јуна, пре него што је инсталација била довршена. Други прелаз у Земун следовно је после непуна два месеца, у августу. То је Берманово дефинитивно бекство са штампарским матрицама — штемплама — и са новцима. У потеру за њим прешли су у Земун Димитрије Исаиловић и Лазар Арсенијевић-Баталака⁽²⁾. Они су успели да врате матрице, док је питање потраживања новца остало да о њему реши „Хофкригсрат“.

У оваквој тешкој ситуацији, још пре директорова бекства, Кнез Милош дарује штампарији своју ши-

(1) Уредништво је у јулу и августу савесно надокнадило све бројеве *Новина Србских*, који нису изашли за време сеобе и инсталирања штампарије, издајући лист двапут недељом, средом и петком.

(2) Државна Архива, у Београду, К. К. (Штампарија).

року привилегију и на недељу дана пре свога одласка у Цариград обезбеђује њен опстанак. Привилегија је објављена у *Новинама Србским*, у броју од 24 јула. Она, заједно са неколико уводних речи, гласи :

„Београд. Његова Светлост премилостиви Књаз наш, благоволио је Указом својим од 12 Јулија т. г. овдашњој типографији следећу Привилегију дати :

Поводом тим, што наша Типографија к постојанију својему потребује нека преимущества, дајемо истој нашој Типографији ову Привилегију, која се у том састоји да само она може издавати

- 1) Новине Србске,
- 2) Календаре,
- 3) Забавнике,
- 4) Црквене књиге,
- 5) Школске књиге.

Ово се право Типографије искључително даје тако, да горе наведена дела нико други осим Типографије издавати не сме.

Привилегија је носила број 2444.

На овај начин био је обезбеђен опстанак државне штампарије, али је у исто време још за пуних двадесет и пет година, све до штампарије „*Свешовида*“ Александра Андрића, у Београду и у целој Србији остала само једна једина штампарија. Ми смо почетком шездесетих година добили прву приватну штампарију у Београду. У Грчкој је у то доба било преко двадесет штампарија. Грчка нас је, иначе, са својом „отечественом“ штампом била претекла свега за две-три године.

*

Кад је Димитрије Исаилових постао уредник *Новина Србских*, он је убрзо био постављен и за указног сталног цензора. У исто време, крајем априла, постављен је за инспектора штампарије Цветко Рајовић. И сад, у најкритичнијем моменту, у августу 1835, Рајовић улаже све своје напоре да штампарију спасе хаоса и расула. Он се одмах потрудио како би обезбедио њен рад, као и прођу тадашњим њеним издањима: *Новинама Србским*, *календарима* и *Забавнику* за 1836 годину. Његова

ревност била је сасвим разумљива, јер је он, као што знамо, ишао са Аврамом Петронијевићем у Петроград и обишао „Александровску мануфактуру“, ради куповине прве србијанске штампарије.

У једном писму од 17 августа 1835, Рајовић обавештава Господара Јеврема (за време бављења Кнеза Милоша у Цариграду) да се истински труди, да доведе штампарију у такво стање „*да би се унапредак с њом радило, колико најбоље могуће буде*“⁽¹⁾. У писму, даље, моли Господара Јеврема за „Покровитељство оваквог благородног и опште-полезног заведенија и да би Правитељство помоћник било, да се издајем производ овог заведенија лакше распродају у свима окружијама Књажевства Србског, као календари, који ће овије дана готови бити, за 1836 годину. За њима ће следовати и пренумерација Забавника и Новина Србские за речену 1836 годину...“

Зато Рајовић моли „да се наложи од стране управитељног Совјета свима исправничествима да се постарају закупити подписатеља, *кромје јавни чиновника и приватније лица, колико највише узмогу...*“

Интересантно је да се у ово време Рајовић меша и у уређивање *Новина Србских* и то у најделикатнијим стварима. То дознајемо из другог његовог писма, од 17 августа 1835, дакле, од истог дана, које је упутио такође Господару Јеврему. У писму налазимо ова места :

... „Милостиво и високопочитаемо писмо вашег Сијатељства од 13 т. м. тек јучер примио сам на које покорњејше ускоравам одговорити. Што се известија путовања нашег премилостивог и Светлог Књаза тиче, таква ми, управо добијамо од Г. Директора књажеске Канцеларије и све по реду, како

⁽¹⁾ За све то време Кнез Милош је био оставио власт Савету, као највишој власти у земљи. Јеврем Обреновић је имао да потписује сва његова решења. За сталне саветнике Господара Јеврема били су одређени Милета Радојковић и Димитрије Давидовић.

ће ваше Сијатељство из досадашњије и следујућије Новина видити.

„Најучтивије благодарим Вашем Сијатељству за милост коју сте имали опоменути Сијателну Госпођу Вашу Супругу, да нам сообште из послати нам копија гореречена известија. На овакој одличној милости покорно благодарим вашем Сијателству а и Сијателству Госпођи вашој Супруги која ми је свагда сообштавала, што је памјатодостојно бивало“⁽¹⁾.

Из овог другог писма Цветка Рајовића јасно се види, да су се од марта 1835 године дворске, службене и важније вести објављивале само онда кад их је слала Кнежева канцеларија, која је сад почела све више да врши улогу и неког малог прес-бироа.

Неоспорно је да све то није била ситна брига. Њу је сад водио поред ондашњег директора Кнежеве канцеларије, Јакова Живановића, и сам Господар Јеврем⁽²⁾. Бригу је још бринула поред Господара Јеврема и његова супруга Томанија. Њој је, овом приликом, запала част да буде прва србијанска жена — „новинарски сарадник“. Рајовић изрично каже да је она саопштавала „свагда што је памјатодостојно бивало“.

*

Димитрије Исаиловић ушао је у редакцију *Новина Србских* са свима лепим квалитетима омладин-

⁽¹⁾ Оба ова писма налазе се у *Државној Архиви*, Београд. К. К. (Штампарија),

⁽²⁾ У својим белешкама о догађајима при крају прве владавине Кнеза Милоша, Вук Караџић каже о Јакову Живановићу: „Да би сам код Милоша био и владао, отјерао је Давидовића и Радојичића и Јову Гавриловића и погубио Аврама Силихтара...“ (*Скупљени историски и етнографски списи Вука Стеф. Караџића*, Београд, 1898, књига I, стр. 216).

Живановић је, иначе, био одлучан противник Вукових реформа. О њему ћемо се опширно позабавити у другој књизи *Штампа у Срба*.

ског васпитача, али са врло slabим новинарским искуством. *Новине Србске* сад нису могле својом садржином да задовоље и заинтересују ни прву пријављену читалачку публику⁽¹⁾. Поред тога наступила је и она типична немарност која се редовно јавља после првог одушевљења, после прве „објаности“, те је број претплатника почео стално да пада. Располажемо несумњивим подацима да је број претплатника почео осетно да опада већ у 1835 години. То је оно опадање „од године до године“ које се спомиње у сопственом признању листа, у „Објавленију“ за 1837 годину. *Новине Србске* имале су 1836 свега три стотине претплатника, док су у идућој години стајале двоструко горе — *пријавило се за 1837 годину свега сто педесет претплатника, сто из Београда и педесет из свих осталих места*⁽²⁾.

И сад, у овој тешкој ситуацији јавља се опет Кнез Милош са другом привилегијом, са својим Словом. То је био најкраћи и једини пут којим се још могло решити материјално обезбеђење листа. Питање *Новина Србских* изнето је пред Народну Спасовску скупштину, али не на дискусију, већ као највиша наредба, која је у исто време била и нека врста Престоне беседе.

Књажеско слово објављено је у целини у 26 броју *Новина Србских* од 3 јула 1837 године, а носило је датум од 30 маја⁽³⁾. Оно гласи дословно:

⁽¹⁾ Рђаво уређивање и слаб тираж *Новина Србских* забележио је и Ами Буе овим речима:

„Српски београдски лист јесте само бледо резимирање главних политичких вести. Он се не може никако упоредити са листовима који излазе у Атини. Српски лист достиже једва четвртину броја њихових претплатника“. (*La Turquie d'Europe*, Paris, 1840, том трећи, стр. 532).

⁽²⁾ *Новине Србске*, Додатак, бр. 1 од 1837.

⁽³⁾ Слово се налази и у *Зборнику закона и уредаба*, XXX, 192—193.

СЛОВО КЊАЖЕСКО
Народној Скупштини Сјасовској
о држању
СЕРБСКИ НОВИНА

и

Објавленију Уредба Земаљски посредством исти, говорено.

Познато је да је потребно да се Уредбе Земаљске целому Народу објављују, да би иј свак знати могао, јербо ако иј свак незна, то се оне ни у исполненије приводити не могу. Начин Објавленија овог досад је био и недостачан и тјаготан; недостачан, јербо власти наше немогу свакому житељу, или свакому селу воособ преписивати иј, нити могу непрестано по народу ићи и уредбе објављивати и толковати, које се после Објавленија лако и заборављају, особито, што се оне после Објавленија код власти оставе, и више се не дирају, развје ако гдекоја власт, и то која се догоди прилежнија и способнија, видећи неисполненије Уредба, исте устмено повтори; тјаготан пак био је тај начин по тому, што није могао сваки присуствовати при Објавленију Уредба.

Ја сам мислио о средству, како би се најбоље и најсходније цељи Уредбе ове објављивале, и нашао сам, да ће најбоље и најудобније бити да се све Уредбе земаљске посредством Србскија Новина Народу објављују као што се то чини по свим благоустроеним Земљама. Кад се тако оне објављивале буду, моћи ће иј свак читати, у свако доба имати, више пута повторавати, и тако знајући иј, лакше исполњавати.

Да би пак Новине Србске Народу до руку долазиле, Ја мислим да ће ово средство к тому послужити.

1) Да Новине Србске свак, кому је год могуће држи, но Чиновник, почињући од Капетана па на више да иј сваки држати мора. Што се тиче исправничества и други присутствени места, као што је Совјет, као што су Карантини, Ђумруци и тако даље, таква Надлежательства да држе по једне Новине, које ће плаћати Чиновници исто Надлежательство састављајући, и Новине састављатиће у точан поредак, и по истеченију године везати ће иј у књигу и положити у Архиву Канцеллариску. Сваки пак Член оваког Надлежательства може, а и лијепо је, да држи за себе по једне Новине.

2) Да иј мора држати свако общество у ком има школа, и ове ће Новине чувати Учитељ, које ће се по истеченију године у књигу везати, и у школи као књига общественено чувати, да се свагда читати може.

3) Сваки могући Монастир и свако могућије Свјашчено лице.

4) Свака кафана гдје се Народ на увеселеније скупља.

Може и сваки отац сину, који му је из школе изишао, и хоће да практикује, Новине држати, да му даде прилику, себе усовершенствовати.

№ 261

ПОВШЕ СРБСКЕ.

СЪ ДОЗВОЛЕНІЕМЪ ПРАВИТЕЛЬСТВА.

1^а ГОДИНА.

у Суботу 3. Юлія.

1838.

СЪДЪРЖАНИЕ: Србскі Савѣтъ княжеско, Народной Скупштинѣ Сјасовской о држаніи Србскихъ Новинъ, и о објавленіи Уредбъ Земаљскихъ посредствомъ исти, говорено. — Турция. — Иностранное войско Австрія. — Англичане. — Французы. — Славяне.

СЕРБИЯ.

СЛОВО КНЯЖЕСКО,

Народной Скупштинѣ Сјасовской

о држаніи

СЕРБСКИ НОВИНА,

и

Објавленію Уредбъ Земаљскихъ посредствомъ исти, говорено.

Познано е, да е потребно, да се Уредбе Земаљске цѣлому Народу објављивају, да би иј свак знати могао, јербо ако иј свак незна, то се оне ни у исполненије приводити не могу. Начин Објавленија овог досад је био и недостачан и тјаготан; недостачан, јербо власти наше немогу свакому житељу, или свакому селу воособ преписивати иј, нити могу непрестано по народу ићи и уредбе објављивати и толковати, које се после Објавленија лако и заборављају, особито, што се оне после Објавленија код власти оставе, и више се не дирају, развје ако гдекоја власт, и то која се догоди прилежнија и способнија, видећи неисполненије Уредба, исте устмено повтори; тјаготан пак био је тај начин по тому, што није могао сваки присуствовати при Објавленију Уредба.

се догоди прилежнија и способнија, видећи неисполненије Уредба, исте устмено повтори; тјаготан пак био је тај начин по тому, што није могао сваки присуствовати при Објавленију Уредба.

Ја сам мислио о средству, како би се најбоље и најсходније цељи Уредбе ове објављивале, и нашао сам, да ће најбоље и најудобније бити да се све Уредбе земаљске посредством Србскија Новина Народу објављују, као што се то чини по свим благоустроеним Земљама. Кад се тако оне објављивале буду, моћи ће иј свак читати, у свако доба имати, више пута повторавати, и тако знајући иј, лакше исполњавати.

Да би пак Новине Србске Народу до руку долазиле, Ја мислим да ће ово средство к тому послужити.

1.) Да Новине Србске свак, кому је год могуће држи, но Чиновник, почињући од Капетана па на више да иј сваки држати мора. Што се тиче Исправничества и други присутствени места, као што је Совјет, као што су Карантини, Ђумруци и тако даље, таква Надлежательства да држе по једне Новине, које ће плаћати Чиновници исто Надлежательство састављајући, и Новине састављатиће у точан поредак, и по истеченију године везати ће иј у књигу и положити у Архиву Канцеллариску. Сваки пак Член оваког Надлежательства може, а и лијепо је, да држи за себе по једне Новине.

Прва страна Новина Србских (број 26, од 3 јула 1837) са једним делом Књажеског Слова о држању истих новина. Други део Слова наставља се на другој страни.

Таковим начином лако ће бити свакому из своји собствени Новина, а оному, који иј неможе држати, из туђи Чиновнически и, а особено Обществени, на Саборима или осим Сабора, или из Кафанскии Новина Уредбе Земаљске видити и познати и разумети, и по тому исполњавати, а моћи ће и сваки Чиновник упутити желећег узнати Уредбу, нека ју чита у Новинама.

Кромје ове ползе од држања Новина проистиче и друга полза, и то не приметително. Народ читајући Новине, видити ће из њи шта други Народи раде, шта се ново по свету догађа, и тако не само што ће обогаћивати разум познанијем разни полезни предмета, но водити ће себи за ползу све оно што из Новина видно буде да се добро и полезно у свету дела, а особито у Отечеству свом, и тако ће Новине бити полезна и поучителна Историја.

Правитељство ће настојавати, да се Новине добро пишу, давати ће у њи да се печатају Уредбе Земаљске и настојавати ће да се оне точно и у време свакоме достављају*.

Ова Спасовска скупштина, која остаје и важан датум за наше новинарство, састала се у Крагујевцу 28 маја 1837. На њој су били следећи учесници: сви архијереји, из сваког округа по два свештена лица, сви команданти, од сваког исправничества по један члан (и то старији), све среске старешине, две стотине шеснаест кметова и сви ондашњи свињарски трговци из целе земље. Ови последњи били су позвани, јер се на овој скупштини, поред осталог, решило и *ишћање гајења свиња*⁽¹⁾.

Овде је *први пут ишћање Новина Србских, а и ишћање српске штампе, изнећо пред народни скуп и везано за Народну скупштину*. То је, уосталом, и једино право место. Ипак се „на овом правом месту“ касније (после више од двадесет година) вешто маневрисало питањем Закона о слободној штампи, везујући га са Законом о Народној скупштини. Оно се покреће првипут у Свето-Андреј-

(1) Кнез Милош је био решио да удари и на најважнију грану привреде своје земље — на сточарство, а посебице на свињарство. Свиње су још једнако „прави и највећи ужитак народни“ али је Кнез сматрао да је нужно и паметно ограничавање множења и гајења свиња:

„... Свиње нам сву земљу прерише... Ја решавам да се *число свиња ојредели* (из „Књажеског Слова“).

ској скупштини и у Скупштински закон уносе се начелна опредељења о слободи штампе. Други пут се износи исто питање и у истом *погрешном оквиру* на Преображенској скупштини (у Крагујевцу), у августу 1861 године. Питање је изнето у дебати закона о Народној скупштини и овако је прошло:

„Девећог августа би једнодушно закључено да сјомен о слободној шtamпи не може имати места у Закону скупштинском. Што се пак самог Закона тиче закључује се: Писати Његовој Светлости и ставити јој пошито на благосудење: да л' је, и ако је, какав Закон о шtamпи нуждан према потребама нашим и наше земље“.

Ово решење послужило је још двапут у Кнез Михајловим скупштинама (Мало-Госпоинској — 1864 — и Михољској — 1867 —) као *гошова формула* да се одбије свака дебата о Закону о слободној штампи.

Што се тиче Кнежевог „*благосудења*“ по овом питању, оно је било једноставно: Кнез Михајло био је решен да не доноси закон о штампи, докле год буде у стању да одбија све слободоумне предлоге, који само „кваре сагласност између њега и Скупштине“.

*

После свога Слова Кнез Милош се ускоро јавља и са својом засебном жељом да се Новине Србске боље уређују. Да не би вређао свога изабраника — уредника Исаиловића, он дипломатски налази разлоге за ову своју жељу у новим и лепшим перспективама: Аустријска влада готова је да им дозволи улазак у земљу, па би било потребно да „у Новинама нашим штогод наиђе се које би читатеље к даљему пренумерисању за новине привлачило⁽¹⁾“.

Своју жељу Кнез је изразио у једном акту у коме се још позабавио и питањем организовања наше прве дописничке службе. Према његовом схватању добри дописници могли би бити и трговци из Турске. Дописивање би се организовало са ма-

(1) Сад је ово било већ касно. Прекосавски Срби добиће ускоро у Пешти врло добар политички лист *Србске Народне Новине* Теодора Павловића, који ће за себе покупити све ове „пренумеранте у изгледу“.

лим трошком — од неколико талира. Трговци би слали нове и занимљиве вести и лист би се, због тога, читао „с услажденијем“.

Иностране дописничке службе није, уопште, било, ни онда ни касније. Кроз цео прошли век редакције у Србији држале су се ревносно Давидовићевог уредничког метода који се састојао у овоме:

„...Вообшће и све вјестии о сѣраним државама ја не имам ошкуд ни вадити, него ошети из сѣрани новина“.

Биће од интереса да се мало задржимо на питању уласка *Новина Србских* у Метернихову Аустрију. Пуне четири године забрањује се на тој страни најстрожије да се новине преносе преко Саве и Дунава⁽¹⁾.

Сам Ами Буе, који је био непријатељски расположен према *Новинама Србским*, мисли овако о забрани њиховог уласка у Аустрију:

„До 1838 лист је био забрањен за Аустрију, но више за Угарску, јер се хтелo да се у њему види руска интрига. Интрига би јаче зближила угарске Србе са њиховим земљацима преко Дунава и више би их удаљила од Мађара“.

Ами Буе сматра да је разлог неозбиљан и да је сама забрана смешна (*défense ridicule*)⁽²⁾.

Од Сретењског Устава Метерних се све више „приближава Србији“. Кнез Милош је ускоро одликован орденом Гвоздене круне првог степена и 14 септембра 1836 стиже у Београд први аустријски конзул, Антун Михановић. На првом ручку код

(1) Боа-ле-Конт послао је своје министру и ово обавештење: „...Кнез Милош је покренуо једне новине од почетка ове године. Новине те имају већ 600 претплатника, а било би их двојином више, кад би Аустрија хтела да их пусти у своју земљу, али се она боји свега што додирује народно осећање српскога племена...“

На другом месту француски дипломата овако одлично види Аустрију из Србије:

„Аустрија је мало задовољна што се српски народ у живом повратио... Аустрија, мал'те не мисли да сама има неко наследно право на Босну и Србију...“

(2) Ами Буе: *La Turquie d'Europe*, том трећи, стр. 115—116.

Кнеза Милоша аустријски конзул чује здравицу Цару, у којој Кнез препоручује „себе, своју породицу и своју земљицу правичној Царевој заштити“. Ипак „заштитник“ и његова влада не дозвољавају никако да *Новине Србске* улазе у њихову земљу, све до почетка 1838 године.

Напротив, хартија је стално купована у Бечу, а да би иронија била што већа за све ово време једино су слободно стигли из Београда, као штампане ствари, петнаест штампаних примерака превода аустријске химне на наш језик, које је Кнез Милош поклонио аустријском Цару у децембру 1835 године⁽¹⁾.

Аустрија, дакле, забрањује сваку печатану мрву из Србије⁽²⁾. И кад је, најзад, бечка влада решила да дозволи улаз београдским новинама, она се још једнако распитивала и обавештавала о њима. И тако су ова обавештавања ушла чак и у децембар 1837 године. Земунски „поштински официри“ шаљу редакцији *Новина Србских* у Београду једно писмо, на немачком језику, у коме траже одговор на неколико постављених питања⁽³⁾. Писмо је датирано у Земуну 11 децембра (по новом календару). Редакција је преко инспектора типографије обавестила о овом писму Кнежеву канцеларију. Из Крагујевца су 4 децембра (по старом календару) послате инспектору — совјетнику Јакову Јакшићу — инструкции за одговор земунској пошти „по предмету Србски Новина!“

„Одговориће — каже му се — да су наше новине политическе и да преносе артикуле из Бео-

(1) Имамо довољно података да је било сигурних канала којима су се из Србије тајно достављале многе штампане ствари из тога доба. Ови путови нису ипак били увек „проходни“.

(2) Васиљевић јавља из Земуна Вуку Каранићу, 12 новембра 1836, да му не може слати *Новине Србске*... „Кад сами знате да одонд овамо није слободно ни мрве печатане пренети“. (Вукова преписка, књига III, стр. 168).

(3) Државна Архива у Београду, К. К. (Штампарија).

бахџера Бечког, Привилегирани Бечки и обшџи Новина Немачки. Приметџиџе и џо да из Обшџи Новина никакав слободан арџикул (*freisinniger Artikel*) не сме унеџи се у наше новине, но само умерени арџикли (*gemässigte Artikeln*) и они арџикули коџи о внуџреносџи Србије џичу се, а ничију личносџ, било овдашњи или сџирани, не вређају⁽¹⁾“...

Кад су Новине Србске већ ушле у Аустрију, наше Попечитељство Просвештенија користило је прилику да упозна извесне наше људе преко списка претплатника. Оно је још 2 септембра 1840 године упутило један акт „иншпекторџ типографије“ у коме, на првом месту, тражи недељне (седмичне) рапорте о целокупном раду у штампарији, па после излаже и овај свој захтев:

„У исто време нужно је Попечитељству овому имати списак свију они Пренумераната у Аустријској Држави, коџи Србске Новине држе и примају. У Списку овоме нек се назначи свакога понаособ Пренумеранта име, презиме, характер или достоинство и место пребивања, куд му се Новине шиљу; па кад све ово овим начином назначено буде, имаете Списак овај Попечитељству нужног прегледа ради неотложно прислати⁽²⁾“.

Новине Србске у прве четири године растурале су се искључиво по Србији са нешто мало примерака коџи су одлазили ван границе, у Влашку и Видин. У Аустро-Угарску су ушле од почетка 1838.

Једна нарочита тешкоћа осећала се у редакцији првих Србијанских новина — „будући да у земљи није било џправе џошџе џо коџој би се човек могао заџисаџи на Новине и по коџој би иј уредно џримао“. Проблем бољег и уреднијег достављања новина претплатницима наметао се једнако. Он интересује Кнеза Милоша и његову канцеларију. Из једног са-

⁽¹⁾ Државна Архива у Београду, К. К. (Штампарија).

⁽²⁾ Државна Архива у Београду, М. П. 1840 год.

чуваног концепта, написаног у Топчидеру, 17 јула 1837 године, у Кнежевој Канцеларији, стоји ово⁽¹⁾:

„Нашему Инспектору Типографије Јакову Јакшићу.

Поводом тим што се Новине наше рђаво и неуредно разшиљу, препоручујемо вам да наредбу учините:

- 1) Да се све новине, које иду у један срез једним канапом вежу.
- 2) Да се све новине различни срезова коџи једно окружије сачињавају, једним општим канапом вежу.
- 3) Тако исто да се новине окружија Ваљевског, Шабачког и Подринског једним, Рудничког, Чачанског и Ужичког једним, Јагодинског, Ђуприског и Крушевачког једним, Алексиначког и Гургусовачког једним, Краинског и Црноречког, као и за Влашку и Видин једним канапом вежу.

4) Тако везане да се новине све одмах у исправничество Београдско однесу“.

Веома карактеристичан докуменат! Кнежева канцеларија прописује оно што би у нормалним приликама уредио, највише, — један управник поште... И овај пропис био би непосредно достављен редакцији или администрацији листа.

*

За време прве владавине Кнеза Милоша, до јуна 1839, у Новинама Србским било је три разна уредника: Димитрије Давидовић (од 1834—1835), Димитрије Исаиловић (од 1835—1838) и Владислав Сџојадиновић-Чикош (од 1838). Садржај новина за све то време требало је да буде овакав:

- 1) Политическе вести како из Србије, тако и из остали части земље.
- 2) Укази Књажески и уредбе Правитељства Србског.
- 3) Књижевне вести!
- 4) Трговачке вести
- 5) Објавленија о продаји и тражењу куповања какви ствари.
- 6) Предмети коџи би служили к ползи и распрострањенију знања Рода Србског, како у домоводству, трговини, занатима, тако и у сваком другом призренију, јестествоиспитном, лекарном и тим подобнима.
- 7) Предмети весело забавни.

„Вообште старањемо се, да Новине Србске заступе Читатељима својим место многи полезни књига, које просвештени евро-

⁽¹⁾ Државна Архива у Београду, К. К. (Штампарија).

пејски народи на својим језицима читати и њима ползовати се могу, а који неима на србском језику издани.

„По томе биће Србске Новине не само свакому књажеском и народном чиновнику и служитељу нужне, но полезне и Србима свију редова, свештенику, трговцу, занатлији и самому земљеделцу“.

И овде је било велике разлике између програма и његовог испуњавања.

Примећујемо још да је поред свих тешкоћа на које смо се осврнули, било и невоље са новцима. На њу се већ јадају новине у своме „Објавленију“ за 1835 годину:

„Цена остаје иста, два талира за сву 1835 годину. Цена ова мора се напред положити у једанпут и онда, кад се ко запише да ће држати наше Новине. Но сваког записника молимо учтивјеше, да би нам цену ову само у *талирима* послали; ове године морали смо више *стотина* гроша да *штеђујемо* на другим новцима, које су нам *гдикои* за Новине послали“.

Најзад је важно истаћи да су *Новине Србске* за све ово време излазиле врло уредно. Све године су са потпуним комплетима од педесет и два броја, од педесет и две недеље. Напоменули смо већ и савесно надокнађивање пропуштених бројева за време враћања штампарије из Крагујевца у Београд (1835 године). Уз редовне бројеве, са четири стране средњег фолиа, почели су брзо да се дају и нарочити додаци. Први „*додаџак к Новинама Србским*“ имамо од 3 фебруара 1834, од 5 броја. Он је дат на две засебне стране истог формата и објавио је имена, презимена и чинове Срба „бивши на Скупштини од 1 фебруарија 1834 године“. Други додатак је пресавијени формат на четвртину (данас би то био формат велике осмине) и износио је осам страна које су чиниле равно један број *Новина Србских*. Он је придодат броју 6 од 10 фебруара и њиме је објављено „*Слово Србскога Књаза Милоша Теодоровића Обреновића, чиџано Скуџџини народа Србскога 1 фебруарија 1834 у Крагујевцу*“.

После су се јављали додаци неодређене величине. Било их је чак у облику малих летака на дванаестини,

са текстом само на једној страни. Њима су обично објављиване последње вести.

Сталног додатка није било све до јануара 1840.

* * *

Од 1 јула 1835 године настаје већ нов период српске штампе, *прећи по реду*, са појавом у Пешти *Србског Народног Листа* Теодора Павловића. Овим листом Павловић је наставио, баш у доба Давидовићевог гашења, лепу традицију његових бечких новина — *интересовање за Словенство и службу словенској идеологији. Србски Народни Лист* постаје, управо, „*орган Славјанства*“.

Ове године *српска штампа први пут се јавља у два различита краја, са два засебна листа* — један је у слободном Београду, а други у *буђинској Пешти*⁽¹⁾.

ПРИЛОЗИ

I — Прво Објавленије за крагујевачке Новине Србске

Оно носи датум од 5 јануара 1834 године. Наглази се у првом броју *Новина Србских*, на четвртој страни при дну, у слогу преко целе стране. Ту је први програм. Поред тога додирнути су и други карактеристични моменти. Објавленије гласи у целини:

„Објавленије о Новинама Србским за 1834 *шу* годину.“

С високим дозволењем Књаза Србског излазиће од данашњег дана и за 1834 годину, а под управленијем Г. Секретара Књажевскога инострани дјела Димитрија Давидовића и у Крагујевцу:

Новине Србске.

Новине Србске садржаваће:

- 1) Вести политическе како из Србије, тако и из свију части земље.
- 2) Указе Књажеске и Правитељствене.

(1) О овом *периоду* говориће се у другој књизи *Штампа у Срба*.

3) Вести књижевне.

4) И вообште све предмете који би к ползи и употребленију, забави и увеселенију рода Србског служити могли.

Новине излазиће по једанпут на недељу, у суботу; ако ли би се у суботу случио празник а оне ће излазити један дан пре.

Оне ће излазити на целом мочалу (табаку) средње величине.

А цена биће им два талира за годину. Цена ова мора се платити у напредак за сву годину и онда, кад се ко запише да ће да иј држи.

Будући да у нас јоште не има праве поште, на којој би се човек могао на новине записати, и преко које би иј примао; то ће се, по високом налогу Књаза и засад, записивати на Новине Србске код Судова Нахијски; Судови ће иј и раздавати онима који иј буду држали; но она Господа, која иј буду држала, дужна ће бити слати нарочне своје људе да иј од суда примају, које је тим лакше извршити, што се у сваком суду илч поне у чаршији места, у коме је Суд нахијски, сваки или сваки други дан, налазе Срби са свију страна. Судови нахијски умољавају се учтивјејше, да шиљу како имена и презимена оне Господе, која Новине Србске желе имати, и на њи записати се, а тако и два талира цене њине долеподписаној Књажеско — Србској печатњи књига у Крагујевцу.

Ово објављујући, нада се долеподписана, да ће, кромје чиновника србски, којима су Новине Србске због указа Књажески и Правитељствени неодложно нужне, и други љубитеља читања наћи се, те ће се записати на држање Новина; а цена им је толишна опредељена, да никоме неће тешко бити платити два талира за сву годину; ценом овом само ће се трошкови артије и печатања вадити.

Сва Господа, која на Новине записати се желе, да изволу имена и презимена своја, чин, кога су, и места, у којима пребивају, јасно записати, да се точно сазна, куда ће се коме Новине слати; зашто ће се Новине сваком у особитом завитку и с надписом имена његова и презимена и чина и места из печатње слати, и од Судова раздавати. С записивљњем и за слањем цене за Новине нек изволу што пре поитити, како би подпуни екземплара Новина свима могли на време послати се.

У Крагујевцу 5 Јануарија 1834.

Књажеско-Србска
Печатња књига.

II — Школе и писменост у првим годинама излажења Новина Србских

Тридесетих година прошлога века у Србији је било врло мало школа. Поред једне једине гимназије у Крагујевцу (отворена 1830 у Београду као „Велика школа“, пресељена у Крагујевац крајем

1833 и претворена у гимназију почетком 1835) било је још само основних школа по варошима и у свега седамдесет села у целој земљи. Из основних школа излазе први писмени људи који сад могу бити читаоци и претплатници новина. Баш оне године, 1834, кад су покренуте прве србијанске новине, београдска основна школа достигла је рекордну цифру ученика — три стотине (по разредима је било и око двадесет ученица). Београд је био на челу, јер су остале вароши у већини случајева бројале испод сто ученика (изузеци Крагујевац и Шабац). По селима су школе биле ретке. Школске 1835/6 године у целој Србији имала су школе свега седамдесет и два села. У њима је било 2514 ученика, или просечно на сваку школу по тридесет и пет ученика. Од ових школа велика већина била је на општинском издржавању⁽¹⁾.

Прве статистичке податке о школама у Србији имамо из 1836 године. У марту исте године био је постављен за директора свих школа Петар Радовановић, професор крагујевачке гимназије. Директор свих ондашњих школа ускоро је обишао сав свој реон (односно целу земљу) и у своме извештају оставио ове прве статистичке податке. Интересантно је подвући како је онда, на пример, цео београдски округ имао свега три основне школе са укупно четрдесет ученика: Врчинска школа са шест, грочанска са двадесет и шест и рипањска са 8 ученика.

После три године, 1839, биле су у целој Србији седамдесет и четири основне школе. Од њих је било само двадесет осам државних (правитељствених), а педесет шест општинских (обштествених). Ускоро је и све ове државне основне школе Намесништво Кнеза Михаила скинуло са државног буџета и предало их сеоским општинама на издржа-

⁽¹⁾ Тих. Р. Ђорђевић: Из Србије Кнеза Милоша, Београд, 1922, 93—94.

вање. На овај начин пошло се опет унатраг, место да се иде напред.

За све ово време школе нису показивале никакве нарочите резултате, јер се није радило ни по каквом плану. Наставни план био је донет тек 11 августа 1838 године.

Из Кнез Милошевог Слова о држању Новина Србских можемо извести овај закључак:

Кнежева канцеларија смањала је 1837 године да је само она сеоска оштина способна бити читалац новина која је имала школу, односно учитеља. Свака друга оштина (у ствари све оштинне, изузимајући седамдесет срећних са школама) није морала држати ни читати Новине Србске⁽¹⁾.

Србија је онда имала (са придобијених шест нахија) око милион и сто хиљада душа на 37.740 квадратних километара. Из наведених података види се да су школе и писменост биле ипак коракнуле за последњих десет година и да је проценат писмених премашио у многome онај познати Вуков проценат из 1827 године⁽²⁾. Све то био је, ипак, само добар почетак да се земља извуче из опште неписмености.

Ово неколико речи малог прилога завршићемо напоменом да је организовање првих школа у Србији везано за имена двојице људи који су ушли и у историју наше штампе: Димитрија Исаиовића, уредника Новина Србских, од 1835 до 1838, и Петра Радовановића, уредника Новина Читалишта Београдскога, 1848 године. Ове друге новине (по-

(1) „Да иј мора држати свако общество у ком има школа, и ове ће Новине чувати Учитељ“ ...

(2) Вук Караџић писао је у својој Даници за 1827 годину да у Србији ни у сто села нема једне школе (сад је — 1837 — било од прилике у сваком двадесет петом селу по једна школа). Проценат писмених повећан је јако не само већим бројем школа него и много већим бројем ученика у њима.

По Вуку је 1827 године долазио, изузимајући попове и калуђере, један писмени човек на хиљаду душа.

кренуте 1847) прве су почеле да се живље интересују за београдски живот или, како се онда говорило, за „живот београдске концентрације“.

III — Немилост и смрт

После дефинитивног отстрањивања из уредништва, Димитрије Давидовић није писао ништа у Новинама Србским. Имамо један изузетак у 23 броју, од 13 јуна 1836 године. То је био његов одговор на допис аугзбуршког листа *Allgemeine Zeitung* (допис из Букурешта) у коме се тврдило да су исти узроци, који су Давидовића удаљили од државних послова, приморали и Ђорђа Протића да побегне у Аустрију. У одговору Давидовић се труди да претстави своје стање у много бољој боји него што је било у ствари и никако не пристаје да се упоређује са онима који су конспирирали (као Прот. Ћ) против Кнеза Милоша. У исто време важност је овога одговара још и у томе, што у њему сам Давидовић говори о својим државничким заслугама. Међутим, о тешком животу Димитрија Давидовића у немилости говори нам најбоље (пored опширне биографије) једна белешка Јована Хацића. Белешка је објављена тек 1864 године у Хацићевом *Огледалу Србском*, у Новом Саду, у селмој свесци, у „Додашцима к споменима из мог Дневника“. Она гласи:

„25 марта 1838, на Благовести, дође нам жалостни глас, да је тај дан око 9 сати ујутро многозаслужени Секретар и Саветник бивши Димитрије Давидовић у Смедереву умро, где је, остављен на милост и немилост Књаза Милоша, последње дане драгоценога живота свога с крајном оскудицом борећи се бедно проводио. Шта је он нашем књижевству, шта је Србији и књазу Милошу био, какове је услуге и заслуге чинио, познато је свету а познат ће се и боље, док све страсти у гроб легну и чиста светлост историска у роду србском засија... Доста је овде да приметим да он за саму личност књаза Милоша толике заслуге има, да му је овај онолико злаћа дао, колико је он тежак, још га довољно наградио не би, а он га је под видом да га Руси не трпе, лишио и званија и достоинства и плате, те му је

тек из милости понешто кадикад пружио да од глади не умре, говорећи: *не дам му ни живећи ни мрећи!*

И овде се потврђује она пословица, да је неблагодарност награда светска (Undank ist der Welt Lohn).

Његове Србске кости леже у Смедереву, под белом студеничком плочом, са краснопростим натписом: *САВЪ СРБИНЪ*. И заиста је био и остаће такав вечно у спомену србскога рода и порода, ако иоле благодарности на свету има...

* * *

Новине Србске у Београду нису ни једном речи забележиле смрт Димитрија Давидовића.

У пештанској *Србској Новини* или *Магазину за художество, књижевство и моду*, у броју од 7 априла 1838 године, изашла је прва вест о Давидовићевој смрти. Она гласи дословно:

„Допис.

Земум, 28 марта п. н. У прошлости четвртак умрео је у Смедереву (у Србији) Г. Димитриј Давидовић, учредник негдашњи „Новина Србски“ у Бечу, муж у целом Србству и књижевству нашем добро чувен и познат. Покојни је био много година први Секретар (тајнописац) Њиове Светлости садашњег у Србији Књаза Милоша; рођен је овде у Земуну; а који и какав је круг дејателности његове био, то сваки који је иоле с књижеством и новијом повестницом Србском познат, добро зна...

Од 30 новембра (од 96 броја), у истој пештанској *Србској Новини* почиње да излази *Крајкоје живописаније Димитрија Давидовича* од Милована Видаковића. Ово је био повод да се заподене књижевничка свађа око мртвог Давидовића у којој су учествовали још и Вукашин Радишић, професор и песник, Сима Милутиновић-Сарајлија и неки „Граничар“⁽¹⁾. Тек у овој кавзи смрт Давидовићева добила је „шири публицитет“ у српској штампи.

(1) Павле Појовић мисли да је то Фран Курелац (Милован Видаковић, Годишњица Николе Чупића 1928—1932, Београд).

РЕЧНИК

ДАНАС МАЛО ПОЗНАТИХ И РЕТКО УПОТРЕБЉАВАНИХ РЕЧИ

абије одмах.
августејши узвишен.

баша вођ; четовођа; старешина,
глава.

благоустројени уређени.
бевделије нерад.
берат султаново потврђивање
достојанства.

благонравије благост, племенитост.

благостојаније благостање.
благоутробије добродушност.
благоутробни милостиви, добродушан.
болши већи.
будушчи будући.

вапн грб.
венгерски мађарски.
весма сасвим.
вешт ствар.
Вједомости Весник.
вјежество знање.
Виена Беч.
витиство говорничко украшавање.

вкус укус.
вкусан укусан.
владеније понашање.
владетељствујући владајући.
вниманије пажња.
внутрени унутрашњи.
возбуждавати узбуђивати.
вообште уопште.
воспитаније васпитање.
воспоминаније успомена.
восторг одушевење.
восточни источни.
втори други.

горјашчи горући.
грош новац од 0,20 дин.

далши даљи.
дејствије дејство.
дјејаније деловање, дело.
добродетељ добродетелство.
дозволеније дозвола.
доконати довршити; закључити.
домоводни економски.
достачни способан, кадар; довољан.
достопамјатни значајан.

желаеми жељени.
заведеније предузеће, подухват, завод.
заглавије заглавље.

ибо јер.
иждивеније издање.
изданије издање.
изображени образован.
изобрести образовати.
изрјадни изврсни.
исправничество суд.

јадро пушчано или топовско зрно.
јежемјесјачни месечни, који излази сваког месеца.
језиконспитни (систем) етимомолошки (систем).
јестествени природни.
јешче још.

кесар цар.
кесарски царски.
контумац карантин.
коштовати стати; вредети.
купечески куповни.
мажарски мађарски.

мегдан поље; двобој.
 месецослов календар.
 многогуби многоструки; више-
 струки.
 многократни многоструки, ви-
 шеструки.
 мочал, мочало табак, шам-
 пано мочало штампани табак.
 Код Орфелина и Новаковића
 писао се табак, па се тек од
 Давидовићевих **Новина Срб-**
ских стално употребљава мо-
 чало (хартија овлажена водом
 пре штампања).
 награжденије награда.
 назначеније ознака, знак, при-
 медба.
 наипаче највише.
 напечатаније штампање.
 нахија нешто мања област од
 каснијих округа у Србији.
 националиста човек који ради
 за народ, за нацију. У другој
 половини осамнаестог века на-
 ционалисти су били брани-
 оци и пропагатори филозоф-
 ских и напредних идеја (јозе-
 финисти). Црквени људи звали
 су их **фрајмаорима** (слобод-
 ним зидарима). Новинар Сте-
 фан Новаковић био је „преиз-
 рјадни националиста“.
 недостачан недовољан.
 правоученије поука.
 правоучителни поучан.
 обикнути навићи.
 објавленије објава, објављивање
 обида увреда.
 образ слика, лик; начин.
 обранителни одбранбени.
 обстојателство прилике, стање,
 ситуација.
 обхожденије опхођење.
 општество општина.
 оглавленије садржај.
 д части делом, делимице.
 жидавати очекивати, чекати.

орудије оруђе.
 отечествени домовински.
 отечество отаџбина, двмовина.
 отход одлазак; излазак.
 пагубни убитачан.
 патриота земљак; **дражајши**
патриота драги земљак.
 паче изнад, више.
 переплет преплет.
 Перви Паланка Брза Паланка,
 варош у Неготинској крајини.
 печалије туга, жалост.
 печатано мочало штампани та-
 бак.
 печататељ штампар.
 печатња штампарија.
 пјаток петак.
 пјесма пјесма, песма.
 писаније писање, напис
 писменица граматика.
 повседневни свакодневни.
 погода време; мена погоде
 промена времена.
 полевни користан.
 полза корист.
 попечитељ министар.
 попечитељство министарство.
 порјадок поредак.
 посештеније посета.
 поспешитељ помагач.
 посилач пошљалац.
 почитаније поштовање.
 поучителни поучан.
 правитељство влада.
 правитељствени владин;
 државни.
 правосудије правда.
 правдност нерад, беспосленост,
 ленствовање.
 првоначални први, почетни.
 предисловије предговор.
 преднаписавши који се прет-
 плати, унапред упише.
 предувједомленије претходна
 опомена.
 преизрјадни изврсан.
 прекупитељ претплатник.
 премолчати прећutati.

пренумерација претплата.
 пренумерирати се претплатити
 се.
 прес штампарска машина.
 привјетствије поздрав.
 признателност признање.
 прикљученије догађај; дожив-
 љај.
 примјечаније примедба.
 принуђен принуђен.
 причина узрок.
 пришељак придошлица.
 продерзив дрзак.
 проничетелство проницљивост,
 просвештеније просвета.
 прочи други.
 прошеније молба.
 развје осим.
 реестр регистар.
 род народ, народност.
 свјашченство свештенство.
 својељубије самољубље.
 Сијатељство кнежевска титула.
 скриптор писар.
 словарь речник.
 слог језика стил.
 случити се догодити се.
 собраније збирка, скуп, сабор.
 со всјем са свим.
 совјет савет.
 сојуз савез.
 сообшчавати саопштавати.
 сахранити сачувати.
 сочиненије књижевни састав,
 дело, напис.
 спадши који је пао.
 сујетославије сујета.

с'учредник сауредник.
 сушествовање постојање, бит-
 ност.
 тако зовоми тако звани.
 телалити разгласити.
 термин рок.
 теченије новца новчани курс.
 тјаготан тежак.
 типографија штампарија.
 токмо осим, до; једино.
 толкованије тумачење.
 толмачити тумачити.
 торжествено свечано.
 трактат уговор.
 управленије управа.
 успоредити упоредити.
 учредник уредник.
 учредничество уредништво.
 ушур ујам, (оно што се даје во-
 деначару у жити, кукурузу или
 брашну за мливу.)
 ферман султанов указ.
 хатишериф султаново свечано
 писмо.
 художество уметност.
 царствујушчи царски.
 црковни црквени.
 част део.
 числити бројати.
 число број.
 член члан, чланак.
 чтеније читање.
 чувствителни осетљив.
 шествовати ићи, ходати.
 штил стил.

ИСПРАВКЕ

На страни 14, седми ред озго, стоји *једини* место *један*.

На страни 48, дванаести ред оздо, стоји *неког* место *новог*.

На страни 50, десети ред озго, код реченице: „Јави се понекад чак и *ћ*, изостала је примедба, која треба да гласи:

„У првом Новаковићевом Објавленију налазимо *ћ* на неколико места: *изъ мећю, хоћѣ, биѣиће*“.

На страни 56, при дну, у објашњењу факсимила поткрала се погрешка. Објашњење треба да гласи: „Насловна страна Објавленија. Овим Објавленијем Новаковић јавља да ће *писати* и издавати новине и „узима *чест*“ да се *прес*тави *публици* са *првим* *пробним* бројем:

„...Ево мали *један* Пример, којим редом *будушче* *Вједомости* *писати* се *будуш*...“

На страни 83, у трећем пасусу озго, у коме се говори о слабом материјалном Давидовићевом успеху са *Забавницима*, изостављена је једна реченица која гласи:

„Давидовић је *пренео* у Србију и *извес*тан број *примерака* свих својих бечких *Забавника* и они су се *такође* *продавали* у *истој* *Возаровићевој* *књижари*“.

